

LEIDSCH JAARBOEKJE.



P. J. MULDER & ZON — LEIDEN.

1930

JAARBOEKJE.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND.

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

1929—1930.

(TWEE-EN-TWINTIGSTE DEEL)



LEIDEN — P. J. MULDER & ZOON

EEN WOORD VOORAF.

Bij het verschijnen van dit nieuwe deel van ons Jaarboekje, dat naar wij hopen vele belangstellende lezers zal vinden, mag de Redactie niet zwijgen over het verlies dat de beoefening der geschiedenis onzer stad lijdt door het overlijden van den archivaris Mr. Dr. J. C. Overvoorde, die ons op 9 Maart 1930 ontviel. Het is wel treffend, dat wij zoo spoedig na elkander de beide oprichters der Vereniging Oud-Leiden van ons zagen heengaan. Aan Blok's nagedachtenis is hierachter een woord van erkentelijkheid gewijd, Overvoorde gedenken wij hier dankbaar als mederedacteur en trouw medewerker aan onze reeks van boekdeeltjes over de historie van Leiden en Rijnland. Van 1904-1922 heeft hij deel uitgemaakt van de Redactie en ook de thans verschijnende bundel wordt nog gesierd door een hoogst belangrijke bijdrage van zijn hand.

Het past ons ook een woord van dank te brengen aan de overige medewerkers aan dezen jaargang van het Jaarboekje en aan onzen uitgever.

DE REDACTIE.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

Verslag over de jaren 1928 en 1929.

Omtrent de werkzaamheden onzer Vereeniging gedurende dit tweejarig tijdvak en hetgeen onzen leden geboden kon worden, zij het volgende vermeld.

Op 30 Juni 1928 vertrok een gezelschap onzer leden met hunne dames naar Gouda, alwaar de St. Janskerk met hare beroemde gebrandschilderde glazen bezichtigd werd, en waarbij, in het bijzonder, het door de firma Schouten te Delft gerestaureerde Leidsche glas onze aandacht had. Des namiddags werd een bezoek gebracht aan het Museum-Bisdom van Vliet te Haastrecht.

Den 12^{den} December kwam Dr. H. E. van Gelder, van 's-Gravenhage, tot ons met eene lezing over „De gedekte Tafel in de Ned. Schilderkunst”, verduidelijkt door lichtbeelden.

Als tentoonstelling zij herinnerd aan de collectie Prenten, betrekking hebbende op het afgebrande Stadhuis, die Mr. Dr. J. C. Overvoorde had bijeengebracht in het Museum de Lakenhal. Op den 8^{sten} April 1929 werd deze geopend met een toepasselijk woord van genoemden heer, als toelichting tot het Stadhuis-vraagstuk.

Op den 13^{den} November 1929 verplichtte Mevrouw M. L. H. Eerdbeek-Claasen ons met haar voordracht over „Het Zant en zijne bewoners”, gevolgd door lichtbeelden van de beide Katwijken.

Een bezoek aan de Gevangenis 's Gravestein had plaats op den 23^{sten} November, waartoe de firma Burgersdijk en Niermans ons welwillend gastvrijheid verleende. Na afloop werd de middeleeuwsche kelder onder perceel Breestraat 113 (fa. Gebr. van der Hoek) bezichtigd.

Op architectonisch gebied werden eenige zaken van blijvenden aard tot stand gebracht. Perceel Turfmarkt N^o. 10 dreigde bij noodig herstel zijn karakter te zullen inboeten, doch met behulp der Prov. Z.-Holl. Archaeologische Commissie werd met haar advies en subsidie de geveltop naar den eisch gerestaureerd.

Het typische Kaaspakhuis op de Heerengracht N^o. 82 werd eigendom der Vereeniging „Hendrick de Keyser” te Amsterdam, waardoor het bestaan van dezen ouden gevel gewaarborgd blijft.

De waardeering voor het werk dezer Vereeniging konden wij tot uiting brengen door het plaatsen van een aantal harer obligaties onder belangstellende stadgenooten.

Dat de Ramp die onze stad op den 12^{den} Februari 1929 trof, door het in vlammen opgaan van ons dierbaar Stadhuis met zijn toren, in ons midden zeer gevoeld en veel besproken is, dient nauwelijks gezegd te worden.

Ook deelden wij in het overlijden op 24 October

1929 van een der oprichters onzer Vereeniging, Prof. Dr. P. J. Blok, den grooten kenner en geschiedschrijver van Oud-Leiden, en in het heengaan op 22 December van onzen vorigen Penningmeester de Heer H. Th. van Steeden.

Het aantal onzer leden daalde tot bijkans 150. Moge een volgend verslag daarin verbetering te boekstaven hebben.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906 no. 80.

VEREENIGING : Oud-Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud-Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen ;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken ;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens *f*10.— of een bedrag in eens van minstens *f*100.—.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens f2.50 ¹⁾ per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgelopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen : een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorp. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

1) Thans bepaald op f 4.—.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrées op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ontbindingsbesluit geregeld op welke wijze, gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der vereeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden' aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de ondertekeningen)

Goedgek. bij Koninkl. besluit dd. 14 Maart 1906 n^o. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. VAN RAALTE.

Vereeniging „Oud-Leiden”.

Bestuur :

MR. D. VAN BLOM, *Voorzitter.*
MR. DS. J. W. VERBURGT, *Onder-Voorzitter.*
S. J. LE POOLE L.GZ., *Secretaris, Witte Singel 72.*
E. W. WICHERS ROLLANDET, *Penningmeester,*
Koninginnelaan 6, Oegstgeest.

FELIX DRIESSEN.
G. F. E. KIERS.
DR. L. KNAPPERT.
A. KRANTZ.
AUG. L. REIMERINGER.
MR. J. J. VAN DER LIP.
MEJ. M. E. BLOK.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje:

DR. G. J. BOEKENOOGEN, *Voorzitter,*
W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris.*
DR. L. KNAPPERT.
S. J. LE POOLE L.GZ.

Ledenlijst der Vereeniging Oud-Leiden”.

J. Baak.	B. Buurman.
Mr. A. v. d. Sande Bakhuyzen.	W. van Rossum du Chattel.
Mej. H. W. v. d. Sande Bakhuyzen.	Mr. H. M. A. Coebergh.
Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland.	Dames Coebergh.
Dr. A. Beets.	A. Coert.
D. Beuth.	Mr. G. J. Couvée.
G. M. Bierman.	H. van Cranenburgh.
W. J. J. C. Bijleveld.	Dr. C. A. Crommelin.
Dr. T. Bijleveld.	A. M. van Deventer.
Dr. A. W. Bijvanck.	Mr. H. F. A. Donders.
J. C. A. Binnendijk.	J. A. A. Dool.
A. M. de Blauw.	G. C. A. van Dorp.
Mej. M. E. Blok.	P. H. A. Dresselhuys.
Mr. D. van Blom.	Felix Driessen.
H. W. Blöte.	Dr. D. A. H. van Eck.
Dr. G. J. Boekenooen.	Dr. A. Eekhof.
J. Th. Boelen.	H. Eerdbeek.
Mej. A. W. Böhl.	J. G. van Es.
J. E. Bollin.	Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga.
Dr. M. P. Kingma Boltjes.	Mr. H. ten Cate Fennema.
Mej. A. Bosman.	H. Filippo W.Fzn.
Ir. A. G. Bosman.	P. J. Fontein.
Mr. P. E. Briët.	W. Fontein.
Dr. J. Bruining.	Mej. H. J. de Fremery.
Burgersdijk en Niermans.	A. W. Frentzen.
	Dr. H. D. van Gelder.
	Mr. E. J. Gelderman.

- G. Gerlings.
 Jhr. Mr. Dr. N.C. de Gijselaar.
 Mevr. Wed. A. M. Goudsmit—
 Cohen.
 Mevr. T. J. de Graaff -Klijnstra.
 J. G. M. van Griethuysen.
 J. J. Groen.
 Mej. A. E. Groll.
 G. C. D. baron van
 Hardenbroek.
 D. Hartevelt H. Cz.
 Mr. J. E. Heeres.
 Dr. J. van der Hoeve.
 Mr. P. A. Pijnacker Hordijk.
 Dr. J. Huizinga.
 Dr. C. Snouck Hurgronje.
 Dr. C. J. A. van Iterson.
 H. J. Jesse.
 Dr. J. de Jong.
 Mevr. Wed. P. H. Jonker—
 Lapère.
 Dr. P. Th. L. Kan.
 Mevr. C. M. de Kanter-Heuff.
 G. F. E. Kiers.
 J. Kloos.
 H. H. van der Kloot Meyburg.
 Dr. L. Knappert.
 Mej. C. Korsse.
 S. H. Koster.
 A. de Koster Jr.
 A. Krantz.
- Mevr. Wed. A. C. Krantz-v. Dijk.
 3. F. Krantz.
 Dr. L. P. Krantz.
 H. E. Stenfert Kroese.
 Dr. J. E. Kroon.
 Dr. C. S. Lechner.
 Mr. F. A. W. van der Lip.
 Mr. J. J. van der Lip.
 Stud. Gezelsch. „Lugdunum
 Batavorum”.
 J. H. A. Manders.
 F. E. Meerburg.
 J. P. Mulder.
 Mevr. Wed. W. C. Mulder—
 van Driel.
 Dr. J. W. Muller.
 G. W. J. Neeb.
 Dr. H. M. van Nes.
 Gemeente Noordwijk.
 Mr. G. H. E. Nord Thomson.
 G. H. Pel.
 C. Peltenburg.
 Mej. A. G. Pitlo.
 J. J. Planjer.
 H. van Poelgeest.
 Mej. F. A. Le Poole.
 G. Le Poole.
 S. J. Le Poole L.Gz.
 Mr. N. W. Posthumus.
 Dr. F. van Praag.
 Mej. A. Prins.

- | | |
|-----------------------------|--------------------------------|
| Ds. J. A. Prins. | Jhr. G. J. Stoop. |
| W. M. C. Regt. | B. H. Stumpel. |
| Aug. L. Reimeringer. | Mevr. Wed. Dr. L. J. Suringar- |
| G. A. Reimeringer. | Muntendam. |
| C. J. W. de Reuver. | W. J. P. Suringar. |
| Mr. E. Rijke. | Mr. H. A. Sypkens. |
| Jhr. C. C. Röell. | Mr. Dr. Ir. J. van Hettinga |
| E. W. Wichers Rollandet. | Tromp. |
| P. H. Romeyn. | H. P. Veldhuyzen. |
| Dr. Ph. S. van Ronkel. | Mr. Ds. J. W. Verburgt. |
| H. D. Sala. | Dr. P. Vermeulen. |
| W. Samsom. | Mej. A. J. Versprille. |
| J. F. X. Sanders. | Mr. W. Vissering. |
| H. M. Sasse. | Dr. J. Ph. Vogel. |
| H. N. baron Schimmelpen- | Mr. C. van Vollenhoven. |
| ninck van der Oije. | Vereen. tot bevord. van het |
| T. A. L. C. baron Schimmel- | Vreemdelingenverkeer. |
| penninck van der Oije. | Mr. Egbert de Vries. |
| W. A. A. J. baron Schimmel- | Mevr. S. C. de Vries-de Vries. |
| penninck van der Oije. | F. G. Waller. |
| J. Schots Jz. | Mej. A. M. Weydung. |
| A. P. Schram de Jong. | W. F. Verhey van Wijk. |
| Mej. Dr. C. Serrurier. | R. de Wilde F.Gz. |
| Jhr. P. M. van Baerdts van | H. K. W. Wrede. |
| Sminia. | Dr. J. H. Zaaier. |
| J. Irish Stephenson. | J. Zaalberg. |
-

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

**

KORTE KRONIEK.*)

1928.

- 1 Jan. De hortulanus E. Th. Witte is 40 j. verbonden aan- den Hortus Botanicus.
- 3 " De Leidsche IJscclub herdenkt haar 40-jarig bestaan met een gecostumeerd ijsfeest.
- 9 " Overlijden van den hr. N. F. Reijst, apotheker, 79 j., vele jaren lid van den Waalschen Kerkeraad en regent van het Hôpital Wallon en het Michels- en Pesijnshofje.
- 9 " De gemeente Koudekerk neemt de Rijnbrug over.
- 17 " Overlijden te Voorschoten van den beeldhouwer en zilversmid Maarten Zwollo.
- 25 " De boomen aan den Stationsweg worden omgehouden.
- 26 " Plechtige herdenking in het Groot Auditorium der Hoogeschool van Prof. Mr. J. Th. Buys, die voor 100 jaren geboren werd.
- 26 " De hr. W. van den Wijngaard, spinmeester op de lakenfabriek van J. J. Krantz & Zn., 70 jaar bij die firma in dienst.
- 27 " Overlijden van Dr. W. J. Lente, predikant der Remonstrantsche Gemeente.

*) Voor benoemingen van hoogleraren enz. verwijzen wij naar het Jaarboek der Universiteit.

XIX

- 28 Jan. Overlijden te Vijfhuizen (Haarlemmermeer) van den hr. J. H. M. Evelein, oud-hoogheemraad van Rijnland, 80 j.
- 22-29 Jan. Het oude tuinmanshuis op Endegeest, met het jaartal 1647, wordt afgebroken.
- 2 Febr. Overlijden te Leiden van den hr. G. van der Valk Bouman, burgemeester van Leiderdorp.
- 3 „ Tentoonstelling betreffende het Leidsche Studentencorps, in de Lakenhal.
- 4 „ Overlijden te Haarlem van Prof. Dr. H. A. Lorentz, 74 j., die 9 Febr. met groot eerbetoon aldaar begraven wordt.
- 7 „ Onthulling van een gedenksteen bij het graf van Jan Steen in de Pieterskerk.
- 7 „ Overlijden te Oegstgeest van den hr. W. K. Batteljee, oprichter van de drukkersfirma Batteljee en Terpstra te Leiden, 63 j.
- 10 „ De hr. B. G. Corts benoemd tot gemeentesecretaris van Leiderdorp.
- 17 „ De gebouwen van den Rijks-plantenziektekundigen Dienst te Lisse door brand vernield.
- 17 „ Overlijden te 's-Gravenhage van den hr. M. R. Beuth, dekenfabrikant.
- 20 „ Radiorede van burgemeester van de Sande Bakhuyzen over Leiden.
- 5 Mrt. Officieele inwijding van de nieuwe brug te Katwijk aan den Rijn bij de Roskam.

- 12 Mrt. Overlijden in den Haag van den hr. P. J. Coffrie, gedurende 40 jaar (tot 1927) redacteur van het Leidsche Dagblad.
- 17 „ Opening van het nieuwe Academ. Ziekenhuis door Min, Waszink, die het overdraagt aan Curatoren der Universiteit.
- 21 „ Mr. F. Ligtenberg geïnstalleerd als kantonrechter.
- 2 April Dr. F. J. Stuurman benoemd tot geneesheer-directeur van Endegeest, Voorgeest en Rhijngest.
- 2 „ De nieuwe groentenveiling van de Vereen. De Eendracht op de Boommarkt geopend.
- 5 „ De hr. K. Brug geïnstalleerd als burgemeester van Leiderdorp.
- 6 „ Dürer-tentoonstelling in de Lakenhal.
- 12 „ De Koningin-Moeder bezoekt het Museum van Oudheden.
- 23 „ Overlijden van den hr. A. Mulder, oudwethouder.
- 28 „ Tentoonstelling van oude kant in de Lakenhal.
- 2 Mei Bezoek van de Koningin-Moeder aan het Boerhaave-kwartier.
- 13 „ Intrede van Ds. P. Pras bij de Ned. Herv. Gemeente te Katwijk aan Zee.
- 15 „ Het 50-jarig bestaan der Leidsche Duinwater-Mij. herdacht.

- 19 Mei Opening van het nieuwe sportterrein bij de Wilhelminabrug.
- 12 Juni Overlijden van den hr. J. W. O. Clant te Alphen aan den Rijn, fabrikant, 65 j.
- 15 „ Het monument voor Burgem. Pické, stichter der badplaats Noordwijk, onthuld aan den Ouden Zeeweg.
- 16 „ Tentoonstelling van werken van den schilder H. J. Haverman in de Lakenhal.
- 20 „ Overlijden van Mej. Cath. Cool, assistente van het Rijksherbarium en bekend deskundige op het gebied van paddestoelen.
- 21 „ Overlijden van Ds. G. J. van der Flier, Ned. Herv. predikant te Leimuïden.
- 23 „ Opening van het Instituut voor Geschiedenis der Genees-, Natuur- en Wiskunde in het nieuwe Academ. Ziekenhuis.
- 24 „ Intrede van Ds. D. Kuilman in de Pieterskerk.
- 29 „ Mgr. J. D. J. Aengenent, Professor aan het Groot Seminarie te Warmond, benoemd tot Bisschop van Haarlem.
- 30 „ Opening van de Verster-kamer in de Lakenhal.
- 2 Juli De hr. R. J. Meijer geïnstalleerd als Commissaris van Politie.
- 5-13 Juli Internationaal Astronomisch Congres.
- 6 Juli De nieuwe Leidsche Buitenschool te Katwijk aan Zee officieel geopend.

XXII

- 7 Juli Overlijden van Prof. Dr. J. J. G. Vürtheim, hoogleraar in het Grieksch, 59 j.
- 20 „ Het verbreedde Gangetje voor het verkeer opengesteld.
- 8 Aug. De nieuwe Ned. Herv. kerk te Noordwijk aan Zee in gebruik genomen.
- 10 „ Overlijden van den hr. C. Alkemade Sr., oud-wethouder te Noordwijk, 91 j.
- 27 „ De Gemeenteraad besluit tot het in erfpacht geven van grond aan de Vereeniging „Leidsche Hout”.
Evenzoo tot het opzeggen van het gebruik van gemeenteterrein in het Plantsoen aan de Vereeniging „Mysis Sacrum”, wier gebouw dus zal verdwijnen.
- 29 „ Overlijden te Wassenaar van Mej. J. M. Engelmann, oud-directrice der H.B.S. voor Meisjes, 78 j.
- 8 Sept. Onthulling van een gedenkteeken voor John Robinson in de doopkapel der Pieterskerk door afstammelingen van de Pelgrimvaders.
- 11 „ Het clubgebouw der Vereeniging van Vrouwelijke Studenten, dat van het Nutsgebouw overgebracht werd naar Rapenburg 65, wordt ingewijd in tegenwoordigheid van Prinses Juliana, den Prins en andere autoriteiten.

XXIII

- 14 Sept. De nieuwe Gereformeerde kerk te Lisse in gebruik genomen.
- 16 „ Intrede van Ds. P. D. Tjalsma als predikant bij de Remonstrantsche Gemeente.
- ‘7 „ De burgemeester benoemd tot president-curator der Universiteit.
- 3 Oct. Viering van Leiden's Ontzet. Optocht: middelen van vervoer.
- 11 „ Overlijden van den hr. R. Riphaagen, vele jaren godsdienstonderwijzer bij de Ned. Herv. Gemeente, 85 j.
- 11 „ De Gemeenteraad te Noordwijkerhout besluit tot den verkoop van het Raadhuis.
- 13 „ Overlijden van den hr. W. H. Heemskerk, sinds 30 j. wethouder te Warmond.
- 17 „ Intrede van Ds. H. C. van den Brink bij de Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband, in de daartoe afgestane kerk der Doopsgezinde Gemeente.
- 26 „ Oprichting van de Stichting Leidsche Borgstellingsfonds, tot bestrijding van den woeker.
- 27 „ Stichting van het Nederlandsch Natuurwetenschappelijk Museum.
- 27 „ Overlijden te Apeldoorn van den hr. A. J. van Achterberg, oud-directeur der Ambachtsschool.

XXIV

- 31 Oct. De hr. J. E. Boddens Hosan benoemd tot burgemeester van Woubrugge.
- 1 Nov. Opening van het Rijksasyl voor Psychopathen in het voormalige Pesthuis.
- 5 „ Overlijden op Tongeren bij Epe van Prof. Mr. W. van der Vlugt, oud-hoogleraar.
- 26 „ Overlijden van Ds. G. H. Beekenkamp, predikant der Ned. Herv. Gemeente, 53 j.
- 6 Dec. Overlijden van Dr. V. F. Büchner, conservator der handschriften aan de Universiteitsbibliotheek, 44 j.
- 12 „ De bevolking van Leiden bereikt het aantal van 70.000 inwoners.
- 13 „ Overlijden van Dr. A. K. Horst, oud-geneesheer, 44 j.
- 22 „ Opening der tentoonstelling van Portretten uit den tijd van 1800-1850 in de Lakenhal (tot 2 Febr. 1929).
- 31 „ Overlijden van Mevr. M. Kluyver-Honigh, lid van het bestuur der Kinderbewaarpplaats en der Leidsche afd. der Vereen. Tesselschade, 69 j.

1929.

- 9 Jan. Een Leidsch zangkoortje brengt een zanghulde aan H.M. de Koningin-Moeder in haar paleis te 's-Gravenhage bij de herdenking van haar 50-jarig Nederlander-schap.

- 9 Jan. Overlijden te Wageningen van Dr. C. Ritsema, van 1871-1916 verbonden aan het Museum voor Natuurl. Historie, 83 j.
- 18 „ Ontploffing en brand in het Rijkszuivelstation.
- 26 „ Opening van het Sophiahuis te Voorschoten, uitbreiding van Nieuw Voordorp (stadwijk).
- 5 Febr. Tentoonstelling van Vondeliana door de Mij. der Nederl. Letterkunde bij de herdenking van den sterfdag van Vondel voor 250 jaar.
- 10 „ Overlijden van Ds. C. D. Sax, Remonstrantsch predikant te Oude-Wetering.
- 12 „ Het Leidsche Stadhuis afgebrand bij harden wind en felle vorst. Buitengewone zitting van den Gemeenteraad in de Senaatskamer der Universiteit. Prinses Juliana bezoekt den brand.
- 14 „ H. M. de Koningin en de Prins brengen een bezoek aan de nog brandende puinhoopen.
- 18 „ Proclamatie van den Burgemeester in verband met den Stadhuisbrand, waarbij de Burgerij gevraagd wordt haar wensch te kennen te geven betreffende den opbouw.
- 23 „ Oprichting van een Leidsch Stadhuis-comité op uitnoodiging van Mr. P. A. Pijnacker Hordijk, Dijkgraaf van Rijnland.

- 26 Febr. B. en W. deelen mede dat de Raadsvergaderingen voorloopig gehouden zullen worden in een der daartoe ingerichte zalen van de Lakenhal.
- 26-28 „ Wegens het verloren gaan van het Bevolkingsregister wordt hier ter stede eene Volkstelling gehouden.
- Midden Mrt. De boomen op de Hooglandsche Kerkgracht worden geroid.
- 8 April Tentoonstelling in de Lakenhal van afbeeldingen van het Stadhuis.
- 10 „ De zetel van het Gemeentebestuur wordt overgebracht naar het voormalige Hôpital Wallon.
- 22 „ Overlijden van den hr. M. van Wamelen, hoofd eener school.
- 25 „ Overlijden in den Haag van Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, oud-hoogleraar in het Indisch recht.
- 14 Mei De hr. J. van Gijn stationschef (in de plaats van den hr. P. H. van den Born).
- 15 „ Overlijden van Jhr. W. C. van Panhuys, burgemeester van Noordwijk.
- 15 „ De Nieuwe Hervormden aan den Hoogen Rijn dijk te Hazerswoude gaan over naar de gemeente van Koudekerk.
- 15 „ De kerktoeren van Valkenburg, die voor 255 jaren verbrandde en slechts gedeeltelijk hersteld werd, nu in andere vormen voltooid en 28 Mei van een uurwerk voorzien.

XXVII

- 4 Juni De Gemeenteraad besluit een contract aan te gaan met de Gemeente Nieuwkoop, om het stadsvuil over te brengen naar de rietlanden aldaar, en maakt daarmee een eind aan de vuilverbranding.
- 4 „ De R. K. Kerk te Hoogmade (gedeeltelijk ingestort) wordt wegens bouwvalligheid gesloten en afgebroken.
- 6 „ De Rijkscommissie voor de Monumentenzorg stelt haar rapport in zake den herbouw van het Stadhuis (met restauratie van den voorgevel) in handen van den Burgemeester.
- 7 „ Overlijden van den hr. A. Parmentier F.Hzn., fabrikant en wolhandelaar, 50 j.
- 18 „ Inwijding van het nieuwe Centrale Israëlitische Wees- en Doorgangshuis in de Roodenburgerstraat.
- 27 „ De nieuwe muziektent te Katwijk aan Zee wordt in gebruik genomen.
- 27 „ Aan de Commissie voor de Volksbijeenkomsten, die 75 jaar bestaat, wordt door Leidsche vereenigingen een serenade gebracht.
- 2 Juli Overlijden van den hr. D. J. J. de Koster, fabrikant.
- 11 „ Overlijden van den kunstschilder W. H. van der Nat.

XXVIII

- 24 Juli De hr. J. W. Kobus vraagt ontslag als gemeentesecretaris van Katwijk.
- 26 „ De Vereeniging Hendrick de Keyser tot behoud van belangrijke oude gebouwen koopt het pakhuis Heerengracht 82.
- 1 Aug. Installatie van Mr. J. B. V. M. J. van de Mortel als burgemeester van Noordwijk.
- 5 „ Overlijden van den hr. T. H. Ritman, oud-directeur der Stoomgistfabriek en Distilleerderij „De Valk”, 90 j.
- 20 „ De nieuwe brug over den Rijn te Koudekerk opengesteld en het bruggegeld afgeschaft.
- 1 sept. Ds. W. C. Lamain doet intrede bij de Geref. Gemeente.
- 3 „ Installatie van burgemeester Wiegman te Wassenaar.
- 4 „ Inwijding van het nieuwe raadhuis te Boskoop.
- 18 „ Inzegening van de R. K. hulpkerk aan de Beekbrug te Lisse.
- 18 „ Opening der Hervormde begraafplaats te Lisse.
- 21 „ Tentoonstelling van schilderijen van wijlen W. H. van der Nat in de Lakenhal.
- 3 Oct. Viering van Leiden's Ontzet met een optocht: de Rijn.
- 11 „ Overlijden te Oegstgeest van den hr. J. Schaap Hz., oud-directeur der Chr. Kweekschool voor onderwijzers en penningmeester der Leeszaal-Reuvens, 61 j.

- 13 Oct. Het luchtschip Graf Zeppelin vaart over Leiden.
- 24 „ Overlijden van Prof. Dr. P. J. Blok, oud-hoogleraar en een der oprichters van de Vereeniging „Oud-Leiden”.
- 2 Nov. Overlijden te Alkmaar van Dr. H.J. Taverne, oud-assist. aan het Chemisch Laboratorium en leeraar, en een aantal jaren president van het R.K. Weeshuis, 70 j.
- 11 „ Opening van de Anna-kliniek voor Orthopaedie.
- 15 „ Ernstig ongeluk te Oegstgeest door een locomotief van de stoomtram. Twee personen overreden en gedood.
- 16 „ Tentoonstelling van moderne Hollandsche schilderkunst en plastiek in de Lakenhal bij gelegenheid van het 40-jarig bestaan der Leidsche Kunstvereeniging.
- 20 „ B. en W. doen voorstellen betreffendeden bouw van een nieuw Stadhuis.
- 22 „ De Burgemeester plant den eersten boom in de Leidsche Hout.
- 29 „ Overlijden van den hr. K. Sijsma, journalist en raadslid.
- 30 „ Overlijden van Kanunnik P. L. Dessens, Deken van Leiden der R. K. kerk.
- 1 Dec. Overlijden te Wassenaar van Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, oud-hoogleraar in het Javaansch, 59 j.

- 10 Dec. Tot Pastoor en Deken te Leiden wordt benoemd de hr. A. H. M. J. Homulle.
- 13 „ H. K. H. Prinses Juliana verlaat Katwijk metterwoon.
- 16 „ De Gemeenteraad besluit den hr. W. M. Dudok, gemeente-architect te Hilversum, opdracht te verleen tot het maken van plannen voor het nieuwe Stadhuis.
- 22 „ Overlijden van den hr. H. Th. van Steeden, penningmeester der Vereeniging „Oud-Leiden”.
- 24 „ De laatste boomen van den Stationsweg geroid.
- 28 „ De hr. A. J. Schölvincck gehuldigd bij zijn aftreden als burgemeester van Warmond, welke functie hij 22 jaar vervulde.
-

IN MEMORIAM.

DR. W. J. LENTE. †

27 Jan. 1928 werd de predikant der Remonstrantsch Gereformeerde Gemeente, Dr. Willem Johan Lente, zeer plotseling door den dood geroepen.

Midden uit zijn arbeid die hij bijna 25 jaren hier ter stede had verricht, schijnbaar in volkomen gezondheid, is hij weggenomen, ontroofd aan zijn gezin en zijn gemeente die in ontsteltenis en droefenis de doodstijding vernam.

Dr. Lente werd 22 Aug. 1877 te 's-Gravenhage geboren en studeerde van 1895-1901 aan het Seminarium der Remonstranten te Leiden. Hij promoveerde tot doctor in de godgeleerdheid op een proefschrift over J. J. Wetstein en kreeg reeds in October 1902 een eerste arbeidsveld in de kleine, intieme gemeente te Oude Wetering. Maar al in 1904 beriep de Leidsche Remonstr. Gemeente hem en vanaf den 13^{den} Maart van dit jaar tot aan zijn dood heeft hij deze gemeente gediend.

Wie hem gedenkt of zijn naam uitspreekt weet een mensch te eeren van grooten eenvoud, hartelijkheid en oprechtheid. Dr. Lente was niet een man die zichzelf zocht, maar die altijd klaar stond voor den ander, altijd bereid was te geven en te helpen waar hij kon. Een man die gul en opgewekt zijn weg ging, al zal die opgewektheid niet immer gemakkelijk veroverd zijn. Velen, zeer velen zullen daarom in zijn gemeente en daarbuiten aan hem met dankbare herinnering blijven denken, zooals ook de Remonstrantsche Broederschap zijn naam in eere houdt.

P. D. T.

G. VAN DER VALK BOUMAN. †

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de Redactie van het Leidsche Jaarboekje om enkele woorden te wijden aan de nagedachtenis van den Leiderdorpschen burgemeester, wiens naam hierboven staat en met wien ik het genoeg had de eerste jaren van mijn gemeentelijken loopbaan op de meest aangename wijze samen te werken.

De heer Gerrit van der Valk Bouman werd den 1^{en} September 1857 te Goor geboren. Aanvankelijk van voornemen om officier te worden bij het 2^e regiment Huzaren, veranderde hij na twee jaren van levenspositie en kwam in het laatst van 1877 als volontair op de secretarie te Monster, alwaar hij 15 October 1879 den rang van ambtenaar kreeg. Den 21^{en} December 1883 werd hij secretaris en ontvanger van Benthuizen, welke plaats hij verwisselde met Leiderdorp, alwaar hij die beide betrekkingen aanvaardde op 1 Augustus 1890. Hij was daar de opvolger van den heer J. C. Smit, die om gezondheidsredenen was afgetreden en gedurende wiens lange ongesteldheid het secretariaat door den schrijver dezer regelen acht maanden werd waargenomen. Bij Koninklijk Besluit van 2 Juni 1902 volgde hij den heer Mr. A. D. van Assendelft de

Coningh als burgemeester op, bleef secretaris, doch trad af als ontvanger.

Behalve deze betrekkingen had de burgemeester nog zitting in tal van commissies van 's Rijks belastingen, Polderbesturen en plaatselijke vereenigingen.

Onder zijn bestuur kwam veel tot stand: o.a. waterleiding, gas, electriciteit, telefoon, woningbouw enz. Kinderen (Voordorp) en dieren (Asyl) konden op zijn bescherming rekenen. In de vreeselijke oorlogsjaren vonden de Belgische vluchtelingen een grooten steun in hem. Hij was niet alleen de burgemeester, maar ook een burgervader, zooals hij graag genoemd werd. Rijk en arm konden op zijn hulp rekenen. Dit maakte, dat hij gezien en zeer populair was, wat met zijn jubileum in Augustus 1915 en op 2 Juni 1927 op ondubbelzinnige wijze gebleken is. Ook vielen hem vele onderscheidingen ten deel als: Ridder in de Orde van Oranje-Nassau; Medaille van Koning Albert met het gestreepte Lint van België; Eereteeken 2^e klasse van het Roode Kruis van Duitschland; Kruis van Verdienste van den Ned. Bond van Vrijwillige Burgerwachten.

Enkele weken voor zijn verscheiden vertelde hij mij nog in een intiem gesprek zijn plannen voor de toekomst, daar hij den 70-jarigen leeftijd had bereikt en daarom dacht af te treden. Helaas heeft hij ze niet verwezenlijkt mogen zien, want den 2^{en} Februari 1928 overleed hij na korte ongesteldheid en kwam aan dit nuttig en werkzaam leven een einde.

Den 7^{en} Februari d.a.v. werd hij onder groote belangstelling op het vriendelijke kerkhof te Leider-

XXXVI

dorp ter aarde besteld, alwaar ds. H. Mondt op verzoek van den overledene de eenige spreker was en hem schetste niet alleen als vader en grootvader van zijn gezin, maar ook als een burgervader der gemeente. Hij ruste in vrede!

W. P. VAN RHIJN **Jr.**

Leiden, 17 Jan. 1930.

M. R. BEUTH. †

Op 17 Febr. 1928 overleed in den Haag op 87-jarigen leeftijd de heer Marcus Raphael Beuth, die 29 April 1840 te Leiden geboren werd.

Zijn vader, Raphael Marcus Beuth, richtte 1 Juli 1850 een fabriek op voor het zuiveren van veeren en kapok, waaraan naderhand de fabricage van donzen en gewatteerde dekens werd toegevoegd. Reeds op jeugdigen leeftijd kwam zijn zoon Marcus Raphael in de zaak en werd later vennoot. Ook diens jongere broeder David werd in de firma opgenomen en de firmanaam luidde daarna R. M. Beuth en Zonen.

Naast de belangen zijner fabriek, die Beuth zeer behartigde en waarvoor hij veel op reis was, heeft hij ook langen tijd die van zijne geloofsgenooten met toewijding gediend. Hij was gedurende 30 jaren voorzitter der Israëlietische Gemeente en voorts bestuurslid van verschillende pieuze vereenigingen. Van het Centraal Israëlietisch Weeshuis alhier was hij medeoprichter en regent.

Sedert 1916 woonde hij in den Haag. Van daar uit werd hij den 20^{sten} Febr. 1928 te Katwijk (op de Israëlietische begraafplaats) begraven, onder vele blijken van belangstelling en waardeering voor zijn persoon en werk.

A. MULDER. †

De oud-wethouder Arie Mulder werd geboren te Oegstgeest den 28^{sten} Dec. 1855. Het gedeelte van den Marewijk waar de houthandel van de firma Mulder is gevestigd maakte eertijds deel uit van de gemeente Oegstgeest en de heer Mulder werd eerst Leidenaar toen dit in 1896 was geannexeerd. Wel behoorde hij kerkelijk reeds tot Leiden, daar hij lid was van de Gereformeerde Kerk, waarvan destijds in Oegstgeest geen gemeente was gevestigd, en bekleedde hij af en toe bestuursfuncties in de Leidsche Gereformeerde gemeente.

Mulder was aangesloten bij de Anti-Revolutionaire Partij en werd in 1901 tot lid van den Gemeenteraad gekozen, waarin hij zitting had tot 1926. In 1920 benoemde de Raad hem tot wethouder en werd hij belast met de behandeling der zaken van Fabricage, Reinigingsdienst, Volkshuisvesting, Grondbedrijf en Brandweer. Hij heeft zich in die jaren vrijwel geheel aan de gemeentezaken gewijd.

Voorts was hij, reeds lang voordat de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland in haar tegenwoordigen vorm tot stand kwam, lid van de oude Kamer van Koophandel in onze gemeente. Ook in de nieuwe Kamer heeft hij voor de afdeling Kleinbedrijf zitting gehad, tot aan zijn dood toe.

Hij was ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Op den 23^{sten} April 1928 is hij na een langdurige ongesteldheid overleden en den 28^{sten} ter aarde besteld bij het Groene Kerkje te Oegstgeest.

A. J. VAN ACHTERBERG. †

Op 27 Oct. 1928 overleed te Apeldoorn Adrianus Johannes van Achterberg, oud-directeur der Leidsche Ambachtsschool. Hij was 1 Febr. 1858 te Utrecht geboren en werd op 1 Mei 1883 directeur der toen opgerichte Ambachtsschool te dezer stede. Deze was aanvankelijk in de Sionsteeg en het onderwijs werd begonnen met 2 leerkrachten en 2 leslokalen. Het is de groote verdienste geweest van Van Achterberg dat sindsdien op zijn initiatief en onder zijn leiding de school voortdurend werd uitgebreid en verbeterd, zoodat, toen hij in 1925 zijn taak neerlegde, de Ambachtsschool gevestigd was in het tegenwoordige grootsche gebouw aan den Haagweg, met meer dan 20 leslokalen, waar het onderwijs wordt behartigd door een directeur met 16 leerkrachten.

De 42 jaren van zijn werkzaamheid als directeur waren niet steeds gemakkelijk. De waardeering voor het Nijverheidsonderwijs moest nog worden gewekt; tegenwerking, voortspruitende uit velerlei vooroordeel, moest worden overwonnen. Dit alles ten spijt heeft A. J. van Achterberg zijn school tot bloei weten te brengen en tot nut doen zijn voor talloze leerlingen.

PROF. MR. W. VAN DER VLUGT. †

Mr. Willem van der Vlugt, geb. te Haarlem 12 Maart 1853, overl. te Epe 5 Nov. 1928, was door zijne benoeming tot Hoogleeraar te Leiden (reeds in 1879) gedurende bijna zijn geheele leven onze stadgenoot. De hoogstaande persoonlijkheid van dezen verdediger van het recht, zijn groote gaven als geleerde, als redenaar, als stilist, zijne belangstelling en verdiensten voor zijn kerkgenootschap, zijn elders van verschillende zijden in het licht gesteld. In ons Jaarboekje moge zijn aandeel in de stichting van het Leidsche Volkshuis naar voren worden gebracht.

DE REDACTIE.

VAN DER VLUGT EN HET LEIDSCHÉ VOLKSHUIS.

In „de Gids” van Jan. en Febr. 1892 schreef van der Vlugt zijn artikelen over Toynbee-werk. Hij was zeer getroffen door den ernst, waarmee in Engeland door steeds meerderen uit de gegoede klasse de taak werd ter hand genomen, den toestand der groote massa te leeren kennen, en bij te dragen tot haar verheffing. Menig student aan de oude hoogeschoolen Oxford en Cambridge had zich daartoe in de vacanties in de achterbuurten van Londen, bepaaldelijk in het East-end, gevestigd, om in nauwe aanraking te komen tot de bevolking. Als „residents”

konden zij aan het plaatselijk zelfbestuur deelnemen, lid worden van gezondheids- en schoolcommissies, van armbesturen, en het liefst leiders van jongensclubs. Toynbee behoorde daaronder ; eenigen tijd heeft hij blijvend in het East-end gewoond. Ook na Toynbee's vroegen dood op 30-jarigen leeftijd bleef de belangstelling stijgende, door zijn welsprekendheid en enthousiasme gewekt; van daar, dat van der Vlugt aan het hoofd van zijn artikelen „Toynbee-werk” plaatste. Wat, vroeg hij daarop, van Engeland afstappend, zijn lezers, doen wij van deze dingen? Zijn oordeel was niet gunstig. Toch, de schrijver was er niet blind voor, waren er toen reeds ook in Leiden onder de studenten mannen van goeden wil, die naast hun studie een deel van hun tijd beschikbaar stelden voor werk onder het volk. En niet alle methoden, door de Engelschen toegepast, waren voor ons land bruikbaar of noodig. Alleen de onderzinking kon beslissen, op welke wijze het „Volks-huiswerk” zich ten onzent het vruchtbaarst zou kunnen ontwikkelen, en het is de groote verdienste van van der Vlugt, daartoe door zijn artikelen een krachtigen stoot te hebben gegeven.

Niet lang duurde het, eer in Amsterdam „Ons huis” werd geopend 1), en al spoedig volgde Leiden. Hier was het Drucker, die in overleg met zijne echtgenoot besloot, de oprichting van een Stichting voor volkshuiswerk mogelijk te maken, en daartoe de medewerking inriep van van der Vlugt en mij.

1) Op 10 Mei 1892.

Jets", schrijft van der Vlugt, al te bescheiden, „mag wellicht tot de oprichting van dat ons huis zijn bijgedragen door zeker tweetal studiën, hetwelk onder den titel „Toynbeewerk" het licht zag in den jaargang 1892 van „de Gids" 1).

Al spoedig waren wij het eens, dat als leidster geen betere keus kon worden gedaan dan mej. E. C. Knappert, die de Leidsche bevolking grondig kende door haar werk voor den Protestantenvond. In vele bijeenkomsten van dat viertal is het werk der toekomstige stichting besproken, en het bleek toen reeds, dat voor ons land aan den omvang van de bemoeiingen enger grenzen konden gesteld worden, dan van der Vlugt voor Engeland had beschreven. Aan velerlei arbeid, daar door de „residents" verricht, bestond hier geen behoefte. Zoo werd in de Statuten het doel der stichting aldus omschreven:

Art. 2. Het doel der stichting is: verhooging van ontwikkeling, beschaving en levensgeluk onder de arbeidende en daarmee gelijkgestelde klassen te Leiden en de naaste omgeving, o.a. door verspreiding van nuttige kennis, door aanmoediging van wetenschap, kunst en gemeenschapszin, door verschaffing van gepaste ontspanning, door bevordering van den omgang tusschen verschillende kringen der maatschappij.

Toen volgde het vormen van een bestuur van vijftien leden, waaronder de drie zoog. stichters, ten

1) Onze eeuw, 9^{de} jaarg. IV, bl. 434.

XLIII

minste twee vrouwen, en drie leden uit de groep, voor welke de stichting bestemd was en op wier toenemende medewerking bij het werk in het Volkshuis werd gerekend.

Als architect werd uitgenoodigd de heer W. C. Mulder; eene gelukkige keuze. Aan de bespreking zijner voorloopige plannen nam het geheele bestuur deel. Vermelding verdient, dat de gelukkige gedachte, de groote zaal op de bovenverdieping te brengen, het eerst door een der bestuursleden, den heer Jac. Bosch, werd geopperd.

Van der Vlugt trad als ondervoorzitter op, aan welke fuctie minder dagelijksche beslommingen verbonden waren, dan aan die van secretaris en penningmeester. Daartoe voelde hij zich niet het meest geschikt, en het vorderde ook te veel van zijn tijd, waarop reeds, behalve voor zijn wetenschappelijk en academisch werk, beslag gelegd was door de Doopsgezinde Societeit, de Maatschappij voor Welstand en door instellingen op ander gebied. Hij voelde zich het best in staat het Volkshuis te dienen, door propaganda in woord en geschrift. Op de vergaderingen van bestuur en dagelijksch bestuur ontbrak hij nooit, evenmin als Drucker, ook nadat deze zijn woonplaats reeds naar den Haag had overgebracht. Aangenamer samenwerking dan in die bijeenkomsten kan men zich niet voorstellen. De jaarverslagen van bestuur en directrice werden met zorg overwogen; die konden gelukkig wijzen op toenemenden bloei der stichting. Maar het viel niet te ontkennen, dat bij velen nog wantrouwen bleef bestaan. Om

XLIV

naar buiten dat wantrouwen te bestrijden, om dáar nieuwe belangstelling te winnen, stond van der Vlucht steeds op de bres. Hij was vast overtuigd, dat uit de maatschappij opgekomen instellingen moesten gedijen uit eigen kracht, zonder steun te zoeken bij de overheid. Een uitnemende gelegenheid om daarvoor propaganda te voeren bood hem de herdenking van het tienjarig bestaan van het Volkshuis, waarbij het bestuur hem had uitgenoodigd, de feestrede te houden, aan welke rede onder den titel: „Tien jaar Volkshuisarbeid” in het tijdschrift „Onze eeuw” 1), tot welks redactie hij behoorde, algemeene bekendheid kon worden gegeven.

Uit de verschenen jaarverslagen der directrice las hij alles samen, wat een denkbeeld kon geven van den veelzijdigen invloed, dien het Volkshuis in die tien jaren had geoefend tot benadering van het in de statuten omschreven doel.

Wel blijkt uit die verslagen, dat er nog vele moeilijkheden waren te overwinnen geweest. Geklaagd wordt over de onhandelbaarheid, de ongedurigheid, de vluchtigheid der jeugdige bezoekers. Ook was gebleken, dat als regel de werkman het minst voorlichting verlangt over dingen, die voor hem van het grootste belang zijn.

Maar, aan den anderen kant, hoeveel belangstelling was niet gewekt door de muziekuitvoeringen, die met stilte en aandacht werden aangehoord, door de tentoonstellingen op kunstgebied, door het aan-

1) Onze eeuw, 9^{de} jaargang IV, bl. 424-463.

kweeken van den smaak voor veldbloemen, door de handwerkklassen, en door zooveel meer! En bovenal stemde het tot vreugde, dat onder de leiders in de jongens- en de meisjesclubs langzamerhand vele den juiste toon wisten te treffen, en er in slaagden, het vertrouwen van hun kringetje te wekken. Geen grooter voldoening voor de leiders dan te zien, dat zij daarin slagen. „Wien dat gelukt, heeft het voor goed”.

Van der Vlucht komt op grond van al de opgedane ervaring tot het besluit, dat het in het Leidsche Volkshuis „steeds meer gelukt is, een atmosfeer te scheppen, waarin wie elders over en weder vreemden bleven, elkaar vermogen te erkennen als kinderen van eenen huize” ¹⁾. Zeker: bijbrengen van vaardigheid en kennis zijn niet gering te schatten, maar toch het meest te waardeeren als aanleiding tot dat persoonlijk contact, waarom het vooral te doen is.

Het kan wel niet missen, dat door het zoo gedocumenteerde, en met zooveel warmte uitgesproken betoog van van der Vlucht niet alleen bij zijn hoorders, maar bij de veel talrijkeren in den lande, ‘die er in druk kennis van namen, belangstelling in het Volkshuiswerk zal zijn gewekt, al bleven de milde giften, zonder welke dat werk niet groeien kon, in mindere mate toevloeien dan wenschelijk ware.

Laat ik er nog met een enkel woord aan herinneren, dat toen in 1917 in het Volkshuis het „Museum voor ouders en opvoeders” geopend werd, men van der

1) Onze eeuw, bl. 451.

XLVI

Vlugt bereid vond, die tentoonstelling met een toelichtende rede officieel te openen. 1)

Geldzorgen zijn het bestuur van het Volkshuis niet bespaard gebleven. Menig jaar, tegen den tijd van het vaststellen der rekening, vond de penningmeester in zijn brievenbus een gift van een onbekenden schenker, tot dekking van het tekort. Maar daarop kon niet worden gerekend. Geen wonder, dat het bestuur ernstig overwoog of niet, in navolging van verwante instellingen elders, tot den gemeenteraad het verzoek moest gericht worden om subsidie uit de gemeentekas. Het heeft van der Vlugt groot leed gedaan, dat ten slotte, in 1923, een besluit in dien geest is genomen. Men week daardoor steeds meer af, van wat in zijn oog altijd het mooie van het Volkshuiswerk was geweest. Zelfstandig uit de maatschappij opgekomen steun, zich uitend in vrijwillige giften, het liefst in de persoonlijke deelneming, onbezoldigd, in volkshuiswerk van allerlei aard, dat beginsel, waarvan Engeland het voorbeeld had gesteld, mocht niet worden opgegeven.

Al was daarom het genomen besluit voor van der Vlugt een teleurstelling, zijn belangstelling in het Volkshuis werd er niet minder om, al trok hij zich, mede wegens het stijgen der jaren en den staat zijner gezondheid, uit de werkzaamheden meer terug. Toch, toen het jaar daarop, bij de viering van het zilveren jubilé der stichting, door verhinderings van

1) Zie het verslag dezer rede in het **L**, Dagblad van 19 Juni 1917.

bestuurders op de middagreceptie een stremming dreigde in den gang der bijeenkomst, was het weer van der Vlugt, die onvoorbereid, en vermoeid, welsprekend wist te zeggen, wat hij op het hart had, omtrent het werk van Drucker en zijn echtgenoot, den penningmeester en van de directrice's Mej. Knappert en Funke 1).

Hij heeft zijne liefde voor het Leidsche Volkshuis tot het einde behouden.

Ik kan niet eindigen, zonder enkele woorden te wijden aan de hechte vriendschap, die ons zoovele jaren heeft verbonden. Ongeveer gelijktijdig in de rechtsgeleerde faculteit benoemd, optredend voor hetzelfde gehoor van jonge studenten, voor wie onze vakken voor het candidaatsexamen als „bijvak” golden, ondervonden wij gelijke moeilijkheden, en overlegden dikwijls, hoe op de beste wijze de belangstelling in ons onderwijs te wekken, en het voor de wetenschappelijke ontwikkeling der studenten vruchtbaar te maken. Wat van der Vlugt, te recht, als het belangrijkste der hem opgedragen vakken beschouwde, de wijsbegeerte van het recht, was niet eens bijvak bij eenig examen, maar zuiver „liefhebberijvak”. Enkelen onder de besten hebben zijn college over rechtsphilosophie getrouw gevolgd, en op hoogen prijs gesteld. Maar velen, ook onder de zeer goede studenten, onthielden zich. Dat deed hem leed, ook al heeft het hem niet ontmoedigd.

1) Zie het verslag in het L. Dagblad van 23 October 1924.

XLVIII

Van der Vlugt heeft zich tegenover mij en de mijnen steeds betoond als een verknocht vriend, deelende in al ons lief en leed. Toen mijn gezondheid mij had genoopt, mijn werk in de faculteit vóór den tijd op te geven, sprak ik hem eens over de betrekkelijke eenzaamheid, die het emeritaat meebracht, te midden van de collega's in volle werkzaamheid. Nadien is haast geen Vrijdag voorbijgegaan, zoolang wij in Leiden bleven, waarin niet van der Vlugt ons in den vooravond kwam bezoeken. En ieder wist, hoe kostbaar alle uren hem waren! De van hem genoten vriendschap zal een der lichtpunten van mijn leven blijven.

H. B. GREVEN.

M. VAN WAMELEN. †

Geboren te Ridderkerk den 26^{sten} Nov. 1869, maar opgevoed in een idyllisch gelegen dorpje op de Veluwe, had Maarten van Wamelen reeds in zijn jeugd overvloedig gelegenheid, de natuur waar te nemen, welke hij leerde liefhebben en waaraan hij hij later zijn liefhebberijstudie wijdde.

De begaafde oudste zoon uit een schoolhoofdgezin ontving zijn opleiding aan de Kweekschool voor onderwijzers te Nijmegen, behaalde de onderwijzersakte in 1881, werd al spoedig secondant aan een kostschool te Ede, daarna onderwijzer, later hoofd **eener** school te Zwolle. In 1902 verwisselde hij deze standplaats voor Leiden, in welk jaar hij tot hoofd der school aan de van der Werff-straat werd benoemd. Het bleek al spoedig, dat het Gemeentebestuur met deze benoeming een buitengemeen goede keus had gedaan. Door zijn groote gaven en ongelooflijke werkzaamheid wist hij de aandacht der onderwijsautoriteiten op zich te vestigen en werd hij weldra aangezocht als examinerator op te treden, eerst bij de onderwijzersexamens, **later** bij de examens voor de hoofdakte te Haarlem en 's-Gravenhage en bij

vergelijkende examens voor hoofd te Leiden en den Haag. De natuurkennis werd zijn speciale studievak, en honderden candidaten voor de onderwijzers- en hoofdakte hebben het voorrecht gehad, zijn lessen te volgen aan de Normaallessen te Katwijk (later te Leiden), aan de afdeling B der Leidsche kweek-school of aan den Cursus voor de hoofdakte te Haarlem. Onder zijn veelomvattende werkzaamheden had hij toch nog gelegenheid kunnen vinden, de bevoegdheden voor Fransch, wiskunde, landbouwkunde en gymnastiek te verwerven; wel een bewijs voor zijn veelzijdigheid. Bovendien was van Wamelen een goed practicus, die op een prettige wijze contact met zijn leerlingen wist te verkrijgen; de kinderen hielden veel van hem, en bij de ouders stond hij hoog aangeschreven om zijn vriendelijke welwillendheid en weloverwogen adviezen. Geen wonder, dat hij achtereenvolgens werd benoemd als hoofd der school aan de Heerenstraat, aan de Aalmarkt en eindelijk aan de school der Leidsche Schoolvereeniging, welke benoemingen alle een promotie en een erkenning van verdiensten beteekenden.

Onbegrijpelijk komt het ons voor, hoe deze stoere werker, die zoo met arbeid was overladen, nog tijd en lust kon vinden, zich bij verschillende vereenigingen aan te sluiten uit pure belangstelling en daar een werkzaam aandeel op zich te nemen, blijkende uit de vele bestuursfuncties, die hij bekleedde. Zoo was hij langen tijd Secretaris van het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix, waar hij een belangrijk aandeel heeft gehad in de totstandkoming van een

LI

nieuw pensioenreglement; dan lid van den kring Leiden van het Roode Kruis, waar hij de medaille voor tienjarigen trouwen dienst verkreeg; van 1906 tot zijn overlijden bestuurslid van de Vereeniging tot opleiding van bewaarschoolhouderessen te Leiden, de functie, waarin ondergeteekende hem vooral in zijn volle toewijding heeft leeren kennen, en waar hij de vraagbaak was van Bestuur en Directoraat; daarbij Secretaris van de Commissie voor de Bewaarscholen en eindelijk gedurende een reeks van jaren Secretaris van de Vereeniging voor vacantiëkolonies.

Ieder, die het voorrecht heeft gehad, hem te kennen als middelpunt van den gezelligen huiselijken kring, zal vol bewondering zijn voor de wijze, waarop hij zijn huis tot een centrum van hartelikevriendschap wist te maken, waar oude en jonge vrienden altijd welkom waren.

Geheel onverwacht is deze sterke man op het ziekbed geworpen en na een lang en smartelijk lijden den 22^{sten} April 1928 bezweken, een groote leegte latend in zijn familie- en vriendenkring. Wie getuige is geweest van de begrafenisplechtigheid den 25^{sten} April op Rhijnhof, toen een lange schaar van jonge en oude menschen, zich achter zijn baar aansloot, en daar de toespraken heeft aangehoord, waarin aan zijn zoo welbestede leven van alle zijden hulde en eerbied werd gebracht, moet wel met de overtuiging huiswaarts zijn gekeerd: hier is een braaf man heengegaan, die in den grootsten eenvoud een geest van arbeidzaamheid, trouw en liefde in breeden kring heeft gebracht, welke men nooit hoog

genoeg heeft kunnen schatten. Hij heeft den **levens-**akker, die hem te bewerken was gegeven, diep omgewerkt, en zijn veld heeft rijken oogst gegeven. Zijn vrouw en zoon hebben bij het groote verlies den troost, dat hij niet vergeefs heeft geleefd. De onvermoeide werker ruste in vrede!

C. W. HJIBREGTSEN.

D. J. J. DE KOSTER. †

Op 2 Juli 1929 werd Leiden opgeschrikt door de onverwachte tijding van het overlijden — schijnbaar in de kracht des levens — van Daniel Jacobus Johannes de Koster, een van de vooraanstaande ingezetenen, directeur van N.V. Meelfabriek „De Sleutels” v.h. de Koster & Co. Geboren 9 Dec. 1873 als oudste zoon van wijlen A. de Koster, die de nu alom in den lande bekende fabriek gegrondvest had en tot bloei gebracht, had hij, aanvankelijk onder de bekwame leiding van zijn vader, niet slechts gewerkt om te oogsten wat de vaderlijke hand had gezaaid, maar in samenwerking met zijn jongeren broer het als vaderlijk erfdeel hem toevertrouwde bedrijf zoowel in technisch-industrieel opzicht als in commercieelen omvang opgevoerd tot zoodanige hoogte, dat het algemeen oordeel wel mag zijn dat telkens het volmaakte daarin was benaderd, zool niet bereikt. Zelf was hij de laatste om bij anderen eenigen dunk van degelijk werk als industrieel op te wekken ; wie ter eere van de nagedachtenis van den overledene een kort woord aan hem wijdt, kan hem niet anders schetsen dan als een eenvoudig, in de hoogste mate bescheiden man, die er steeds het meest van hield rustig en onopgemerkt zijn levens-

weg te gaan. Het ligt voor de hand, dat anderen op de werkkraft van dezen man, die zich van plicht en verantwoordelijkheid zoo nauwgezet reken-schap gaf, gaarne beslag hebben gelegd, en zoo heeft hij vele jaren deel uitgemaakt van de besturen der Leidsche Vereeniging van Industrieelen en der Afdeeling Leiden der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, in wier midden zijn kalm overtuigend woord grooten invloed had. Daarnaast is het soms gelukt hem tot het aanvaarden van functies, welke buiten elke aanraking met industrie en handel bleven, over te halen; tot de Commissie voor de Volksbijeenkomsten, uitgaande van het Departement Leiden van de Mij. tot Nut van 't Algemeen, heeft hij vooral zich aangetrokken gevoeld en tot haar eene reeks van jaren telkens opnieuw behoord als een naar binnen en naar buiten hooggeziene figuur.

Jo de Koster, zooals hij in den vriendenkring steeds werd genoemd, had in bijzondere mate bij zich aangekweekt de eigenschap van trouwhartigheid, aan oprecht bescheiden personen meestal reeds van nature niet vreemd. Oprecht bescheiden! Was dit niet de reden welke het hem moeilijk maakte aan anderen belangstelling te vragen, voor vraagstukken hem zelf betreffend? Trouwhartig! Daarom heeft het hem, milddadig als hij was, wel eens moeite gekost aan verkeerd begrepen steun een einde te maken. En daarom ook zal slechts zelden een afgestorvene omgeven zijn met zoo duurzame gevoelens van onvermengd goede vriendschap als, uit den grond

des harten, aan Jo de Koster door hen die hem gekend hebben, toegewijd blijven. En zij allen zullen met mij betreuren, hem van die toewijding niet meer te hebben kunnen doen blijken.

Deze regelen zouden onvolledig zijn, indien hier onvermeld bleef dat de overledene de oprichting en het bestaan van de Vereeniging Herstellingsoord „De Leidsche Buitenschool” te Katwijk heeft mogelijk gemaakt, en den eersten stoot heeft gegeven tot het scheppen van „De Leidsche Hout”. Zelf heeft hij daarvoor geen dank gewild; in de toekomst zal Leiden hem voor het uit zijn initiatief blijkend doorzicht in haar belang dankbaar blijven.

E. C. WIERSMA.

Februari 1930.

W. H. VAN DER NAT. †

Een onderschat schilder.

Niet om zijn schilderijen, de landschappen en stadsgezichten, de verbeeldingen van dieren, niet om de stillevenen, dikwijls van te prijzen distinctie, maar die nimmer het groote voorbeeld deden vergeten.

De zware olieverf lag hem niet.

Maar niet velen wisten het: deze schilder was een begenadigd teekenaar, hij kende het geheim van de lijn, weergaloos, onfeilbaar teekende hij de dieren die zijn liefde hadden, geiten, schapen, konijnen, vogels. Hij wist hoe de pootjes van een lam het speelgoedlijfje droegen, hoe de sterke vleugel zich strekte langs het zachte eendedons, hoe een rams-hoorn zich sierlijk kromde om den stuggen kop en teekende, sober, met gespannen lijn, geconcentreerd als een Japanner.

De moeilijke materie der waterverf was hij meester als weinigen. In de Lakenhal hangt een aquarel, drie rood- en zwartbonte kalveren in een boerendeel, dit is van der Nat en dit werk is mij zeer lief.

Op de tentoonstelling in de Lakenhal, na zijn overlijden te zijner eer gehouden, was onder de vele schitterend geteekende dierstudies een magistrale teekening in rood krijt van schaapskoppen groot

LVII

werk — en hoe gaarne had ik het voor goed in het museum van zijn geboortestad gezien.

Willem Hendrik van der Nat was geboren 4 Sept. **1864** en overleed 11 Juli 1929.

Met hem is ons een zeer beduidend kunstenaar ontvallen.

A. COERT.

PROF. DR. P. J. BLOK. †

Op 74-jarigen leeftijd overleed 24 October 1929 Petrus Johannes Blok. Van de groote wetenschappelijke verdiensten van professor Blok als historicus is het hier niet de plaats om te gewagen. Dat zullen zij doen, die voor de Kon. Academie van Wetenschappen en voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde zijn levensbericht beloofden te geven. In ons jaarboekje wil de Leidsche burger herdacht worden met zijne warme belangstelling voor alles wat onze stad betrof.

In Den Helder geboren 10 Jan. 1855, werd hij leerling der Latijnsche school te Alkmaar en kwam daarna als student in de klassieke talen naar Leiden, waar hij 22 September 1873 onder het rectoraat van Matthijs De Vries werd ingeschreven. Hij studeerde onder Cobet, Pluygers, De Vries, Dozy en Fruin en promoveerde 21 Juni 1879 op een proefschrift over Sextus Pompejus Magnus Cnaei filius, een vermaarden zeeroover. Hij had zijne kamers eerst Kaiserstraat 12^b bij de wed. Bouricius, daarna in dezelfde straat 55 bij de wed. Daalhof. Hij heeft het niet gemakkelijk gehad, sober moeten leven, hard gewerkt, waarbij toen reeds de geschiedenis des vaderlands zijne liefde en hij niemand minder dan Fruin tot leer-

meester had. Toen ter tijd werden jeugdige kandidaten aan het Leidsch gymnasium geplaatst, om zich op de jongens in de paedagogie te oefenen, waarbij op hun eigenlijk vak niet gelet werd. Zoo heeft Verdam er Latijn en Blok Nederlandsch gegeven. Hij kwam er in September 1879, dus reeds gepromoveerd, en, toen hij 1881 in het huwelijk trad, boden de leerlingen bij monde van den schrijver dezer bladzijde hem een geschenk aan, een bewijs hunner genegenheid. In 1884 is hij hoogleeraar te Groningen geworden, maar had toen reeds op het Leidsch archief dat rijke materiaal verzameld, waaruit zijn boek „Eene Hollandsche Stad” zou ontstaan. Die stad is Leiden, en hij gaf hare historie in vier deelen, de Middeleeuwen, onder de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij, de Republiek, de nieuwe(re) tijd, 1883, 19102, een werk van groote beteekenis, bezielde door de liefde voor het voorwerp van het onderzoek. Vandaar dat wij het ook hier ter plaatse noemden.

In 1894 keerde hij uit Groningen naar Leiden terug als opvolger van Fruin en oreeerde over de geschiedenis als sociale wetenschap. Van toen af heeft hij onder ons gewoond als een, voor wien het burgerschap meer was dan een woord, het was een voorrecht en legde verplichtingen op. Van het eerste heeft hij volop genoten, aan de andere zich nimmer onttrokken. En met alles wat Leiden betrof leefde hij van harte mede. Als rector magnificus sprak hij 8 Februari 1911 over De Leidsche hoogeschool honderd jaar geleden. Bij de 350^{ste} herdenking van

LX

Leidens ontzet hield hij 2 October 1924 defeestrede in de Pieterskerk. Hij was jaren lang curator van de Bibliotheca Thysiana; lid van de Commissie van beheer op de Bank van Leening ; lid van de Commissie voor de Lakenhal; oprichter van de vereeniging Oud-Leiden; lid ook van de Heerensociëteit Amicitia, waar hij, gezellig van nature, gaarne kwam. Wij spreken hier alleen van zijne Leidsche bemoeiingen, waarvoor hij bij al zijn ander werk tijd vond. Wie kende hem niet? Wie wendde zich niet tot hem, waar het Leidsche belangen gold? Wie wist niet dat Leiden, zooals hij in zijne afscheidsrede 27 Mei 1925 sprak, hem om vele redenen altijd na aan het hart had gelegen, de stad zijner studie in zijn jonge jaren, van zijn leven, liefhebben en werken op ouderen leeftijd? En wie gevoelde niet de waarheid van zijn woord tot Mevr. van Itallie, die immers ook zijn levend portret gaf, „het trekt mij aan menschen van allerlei soort te ontmoeten?” Zóó hebben wij hem in Leiden gekend en zoo zal zijn beeld vóór ons blijven staan. Zijne studiën en zijn wetenschap hebben zijn naam tot ver over onze grenzen bekend ; zijne hartelijke belangstelling in het lot en leven zijner vrienden en kennissen, zijner medeburgers en stadgenooten dien naam bemind gemaakt onder de gansche burgerij. Naast den roem der wetenschap is deze lof van geen kleine waarde.

L. K.

K. SIJTSMA. †

Den 29^{sten} November, juist op zijn verjaardag, is in den ouderdom van 73 jaar, geheel onverwachts overleden de heer K. Sijtsma, sedert Juli 1901 lid van den Leidschen gemeenteraad en sinds de verkiezingen van 1927 nestor van dat college.

Met den heer Sijtsma is een van de meest bekende personen uit het plaatselijke openbare leven verdwenen. Hoewel Fries van geboorte en zoon van dien stam in hart en nieren, ontbrak hem de schier spreekwoordelijk geworden kenmerkende eigenschap van dat ras: een gesloten karakter. Hij was integendeel de gemoedelijkheid in eigen persoon; iemand die in alle lagen der bevolking zijn connecties had en de tact bezat om met iedereen om te gaan. Deze eigenschap is hem in zijn maatschappelijken werkring — hij was bijna dertig jaar als redacteur-verslaggever aan het „Leidsch Dagblad” verbonden — zeer te stade gekomen.

‘Aanvankelijk was de heer Sijtsma niet bestemd voor de journalistiek; hij deed zijn intrede in de Leidsche samenleving als godsdienstonderwijzer en raakte in die functie alras bekend met de plaatselijke sociale toestanden. Af en toe zette hij zijn indrukken ook op papier en dit leidde er toe, dat hij op 1 April 1901 aan het „L. D.” verbonden werd.

Eenige maanden later deed hij ook zijn intrede in den gemeenteraad en daarin heeft hij 28 jaar als vertegenwoordiger van den Vrijzinnig-Democratischen Bond zitting gehad. Professor Kranenburg heeft het aan zijn groeve getuigd op welk een voortreffelijke wijze de volijverige secretaris van de afdeeling Leiden zijn taak in den raad heeft volbracht. Want behalve dat hij een goed partijman was, was de heer Sijsma ook een goed dienaar van het algemeen belang, die zich steeds veel moeite gaf om zich in de vraagstukken van den dag in te werken en bij herhaling blijk gaf van een helder inzicht. Ondanks zijn hoogen leeftijd stelde hij tot het laatst toe een levendig belang in alles wat zijn raadslidmaatschap met zich bracht. In de commissies, waarin hij zitting had, werden zijn adviezen steeds op hoogen prijs gesteld.

De heer Sijsma moge dan zijn aanvankelijke bestemming als godsdienstonderwijzer niet hebben gevolgd, **daarmede** was toch het contact met religieuze kringen geenszins verbroken. De vrijzinnig-christelijke arbeid hier ter stede mocht zich steeds in zijn volle belangstelling verheugen en zoowel het Volkshuis aan den Apothekersdijk als het Wijkgebouw van den Nederlandschen Protestantenvbond hebben menigmaal van zijn daadwerkelijken steun geprofiteerd.

Een andere categorie van stadgenooten voor wie zijn heengaan een gevoelig verlies beteekende, vormden de leden van het „Selskip Fryslân”, de **ver-**eeniging van hier ter stede woonachtige Friezen, tot **welker** oprichting ruim 25 jaar geleden, op instigatie van den heer Sijsma werd besloten.

LXIII

Tenslotte verloor het „Leidsch Dagblad” in hem een toegewijden werker op wiens voorlichting en werkkraft, ook in de laatste jaren na zijn pensionering in 1927, nimmer tevergeefs een beroep werd gedaan.

Zijn nagedachtenis zal bij velen in dankbare herinnering blijven voortleven.



P. L. DESSENS. †

Petrus **Bertius**, Professor in de Theologie en Regent van het Collegium Theologicum op de **Cellebroersgracht** (thans **Kaiserstraat**), die om zijn Arminiaansche gevoelens de Leidsche Academie verliet en zich omstreeks 1620 naar Parijs begaf, waar hij de zoon-genaamde Hervorming vaarwel zeide en tot het Katholicisme werd bekeerd, heeft zeker niet vermoed, dat zijn zoon Abraham (op 15 Maart 1610 alhier in de Pieterskerk gedoopt) in 1627 in de orde der Fransche ongeschoeide **Carmelieten** zoude treden en als zoodanig onder den naam van Petrus a Madre Dei (Pierre de la Mère de Dieu) in de **Hollandsche Missie** in 1654 het bescheiden schuilkerkje „de Zon” op de **Haarlemmerstraat** als eerste van een lange rei priesters zoude bedienen en opgevolgd zoude worden door een reeks van godsdienstige ijveraars voor het Roomsche Katholieke geloof, waarvan de laatste op 4 December 1929 werd ten grave gedragen.

En nog meer zoude hij zich verwonderd hebben, wanneer hij een kijkje zoude kunnen nemen in de tegenwoordige „**Mon Père**” kerk met pastorie, die het geheele vierkant tusschen **Haarlemmerstraat**, **Maria Gijsen** of **Bokkesteeg**, **Oude Vest** en (gedempte) **Sint Jansgracht** thans beslaat, terwijl het oude kerkje „de Zon” verscholen lag in een tuin achter de **Haarlemmerstraat** en slechts te bereiken was door

nauwe gangetjes vanaf de Haarlemmerstraat en de Oude Vest, terwijl de richting niet liep van Noord naar Zuid, zooals thans, doch van Oost naar West.

P. L. Dessens werd op 15 October 1851 te Delfshaven geboren en op 15 Augustus 1874 tot priester gewijd, op 1 September daaraanvolgend als assistent te Nootdorp benoemd en op 19 Juli 1875 te den Briel als kapelaan aangesteld, doch spoedig daarna 20 September 1875 te Amsterdam in de parochie van de H. H. Nicolaas en Barbara geplaatst, van waar hij echter om gezondheidsredenen op 5 December 1875 naar Noordwijkerhout verhuisde en op 10 September 1877 voor het eerst zijn intrede deed in de parochie van O. L. Vrouwen Hemelvaart op de Haarlemmerstraat alhier, waar wijlen de Zeer Eerw. Heer Deken Bots in hem een zeer ijverig medewerker vond, en hij zich vooral verdienstelijk maakte door het dichten van Nederlandsche gezangen ten dienste der Congregaties, terwijl hij later in 1890 het Kerkbericht voor Roomsche Katholieken te Leiden mede hielp oprichten, een daad van groot praktisch nut, daar tot dien tijd een dergelijk wekelijksch blad niet bestond.

Door zijn wetenschappelijke studiën werd hij evenwel uit de Parochiale praktijk overgeplaatst naar het Seminarie Warmond, waar hij in 1882 de Liturgie en vanaf 1884 de Heilige Schrift doceerde en vooral om zijn grondige kennis van het Hebreeuwsch en den Pentateuch beroemd werd, terwijl tevens de **Rethorica** voor de Neophieten aan zijn leiding werd toevertrouwd.

Toen in 1901 Deken Bots overleed werd de lijkrede uitgesproken door zijn intiemen vriend Dessens en verwonderde het niemand, dat deze zijn opvolger werd als Deken van Leiden en pastoor der parochiekerk van O. L. Vrouwen Hemelvaart en sedert dien hebben wij hem als zoodanig gekend en geëerd om zijn uitnemende priesterlijke eigenschappen, zijn overtuigende en meestal historisch toegelichte preeken en zijn wetenschappelijke vorming.

Ruim 28 jaren is Deken Dessens in ons midden geweest en de eerst wit bekalkte muuren der kerk werden van **schoone** schilderijen voorzien, toepasselijk op den naam der kerk: de Hemelvaart der H. Maagd Maria. De krotten ten **westen** der Bokkesteege werden successievelijk veranderd in een ruim Patronaatsgebouw en een centrale verwarming voor de kerk aldaar geplaatst, zoodat de oude stovenzetster, die in een onmogelijk klein huisje aldaar woonde kon gepensioneerd worden. De kerk werd electricch verlicht en verschillende versieringen en vernieuwingen werden aangebracht, zoodat men de in 1838 gebouwde en op 19 November 1839 ingewijde kerk (destijds zonder de beide beuken) nauwelijks **zoude** herkennen.

Deken Dessens heeft bovendien voor het R. K. onderwijs veel gedaan en de uitbreiding op dat gebied, Lager, Mulo en H.B.S. zijn vooral aan hem te danken, terwijl hij ook niet weinig heeft bijgedragen tot de stichting van het St. Elisabethgesticht op de Hooigracht, waar **zoo** talrijke personen verpleging en verzorging in lichamelijken nood vonden en welk

LXVII

ziekenhuis thans weer belangrijk wordt uitgebreid.

Zijn krachtige geest verliet hem zelfs tot het einde van zijn leven niet en nimmer wilde hij van vreemde hulp weten, hoewel de Heeren kapelaans wel eens bevreesd waren voor de gevolgen, wanneer hij zoo in zijn eentje rondwandelde. Toen ik hem de laatste maal sprak, juist één maand voor zijn begrafenis en belangstellend naar zijn gezondheid informeerde, zeide hij mij : ik voel de ouderdom op mij aanstormen. Vooral zijn gezichtsvermogen begon te verminderen en hem werd de laatste weken van zijn leven vergunning gegeven de H. Votiefmis van Maria te celebreren, die hij van buiten kende. Ook werd op zijn eigen verzoek het dekanaat van toen af waargenomen door den Zeer Eerw. Heer J. C. F. Jansen, deken van Zoeterwoude, zoodat hij op alles voorbereid was.

Zaterdag 30 November (Mariadag) 's morgens om 8 uur ontsliep hij kalm in den Heer en Woensdag 4 December werd zijn stoffelijk overschot bijgezet in het Priestergraf aan de R. K. Begraafplaats aan de Zijlpoort nadat de pontificale H. Mis van Requiem door den onlangs benoemden nieuwen bisschop van Haarlem zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Monseigneur J. D. J. Aengenent was gecelebreerd, waarbij het koor onder leiding van den Zeer Eerw. Heer Nieveen van Dijkum het Vierstemmig Requiem van Palestrina ten gehore bracht.

Een voorbeeldig werker in den wijngaard des Heeren is van ons heengegaan. R. I. P.

FEL. DR.

H. TH. VAN STEEDEN.

Bijna 76 jaar oud ontviel den 22^{sten} December 1929 aan zijn gezin en aan onze stad Hendrik Theodoor van Steeden, die na een langdurigen Indischen loopbaan zich onder ons gevestigd en veler vriendschap verworven had. Hij hield van Leiden en hare geschiedenis, die hij goed kende en vlijtig beoefende, gelijk hij de geldmiddelen der Vereeniging Oud-Leiden jaren lang heeft beheerd met trouw en nauwgezetheid. Donderdag, tweeden Kerstdag, hebben wij hem op de begraafplaats bij het Groene Kerkje de laatste eer bewezen en bewaren de herinnering aan zijne vriendelijke persoonlijkheid.

L. K.



De ontwikkeling van de grenzen van Leiden.

De oudste vermelding van Leiden als plaatsnaam is opgenomen in een blafferd of lijst van goederen der Sint Maartenskerk te Utrecht, welke geacht wordt samengesteld te zijn omstreeks het jaar 777 en welke is afgedrukt in het Oorkondenboek van het Sticht door S. Muller Fzn. bl. 44 en dat van L. Ph. C. van den Bergh, 1, nr. 33 ¹⁾). Hierbij worden onder de bezittingen genoemd: „In Holtlant IIII mansi. In *prima Leithon* 11, in *secunda* I, in *tertia* I”.

Daarna volgt vóór 993 eene vermelding van „*in villa que vocatur Leythem* mansam unam et sextam partem unius manse” in eene aantekening over schenkingen aan de abdij van Egmond door graaf Aernoud en zijne gemalin Ludgard (opgenomen in Van den Bergh's Oorkondenboek, 1, 68 ²⁾) en na

1) Door Van den Bergh gedateerd c. 960.

2) Bevestigd door graaf Dirk V in 1083, v. d. Bergh, 1. 89 en v. **Mieris** Groot Charterboek, 1. 70, als: in villa Leythen mansum et **sextam** partem unius.

1083 van „in *Leythan* tres mansus et una fiertella” in den waarschijnlijk onechten bfafferd der goederen van de abdij van Egmond uit 1083 a 1120 (v. d. Bergh, 1. 68). In dit laatste stuk wordt daarnaast land in „*Leytherbroeke* juxta Mernam” genoemd, waaruit „tollunt Dodo et castellanus praetum duarum librarum”.

Het noemen dezer landen en inkomsten te midden van andere bezittingen in de omgeving van Leiden in de eerste aanhaling bewijst, dat waarschijnlijk gedoeld wordt op het gebied van de latere stad, doch over de juiste begrenzing en den aard van de benaming geven deze en de aangehaalde latere bronnen geen licht. Alleen toont de „*villa Leythen*” (c. 993) althans aan, dat er toen reeds eene eenigszins gevormde kern bestond, waaruit zich later de stad kon ontwikkelen.

Voor al de drie *Leithon's* in c. 777 gaven aanleiding tot veel beschouwingen, waarbij door een geleerd schrijver zelfs verband gezocht werd met de indeeling der latere raamlanden. Bij gebreke aan nadere gegevens is elke poging tot verklaring echter slechts een gissing. Wij weten zelfs niet of het eerste *Leithon* reeds als naam van eene plaats is op te vatten, of slechts als aanduiding van een streek.

Dit laatste wordt meer waarschijnlijk, indien wij letten op latere uitspraken over de kerkelijke indeeling, in 1446, waarbij door den pastoor van de Sint Pieterskerk aanspraak werd gemaakt op de zielzorg in een strook Rijnopwaarts. De oudste kerkelijke grenzen berusten veelal op oudere burgerlijk-ad-

ministratieve indeelingen; wanneer wij later verschil zien tusschen de kerkelijke en de burgerlijke grenzen, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat de kerkelijke indeeling nog de herinnering bewaart aan een vroegere, later gewijzigde burgerlijke indeeling.

Nemen wij dit ook hier aan, dan zoude ik mij de verklaring aldus kunnen denken, dat zich langzamerhand eene nederzetting van visschers en kleine neringdoenden langs den Rijn heeft gevormd, verre van het centrum van het ambacht Zoeterwoude, die als streek onder den naam Leithon of Leythen bekend was, en dat van deze nederzetting langs de rivier de kern, tegenover en onder beschutting van den Burcht, langzamerhand als een afzonderlijk gehucht of buurt is beschouwd en als villa Leythen is omschreven. Men denke hierbij aan de algemeene benaming als „de Deyll” van het gedeelte langs den straatweg in Wassenaar, dat geen afzonderlijk administratief geheel vormt. De gemeente IJmuiden levert voor onzen tijd een voorbeeld hoe een gehucht zich tot afzonderlijke gemeente kan ontwikkelen. Bij de plaatsbepalingen vergete men ook niet, dat het slechts aanduidingen zijn van de ligging van bezittingen „mansi” of hoeven, die bij de partijen voldoende bekend waren, en dat deze plaatsbepalingen niet zijn opgesteld tot vastlegging van de daarbij genoemde dorpen of gehuchten.

Is de opvatting juist, dat Leythen oorspronkelijk een streeknaam was, dan zoude ook de verklaring der drie deelen van Leython mogelijk worden in dien zin, dat hieronder te verstaan zijn drie voor-

naamste groepen van nederzettingen, die bij de Hoogstraat samenkomen als deelen der drie oude ambachten Oegstgeest, Leiderdorp en Zoeterwoude, de gedeelten dus die later ook de drie parochies van Leiden hebben gevormd en die onderling begrensd werden door den Rijn, den Nieuwen Rijn en de Mare.

De naam Lugdunum Batavorum is eene latere uitvinding der geleerden, het eerst gebruikt door Laurinus in een brief aan Ortelius uit het jaar 1560 en vooral algemeen in gebruik gekomen door Janus Dousa (diens *Poemata* zijn uit 1575). Reeds Fruin wees in zijne *Verspreide geschriften* (1.52 enz. Uit *De Gids* 1873) op het onjuiste gebruik van dezen naam door een verkeerd gebruik van de Romeinsche kaart van Peutinger, die den toestand weergeeft uit omstreeks 365. Het laatst werd het gebruik van Lugdunum verdedigd door kol. J. A. Ort in zijne brochure: *Lugdunum*, den Haag 1903 ¹⁾). Volgens de taalgeleerden wijst de Hollandsche naam op een derden naamval in het meervoud van „lede” of „leide”, een Germaansch woord in de beteekenis van wetering of waterloop. De naam zoude dan beteekenen: aan de waterloopen, of aan de waterwegen (Blok aldaar bl. 28), wat ook in overeenstemming zoude zijn met de het laatst gegeven verklaring der drie Leithon's. In de 16^{de} eeuw, toen men voor een academiestad een Romeinschen oorsprong noodig achtte werd ook o.a. door Ortelius, eene afleiding van „legio” verdedigd.

1) Zie verder Blok in *Leidsch Jaarboekje* 1904, bl. 1-31 enz.

In 1143 vinden wij een burggraaf als Alwinus castellanus de *Leithen* vermeld en in 1201 wordt een charter gedateerd als „apud *Leithen*“, bij Leiden. Daarna vinden wij geregeld de plaats vermeld als Leithen, Leyden, Leiden ¹⁾). De plaats, want wanneer deze tot stad werd verheven is onbekend. Het eerst wordt deze officieel in het privilege van 1260 als stad genoemd, doch daarbij wordt het reeds vroeger verleende stadsrecht bevestigd. De eerste verheffing tot stad moet hieraan zijn voorafgegaan, doch een oorspronkelijk privilege, dat zijn beteekenis verloor door de vernieuwing en vermeerdering in 1260 en daardoor mogelijk minder zorgvuldig bewaard werd, is reeds verloren gegaan vóór dat het stadsbestuur begon om de oude privileges in de Privilegeboeken te verzamelen. Ook van het privilege van 1260 ontbreekt het origineel en de inhoud is ons alleen door een later afschrift bewaard. De eerste vermelding als stad geschiedt in 1186 in een kroniek van Egmond, dus in een niet-officieel stuk, zoodat wij voorzichtig moeten zijn om hieraan een bewijs te ontleenen, te meer daar nog in 1206, bij de verdeling tusschen graaf Willem 1 en Lodewijk van Loon het castellum de Leda vermeld wordt „cum villa et cum toto allodio“. Leiden werd daarbij dus niet als een stad beschouwd en in den afstand door graaf Lodewijk van Loon (v. d. Bergh, Oorkondenboek 1. 208 en aldaar gesteld op 1206 a 1207) wordt wel het huis en de burcht uitgezonderd (excepto

1) Zie *Nomina Geogr. Neerlandica* I, bl. 70—73.

domo de Leyden et castellaria), doch wordt van geen „stad” Leiden gewag gemaakt. Letten wij er nu op, dat in 1260 de reeds bestaande privileges bevestigd worden, die Leiden als stad erkennen, dan mogen wij aannemen, dat het eerste, thans verloren privilege, waaraan Leiden het stadsrecht dankt, verleend is na 1206, doch reeds eenigen tijd vóór 1260, dus in het midden of in de eerste helft der 13^{de} eeuw. Eene aanduiding voor een nadere begrenzing levert de volgorde, waarin de steden zitting hadden. Daarbij komt Leiden direkt na Haarlem, het welk in 1245 van graaf Willem II een privilege ontving, dat als de formeele bevestiging van Haarlem als stad wordt beschouwd (Huizinga, Rechtsbronnen der stad Haarlem bl. VIII en diens: De opkomst van Haarlem, in Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk. 4, IV en V). Het verloren eerste privilege van Leiden zoude dan verleend moeten zijn tusschen 23 November 1245, den dag waarop Haarlem stadsrecht verkreeg, en 1260, de bevestiging van het eerste stadrecht van Leiden.

Over de grootte van Leiden vóór de 14^{de} eeuw zijn wij slechts op enkele gegevens aangewezen. Bekend is, dat in den strijd tusschen den graaf van Holland en gravin Ada deze laatste in 1203 in den Burcht van Leiden vluchtte „ad urbis praesidium quod est in Leydis”. Zij kon daar slechts korten tijd weerstand bieden, doch haar gemaal graaf Willem van Loon zette den strijd voort. Hij wist in Utrecht een legertje te verzamelen, met steun van den bisschop, en drong in Juli 1204 tot Leiden door,

van waar uit zijne troepen Voorschoten vermeesterden. De Kennemers, die aan de zijde stonden van graaf Willem van Holland, trokken zich toen in de Burcht terug en deden van daar een vergeefschen uitval. Zij werden omsingeld en een gedeelte van hen verdronk op de vlucht bij het instorten van de Oude-, nu Vischbrug. Spoedig keerde echter de oorlogskans. Graaf Willem versloeg het leger van den graaf van Loon bij Voorschoten en bleef sindsdien meester van Holland. Uit de bijzonderheden over dezen strijd bij Melis Stoke (bl. 146) en in de Annalen van Egmond (bl. 94) zien wij, dat de Kennemers een „nie gracht” hadden gegraven om Leiden tegen den aanval van het leger in Voorschoten te verdedigen. Deze „nie”, d.i. nieuwe gracht in tegenstelling met de oude Burchgracht, werd door de belegeraars later met puin en groen koren gevuld. Het was dus waarschijnlijk een vrij onbeteekenend, in der haast gegraven grachtje, waaruit volgt dat vóór dien tijd Leiden niet door een gracht verdedigd werd.

Waar deze gracht gegraven is, blijkt niet. In aanmerking komen echter alleen het terrein achter de Breestraat, dus ongeveer de tegenwoordige Langebrug, en het Rapenburg, dat later eenigen tijd de stadsgrens vormde. Direkte gegevens voor een keuze tusschen Langebrug en Rapenburg bestaan er niet, doch ik zoude toch geneigd zijn om hier aan het Rapenburg te denken, daar er tusschen Langebrug en Rapenburg toen reeds belangrijke gebouwen stonden, die men wei niet onbeschermd wilde laten, en die aan den aanvaller sterke steunpunten zouden geleverd hebben.

Tusschen Langebrug en Rapenburg strekte zich een toen nog grootendeels onbebouwd terrein uit, dat voor een groot gedeelte aan den graaf behoorde en waar o.a. diens slot Gravestein stond en de op grafelijk terrein gebouwde Sint Pieterskerk. Deze laatste was volgens een oude aanteekening in **1121** door bisschop Godebald gewijd doch natuurlijk in bescheidener vorm dan het tegenwoordige magistrale kerkgebouw. Reeds vroeg bezat de graaf ook het 's-Gravenhof op de plaats van het latere huis Lokhorst, een huis, waar de graaf meermalen verblijf hield. Van Gravestein zelf is het oudste gedeelte in de 13^{de} eeuw ontstaan. Hier lag ook 's Graven boomgaard.

Johannis a Leydis noemt in zijn Chron. Belgicum Leiden de „camera Hollandiae” wegens de nauwe betrekkingen met den landsheer. Graaf Willem II — de latere Roomsche Koning — en graaf Floris V zijn volgens de overlevering in Leiden geboren.

De oudste bebouwing van Leiden ten Zuiden van den Rijn bevatte het hooge middelste gedeelte van de Breestraat. De straat was aan beide zijden bebouwd en de erven strekten zich ten Noorden deels uit tot den Rijn. De Vischmarkt en Botermarkt waren bebouwd. Aan de Zuidzijde liepen de erven grootendeels door tot de Vollersgracht (thans Langebrug). Het grachtje was alleen aan de Zuidzijde door een weg begrensd en sloot aan de Noordzijde aan tegen de erven der huizen van de Breestraat, die door vlonders en bruggen een uitgang hadden over de gracht. Later werd ook de Noordzijde bebouwd.

Achter de Langebrug lagen in hoofdzaak gronden

van den graaf met enkele bebouwde steegjes naar de Pieterskerk. Deze oude stad was administratief door de Breestraat, de Mandemakerssteeg en de Pieterskerkkoorsteeg in vier vierendeelen verdeeld, die aan de Blauwe steen tezamen kwamen en die naar een der hoofdgebouwen werden genoemd: Gasthuis-vierendeel en Wanthuis-vierendeel ten Noorden en Vleeschhuis-vierendeel en het Wolhuis-vierendeel ten Zuiden van de Breestraat. Het punt van samenkomst, de Blauwe steen, was het symbolisch middelpunt der stad.

Van het gedeelte ten Noorden van den Rijn behoorden de Waard en het gedeelte ten Oosten van de Mare tot Leiderdorp. Alleen de Burcht vormde met de strook van de (latere) Hoogstraat tot de Burchgracht een eigen gerecht van den Burggraaf. Dit bevatte alleen huizen van den Burggraaf en zijne beambten. Zij vormden het Burggravengerecht, hetwelk vermeld wordt in een lijst van grafelijke leenen uit 1281 a 1284 (v. d. Bergh Suppl. 228 sub 38) en waaraan de herinnering nog voortleeft in een charter uit 1507 (Archieven der kerken, reg. nr. 472 en 2236), waarin melding wordt gemaakt van tienden „in Leyderdorp int Burchgraven gerechte van Leyden” 1).

Oorspronkelijk was de burcht allodiaal grafelijk bezit, en eerst na 1206 en voor 1280 is deze in leen gegeven aan den burggraaf (verg. Blok bl. 17).

1) In het Oorkondenboek van Van den Bergh Suppl. 181 noot 2 wordt het Burchgravengerecht gelijkgesteld met de **Vennip**. De nadere omschrijving in het charter van 1507 oont **m.** i. de onjuistheid hiervan aan.

Over de verdeeling van het oudst bewoonde gedeelte van het Rijneland, gevormd door den Burcht met toebehooren en aan het Oosten begrensd door de Burchgracht, ontstond op kerkelijk gebied een geschil tusschen den pastoor van Leiderdorp en dien van de Sint Pieterskerk te Leiden, hetwelk 25 Augustus 1292 tot eene voorloopige uitspraak van scheidslieden voerde, waarbij de zielenzorg in de streek tusschen de Oude (nu Visch-)brug en de Burchgracht aan den pastoor van Leiderdorp werd toegewezen (v. d. Bergh 2. 829), welke uitspraak 15 April 1293 door de scheidslieden nader werd bevestigd (v. d. Bergh 2. 842). Hierbij 'werden de parochianen „inter fossam dictam Borchgracht et antiquam pontem juxta castrum in Leyden”, d. i. tusschen de Burchgracht en de oude brug bij den Burcht, aan de kerk van Leiderdorp toegekend.

De Burchgracht, die nog voorkomt op oude kaarten in Pleyte's Leyden vóór 300 Jaren en Thans, liep van den Nieuwen Rijn langs den voet van den Burcht, achter het Weeshuis naar den Ouden Rijn, naast de drukkerij van Brill. Het laatste gedeelte is voor enkele jaren gedempt, waardoor een der schilderachtigste Leidsche stadsgezichten verloren ging. Het betwiste terrein omvatte dus alleen den Burcht met de naaste omgeving, welke oorspronkelijk allodiaal bezit was van den graaf en nog in 1204 als zoodanig wordt vermeld. Het vormde het latere Burggravengerecht en werd eerst later binnen het stadsgebied getrokken. De burgerlijke indeeling kon hier dus geen uitsluitel geven, doch toch is de beslissing ook hiervoor in

zooverre van belang, dat mogelijk aan den bekwamen stadsbeschrijver J. Jz. Orlers (bl. 42) het kerkelijk geschil voor oogen heeft gestaan bij het vermelden van een uitbreiding van de *burgerlijke* grenzen op 1294, waarvoor geen nader bewijs te vinden is, en die wij nader zullen aantonen, dat door hem waarschijnlijk ten onrechte omtrent dit jaar wordt geplaatst.

De kerkelijke geschillen ontbrandden opnieuw, toen het gebied rondom den Burcht, dat eerst slechts door enkele ondergeschikten van den Burggraaf als burgzaten werd bewoond, in 1360 door dezen ter bebouwing werd uitgegeven (Inv. Stadsheerlijkheden, regist. nr. 103). Dit leidde in 1370 tot eene beslissing door den officiaal van den archidiaconus te Utrecht, dat deze bewoners aan den voet van den Burcht, die oorspronkelijk tot de kerk van Leiderdorp behoorden, voortaan de kerk van Sint Pancras op het Hoogeland als parochiekerk zouden bezoeken (Inventaris archieven der kerken, regist. nr. 1031). Deze beslissing werd echter in het volgend jaar (aldaar regist. nr. 1046) gedeeltelijk herroepen ten gunste van de Sint Pieterskerk.

De weinige beschikbare ruimte in het oudste stadsgedeelte werd inmiddels niet meer toereikend voor de steeds toenemende bevolking, te minder daar een groot gedeelte ten Zuiden van de Langebrug werd ingenomen door de bezittingen van den graaf (Gravestein, Lokhorst, 's Graven boomgaard) en de door den graaf voor geestelijke doeleinden beschikbaar gestelde gronden (de Sint Pieterskerk gesticht in 1129, de commanderij aan de Kloksteeg, het

Bagijnhof) 1). De uittocht der Vlamingen in 1278 uit Yperen enz. was niet van blijvenden invloed geweest op de vermindering of stilstand van het bevolkingsaantal.

Het is daarom te begrijpen, dat zich langzamerhand buiten de stad in de Waard eenige personen vestigden, die kerkelijk onder Leiderdorp behoorden, en in wier belang in 1314 door den bisschop van Utrecht werd toegestaan om een kapel in de Waard te bouwen, die in 1315 werd gewijd en waaraan voorloopig geen eigen pastoor verbonden werd. De kapel stond geheel als aanhangsel (appendicia) onder de kerk van Leiderdorp en werd eerst later tot parochiekerk verheven. (Zie mijne inleiding op de archieven der kerken bl. XXII en XXIII). Zij ontwikkelde zich tot de Sint Pancraskerk, die door haar machtig kapittel de Sint Pieter in aanzien nabij streefde, doch oorspronkelijk als „arm berdenen (d. i. houten) kerkje” van bescheiden beteekenis was 2). De kerkelijke overheid, die placht rekening te houden met de ontwikkeling van het gebied, zoude allicht van die stichting van deze kapel gebruik gemaakt hebben om ook de kerkelijke indeeling te

1) Vergelijk ook de verklaring van Hertog Willem V van **Beyeren** in 1352, dat de hoeven in Leiden op 't Westen van de Pieterskerk en ten Westen van den grafelijken boomgaard in pacht zijn gegeven aan Gheraerd Aelwijnszoon.

2) Volgens de later aangehaalde getuigenverklaring uit 1365. De berichten over het bestaan van een kerkje op het **Hoogeland** reeds in 1280 zijn als onjuist te verwerpen. Zie de inleiding op mijn Inventaris op de archieven der kerken bl. XXIV noot 1.

wijzigen, indien er reeds toen een 700 belangrijke vestiging van communicanten in de Waard had plaats gevonden, dat ten behoeve hiervan een uitbreiding van het stadsgebied van Leiden wenschelijk was geweest. Bij het ontbreken van eenige bevestiging van de door Orlers vermelde stadsuitbreiding in de Waard omstreeks 1294, versterkt de regeling op kerkelijk gebied ons dus in het vermoeden, dat noch in 1294, noch vóór 1314 dit gebied bij Leiden is gevoegd. In welk jaar dit dan wél is geschied moeten wij in het midden laten, daar verdere gegevens ontbreken, doch niet onmogelijk is dit een gevolg geweest van het thans te behandelen privilege van 1343. Uit 1354 is een overdracht van huizen op het Hoogeland bewaard, die voor schepenen van *Leiden* verleden is. Nu is dit op zich zelf geen afdoend bewijs, aangezien overdrachten van onroerend goed in de omliggende ambachten door Leidsche poorters ook meermalen voor schepenen van Leiden geschiedden, doch dan wordt er steeds het ambacht bij vermeld, waarin dat goed gelegen was. Overdracht voor Leidsche schepenen *zonder* die vermelding levert een sterk vermoeden, dat de grond tot het gebied van Leiden zelf gerekend werd. De stadsuitbreiding geschiedde dan vóór 1354 en waarschijnlijk ten gevolge van het privilege van 1343.

Schijnbaar in strijd hiermede is, dat in een charter uit 1363 (Archieven der kerken, regest nr. 888) gesproken wordt van de „ecclesia de Hogheland apud Leyden”, dus de kerk *bij* Leiden, doch dit is hieruit te verklaren, dat deze akte is opgemaakt door den

cureit te Dordrecht, die mogelijk minder nauwkeurig de ontwikkeling der toestanden te Leiden had gevolgd.

Zeer belangrijk scheen de vergrooting van de stads-vrijheid volgens het octrooi van Margaretha van Henegouwen van 31 Augustus 1343 (v. Mieris 2.741, aldaar: 1347) met 200 roeden rondom de stad, „mit alle vryheyden ende privilegien ende recht, gelijk dat sy hoer vryheyden ende recht hebben binnen den vryheyden van den poorte van Leyden”. Deze 200 ruim geboden mogelijkheid tot vergrooting kwam echter niet tot uitvoering door de moeilijkheid der tijden. Ook bleef hiervoor de medewerking der ambachtsheeren vereischt, wier gebied bij de stad zoude getrokken worden en die hiertoe alleen voor „klinkende” argumenten plachten te zwichten, daar hunne inkomsten en hun macht hierdoor dreigde te verminderen.

Toch was dit privilege, waarnaar ook nog bij latere stadsuitbreidingen wordt verwezen, waarschijnlijk in zijn gevolgen belangrijker dan gewoonlijk wordt aangenomen. Wij wezen er reeds op, dat de uitbreiding in de Waard waarschijnlijk als een gevolg kan beschouwd worden van dezen voorrechtsbrief. Daarnaast is ook de uitbreiding ten Noorden van den Ouden Rijn, die omstreeks dezen tijd is geschied, en waarover geen verdere bescheiden bestaan, waarschijnlijk ook als een uitvloeisel hiervan te beschouwen. Deze omvatte het gedeelte tusschen den Ouden Rijn en de Oude Vest, waarvan het deel ten Westen van de Mare oorspronkelijk tot Oegstgeest behoorde en het deel ten Oosten hiervan tot Leiderdorp. Het bij de

stad inlijven hiervan geschiedde echter niet onmiddellijk na 1343, doch eerst ongeveer 1351, daar in het westelijk deel, dat als Marendorp toen een eigen gerecht vormde, nog tusschen 1348 en 1351 Jan die Vos Vlaminxsoen als schout van Marendorp wordt vermeld. Gewoonlijk stelt men deze uitbreiding op omstreeks 1355. De naam Marendorp bleef nog lang in den volksmond behouden en ook in de overdrachten der 14^{de} en 15^{de} eeuw wordt deze geregeld gebruikt voor de Haarlemmerstraat. Het langst herinnerde hieraan de Marendorpsche achtergracht. De laatste schout, Jan de Vos, zag zijn naam vereeuwigd in de Jan Vossensteeg, op den hoek waarvan hij een huis aan de (latere) Haarlemmerstraat bezat.

Het nieuwe stadsgedeelte was in hoofdzaak slechts bebouwd langs de hoofdstraat en de Mare. De achterliggende terreinen bleven nog geruimen tijdonbebouwd en leverden eene welkome gelegenheid tot het vestigen van kloosters. De stichting der O.L. Vrouwenkapel in het Oostelijk gedeelte en de verheffing hiervan tot parochiekerk in 1365 leveren echter het bewijs, dat er toen reeds eene vrij belangrijke nederzetting aanwezig was.

Wij komen thans tot het privilege van Willem V van 1355, waarbij deze de stad machtigde om deze te bevestigen over het gebied „als sy nu ter tyd begraven ende bevestigt hebben mit hoeren poerten”. Hieruit toch blijkt dat de stad reeds feitelijk beslag had gelegd op het nieuwe terrein, doch dit nog slechts voorloopig had versterkt. Het privilege van

1355 bevestigt dezen toestand en machtigt de stad om het terrein binnen de stadsversterking te brengen en daardoor geheel met de verdere stad te vereenigen. De feitelijke vereeniging moet dus vóór 1355 zijn geschied en waarschijnlijk na 1351.

Na deze uitbreiding werd het grondgebied der stad gevormd door de oude stad tusschen Rijn en Rapenburg, de Waard tot de Heerengracht en het gedeelte ten Noorden van den Rijn tot de Oude Vest.

Reeds spoedig bleek ook deze uitbreiding onvoldoende en 16 Juni 1386 (v. Mieris 3. 444) verkreeg de stad een nieuw privilege van hertog Aelbrecht, waarbij de poortmeesters werden gemachtigd te mogen „aennemē totter stede behoef, wanneer sy willen, alsdanig landt, als buyten onser stede voorsz. gelegen is, buyten den wtkant van hore graften, als om die stede mede te vestigen, mit muren, zingelen ende zingelgraften in der manieren dat men den luyden haer landt gelden sel ter schepenschattinge bij hooren eede. Voort soo sullen sy haer vesten maken an die zuytzyde van der stede, daer nu die ramen staen van den Hogewoerts veste omgaende bij den Doelen voorby die Naeckte sluysen, — dat sel binnen der voorseyden Vryheyte van der stede wesen”. Hierbij deed zich sterk de behoefte aan uitbreiding gevoelen door het opbloeien van de draperie.

De rechten van den ambachtsheer van Zoeterwoude werden uitdrukkelijk voorbehouden en ten slotte werd bepaald, dat geen huizen gebouwd mochten worden binnen 50 roeden „nae den uytkant van hore graften”.

De ambachtsheer Bartholomeus van Raephorst deed

daarna den 22 Juli 1386 (v. Mieris 3. 444) volledig afstand van zijne rechten en ook van zijne aanspraken op de boeten in het afgestane gedeelte. Deze afstand werd 21 April 1389 door hertog Aelbrecht bevestigd (v. Mieris 3. 520). Het gerecht bepaalde bij een keur van 23 April 1389, dat de nieuwe vrijheid 62 roeden breed zoude zijn van den uitkant van de oude vestgracht tot den uitkant van den nieuwen singel, ommegaande van den Rijn tot de vaart, daar de Naakte sluis in ligt, genaamd de Leidsche vaart, achter den doelen om en bij het poorthuis Costverloren (zie Inv. voorl. 1207 fol. 4). De hier besproken vergrooting bevatte het gedeelte ten Westen en ten Zuiden van het Rapenburg tot aan de tegenwoordige singels, te beginnen met den Rijn langs de Naakte sluis tot aan de Zijdgracht, en verder langs de Heerengracht schuin toeloopende naar de Kraaijerstraat, waar een versterkte brug over den Rijn werd gebouwd. Zij sloot daar aan bij de stadsuitbreiding in de Waard oostelijk tot de Heerengracht.

Tot voor korten tijd werd de herinnering aan deze vergrooting nog levendig gehouden door versjes op twee gevelsteen en in het hoekhuis van Botermarkt 29 en Gangetje, met het opschrift:

„Anno dertien hondert	Steenshuur was doen vest
tachtig negen	Mijn naem roode tooren
Is Leyden vergroot	Stae schier in ‘t best
Door Godes zegen.	Dankt God daervooren”.

De militaire beteekenis van den Rooden toren, die thans in de stad kwam te liggen, werd over-

genomen door de versterkte boogbrug aan de Kraaijerstraat, die men nog in Pleyte's „Voor 300 Jaren en Thans" vindt afgebeeld.

De verbinding tusschen de beide Rijn oevers was tevoren nog zeer gebrekkig. De Oude of Vischbrug wordt reeds bij het beleg van Leiden in 1204 genoemd en was een hoofdverbinding voor geheel Rijnland, waarvoor alle omliggende dorpen tot bijdragen in het onderhoud verplicht waren. Tijdens dit beleg was de brug nog slechts van hout. Een houten brugje over de Donkersteeg vormde hiervan als ware het verlengde en de tegenwoordige Hoogstraat lag nog op het peil van Aalmarkt en Vischmarkt, zoodat de rit van de Maarsmansteeg tot de Donkersteeg een ware „montagne Russe" vormde. De weg was smal en is eerst in de 17^{de} eeuw verbreed. Een verdere verbinding bestond alleen over de latere Bostelbrug, die oorspronkelijk echter alleen diende als toegang tot de landerijen en waarin een „open vac" was gelaten om te beletten, dat die als rijweg werd gebruikt.

De stadsvergrooting was noodzakelijk geworden door den opbloeij van de draperie. Het gedeelte ten Oosten van de Kaiserstraat (vroeger Cellebroedersgracht) werd dan ook grootendeels gebruikt voor weverswoningen en voor de droogramen voor de lakens, die buiten de stadsomwalling te weinig veiligheid boden. Alleen de groote zijgrachten: Cellebroedersgracht, Koepoortsgracht (nu Douzastraat), Raamgracht (later Oosterlingplaats, nu Garenmarkt) met de overzijde van het Rapenburg werden voor

deftiger bewoning bestemd. Het gedeelte tusschen Rapenburg en Witten Singel bleef grootendeels onbebouwd en bood gelegenheid voor de vestiging van kloosters. In 1426 waren zelfs alle grachten nog niet geheel gereed. Toch bleek deze vergrooting op den duur onvoldoende, vooral wegens de zich steeds uitbreidende draperie, die jaarlijks wevers en vollers naar Leiden trok. Reeds 31 Augustus 1403 (v. Mieris 3. 783 en 784, Blok bl. 75) werd een nieuw privilege van hertog Aelbrecht verkregen, hetwelk verleend werd op verzoek der kloosterlingen die even buiten de stad in Lopsen woonden (nu de Beestenmarkt).

Hierbij werd bepaald, dat de vrijheid voortaan zoude loopen „van den uytkant van der vesten by der Reinsburger poorthuys den Ryndyck langes te Lopsen waert LXXII gaerden of roeden verde. Item van de brugge, gelegen buyten derselver poorthuys dan onder Gerrit Jans. huys langes den nieuwen wech tot Oestgeest waert an hondert roeden verre, ende van den uytcant van der vesten langes den Marendyck XC roeden verre.

Ende deze voorsz. vryheyde sal gaen wtten Rhyn achter an een weg totte sloot toe, daer die scheydinge is tusschen Oestgeests parochie ende Onser Vrouwen parochie, recht uyt in de Mare” (zie de kaart achter het 1ste deel van Blok) 1).

1) Deze regeling bleef tot heden van kracht bij de Ned. Herv. Kerk voor de grensregeling tusschen de kerkelijke gemeenten Leiden en Oegstgeest.

Het land werd betrokken „in onser stede Vryhey van Leyden” en de inwoners zouden de stadsrechten genieten „behoudelick onser Heerlicheyt ende onser ambachtsheeren hoirs recht”. De medewerking van den ambachtsheer van Oegstgeest, waaronder dit gedeelte behoorde, zijnde toen de burggraaf Philips van Wassenaar, werd 15 September 1403 verkregen (v. Mieris 3. 784).

Deze uitbreiding is echter niet als eene stadsuitbreiding te beschouwen. Het gedeelte werd wel omwald, doch niet binnen de stadsmuren getrokken. Het was een voorstad die met de stad gelijk werd gesteld, zonder daarin geheel opgenomen te worden; in de charters vindt men bij de plaatsbepalingen geregeld gesproken van de Vrijheid buiten de Rijnsburger poort.

Hierna volgde de reactie door de talloze twisten der 15^{de} eeuw, de achteruitgang der hoofdnering en de groote financieele moeilijkheden, waarin de stad verkeerde. Evenmin leidde de overeenkomst, in 1516 met Gerijf van Lockhorst gesloten over het oprichten van nieuwe ramen op zijn grond buiten de Koepoort, tot uitbreiding van het grondgebied der stad (Inventaris der stadsheerlijkheden, reg. nr. 43).

Eerst in 1601 kwam weder eenegrooteuitbreiding volgens octrooi van 6 Mei van dat jaar. Hierin wordt verwezen naar de aan de stad toegekende bevoegdheid en naar de behoefte om buiten de kern der stad, doch binnen de wallen, plaats te vinden voor de vuile neringen der draperie, die in de stad zelf te veel stank veroorzaakten. De Staten verleenden

daarbij tevens de jurisdictie, zooverre de graaflijkheid betrof, en machtigden de stad om met de ambachtsheeren verder over den afstand van hunne jurisdictie overeen te komen (v. Mieris Handv. v. Leyden bl. 1). Den 29 Mei 1612 volgde een overeenkomst met Rijnland betreffende de vergrooting (v. Mieris alsv. bl. 3) en 5 October 1615 werd het nieuwe terrein opgemeten door den landmeter J. Pz. Dou (v. Mieris alsv. bl. 4). Uit diens relaas blijkt, dat de stadsjurisdictie zich uitstreckte tot den buitenkant van de Singelsloot „ter plaetse daer dese stadt geen buyten vrydomme heeft”. Deze uitbreiding omvatte het terrein tusschen het Galgewater, den Ouden Singel en de tegenwoordige Rynsburger- en Maresingels. In verband met deze grenswijziging deed de Prins de Ligne afstand van zijn jurisdictie over 4 morgen in de vergrooting. Eene nadere vergrooting om dezelfde redenen volgde volgens octrooi van 17 Maart 1644 (v. Mieris Handv. 4) en omvatte het Havenkwartier tusschen de Oude Heerengracht, den Zuidsingel en den Heerensingel, en daarna eene in 1659, die het terrein omsloot dat begrensde werd door de Heerengracht, de Geeregracht, den Zoeterwoudschen Singel en den Zijlsingel.

Daarmede was voorloopig het hoogtepunt bereikt. Wel werd nog in 1670 over een nieuwe vergrooting gedacht, doch deze kwam niet tot uitvoering en de singels van 1659 bleven stadsgrens tot na de ontmanteling en slooping der wallen en poorten en de opheffing der stedelijke accijnzen, waarvoor de oude stadsverdediging nog eene gemakkelijke afgrenzing vormde.

Er waren reeds spoedig na de uitbreiding van 1659 eenige huizen gebouwd buiten de poorten en enkele buitens aan den Rijn en aan de singels, doch deze vielen onder de omliggende ambachten; en eerst toen in het eind der 19^{de} eeuw de singels meer geregeld werden bebouwd, werd eene verdere grensuitbreiding noodzakelijk.

Over deze stadssingels nog een enkel woord, **vóór**-dat wij tot de laatste stadsuitbreidingen overgaan.

Het octrooi van 1386 vergunt uitbreiding „buyten den wtkant van hore graften — mit muren, *zingelen* ende *zingelgraftern*” mits tegen betaling van de waarde der gronden. De singels waren dus even als de grachten eigendom van de stad. Zij hadden echter slechts een beperkte beteekenis, daar er niet aan gebouwd mocht worden, zoodat zij alleen beteekenis hadden voor de stadsverdediging en als toegangsweg naar de daarachter gelegen landerijen. De nieuwe singels strekten zich tot in de 17^{de} eeuw alleen uit van den Haagweg langs de Naakte Sluis tot ongeveer tegenover de Geeregracht. Het eerste stuk tot de Koepoort (Witte Singel) was door een brug over de Koepoort toegankelijk. De landbouwers mochten er met hun paard en wagen langs gaan. Aan Rijnland werd door de stad alle gezag hierover ontzegd, ook over de Naakte sluis, waarvan de sleutel bij den portier van de Koepoort berustte.

Het verdere gedeelte (Zoeterw. Singel) was voor doorgaand verkeer afgesloten door den raammuur en het dwars over den Singel gebouwde Raamhuis.

Deze ramen, waarop de lakens werden gedroogd

en gekeurd, waren eerst achter de stadswallen tusschen de Oosterlingplaats (Garenmarkt) en Koepoortsgracht (Douzastraat). Bij de uitbreiding der draperie zijn ook buiten de Koepoort ramen geplaatst en bij de reeds aangehaalde overeenkomst van 1516 werd het terrein hiervoor vergroot.

Aan de oudste ramen herinnert nog de naam van de Raamsteeg en aan de laatste het Raamland.

De grens tusschen Leiden en de omliggende gemeenten werd nog langen tijd gevormd door de oude stadsgrachten, zooals op de kaart in Kuiper's atlas van 1867 is aangegeven. De eerste uitbreiding kwam bij K.B. van 13 Juli 1896 nr. 107, waarbij de gedeelten van de aangrenzende gemeenten, die het eerst voor stadsbebouwing in aanmerking schenen te komen, bij Leiden werden gevoegd, met name de huizen aan de Singels, de strook tusschen het Station en de oude Vrijheid, de Rodenburger polder en de Kronenburger polder, die beide eerst deel uitmaakten van Zoeterwoude. Oegstgeest verloor met het Stationsgedeelte ook het over den spoorweg gelegen Pesthuis, het grootste gedeelte van het thans door het nieuwe ziekenhuis ingenomen terrein met den Rijnsburgerweg tot aan de Poelwatering en een gedeelte rechts hiervan tot aan den verbindingslijn van den Spoorweg naar de Gasfabriek en langs dezen lijn tot aan de grens tusschen Oegstgeest en Leiderdorp. Aan Leiderdorp werd het hierbij aansluitende gedeelte van den Stadspolder tot aan de Drift onttrokken

met een gedeelte van de Waard tusschen den Zuid-singel en de Broersloot.

Die vergrooting bleek onvoldoende en reeds spoedig werd door Leiden op eene verdere uitbreiding aangedrongen. Den 29 Mei 1907 nr. 777 werd hiertoe een plan bij de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland ingediend, hetwelk na veel onderhandelingen leidde tot de wet van 27 November 1919. Ingaande met 1 Januari 1920 werd Leiden vergroot met gedeelten van Zoeterwoude, Oegstgeest en Leiderdorp.

Van Zoeterwoude werden bij Leiden gevoegd de Meerburger polder tot de scheiding van Ouden en Nieuwen Rijn, de Kronesteinspolder, de Gasthuispolder en de Boshuizerpolder tot de grens van Voorschoten. De nieuwe grens liep langs Allemansgeest, den Leidschen trekvliet en den Korten Vliet.

Oegstgeest verloor den Morschweg tot aan de Vischbrug, den Pesthuispolder, den Rijnsburgerweg tot Pomona, den Mare dijks polder, den Kikkerpolder en een stukje van den Broek- en Simontjespolder tot aan de verbindingslijn van den Spoorweg naar de Gasfabriek en verder den Broekpolder over de Mare. Over een hoekje gronds over de Zijl werd niet gesproken; waarschijnlijk is dit te beschouwen als bij Leiderdorp gevoegd. De nieuwe grens loopt van de Vinkbrug langs den Hoogen Morschweg, den Lagen Morschweg, de Molensloot, de Poelwetering, de Endegeesterwetering, den Warmonderweg, de Molensloot in den Kikkerpolder (en den Broekweg). Eene poging van Leiden om de grens verder te verplaatsen tot even voorbij den straatweg van de Haagsche Schouw,

waardoor ook de nieuwe begraafplaats Rijnhof en de gestichten Endegeest en Rijngeest met de Leidsche buurt onder Leiden zou vallen, stuitte af op het bezwaar, dat dan het overblijvend gedeelte van Oegstgeest te veel in het gedrang zoude komen. De behoefte aan uitbreiding in die richting is echter zoo groot, dat de nieuwe grensregeling hier, door Leiden noode aanvaard, als slechts van een voorloopig karakter te beschouwen is.

Ook Leiderdorp had aan Leiden een niet onbelangrijk gebied af te staan. Leiden verkreeg het verdere, oostelijke gedeelte van den Stadspolder tot aan de Zijl en het resteerend gedeelte van de Waard tusschen den Ouden Rijn en den Nieuwen Rijn.

Het grondgebied van Leiden werd bij de nieuwe grensregeling van \pm 564 H.A. vergroot tot \pm 689 H.A. en het aantal inwoners met 4700, waarvan \pm 2100 uit Zoeterwoude, \pm 1600 uit Oegstgeest en \pm 1000 uit Leiderdorp.¹⁾

Behalve de geschillen, ten gevolge van de verschillende vergrooingen, van de stad Leiden over de grenzen met de aangrenzende ambachten, later de gemeenten Leiderdorp, Oegstgeest en Zoeterwoude, ontstonden er ook tusschen deze ambachten onderling geschillen, voordat de aangrenzende gedeelten met Leiden vereenigd waren. Onder verwijzing naar het reeds tevoren behandelde moge hieromtrent nog het navolgende vermeld worden.

1) Aan Voorschoten werd een niet nader omschreven stukje grondgebied van Zoeterwoude toegekend.

In het algemeen neemt men aan, dat Leiderdorp ten Westen begrensd werd door de Mare. Het is echter niet uitgesloten, dat zich in tijden, waaruit ons afdoende gegevens ontbreken, Leiderdorp zich ook meer westelijk tot de tegenwoordige Beestenmarkt of tot den Rijn heeft uitgestrekt. In de reeds vermelde lijst van grafelijke leenen uit 1281 a 1284 (v.d. Bergh, Suppl. 228 sub. 38) wordt namelijk een „Leyer ambacht te Lopsen” vermeld, waarbij wij denken aan het latere klooster Lopsen of Sint Hieronymusdal, ter plaatse van de Beestenmarkt.

Later, in de tijden waarin de bronnen ruimer vloeien, was echter de Mare de grens tusschen de beide ambachten Oegstgeest en Leiderdorp, ook voor de kerkelijke indeeling, die later ook gold voor de scheiding tusschen de parochies van Sint Pancras (vroeger Leiderdorp) en van de Onze Lieve Vrouwenkerk (vroeger Oegstgeest). Over deze kerkelijke grenzen ontstond een geschil in 1365 (Inventaris der Stadsheerlijkheden inv.nr. 752 en regist nr. 87) en naar aanleiding hiervan verklaarden verschillende getuigen in 1394, dat de schouten van beide ambachten tot 4 of 6 voet in de Mare rechten (Archieven der kerken, regist nr. 2523), waaruit zoude volgen, dat het midden van de Mare de grens vormde.

Door Mr. S. Muller Fzn. (Kerkelijke rechtspraak 1 bl. 290 nr.1.) wordt naar aanleiding hiervan verondersteld, dat zich vroeger een, thans verdwenen eilandje in de Mare zoude bevonden hebben, dat eerst tot Leiderdorp, dus later tot de parochie van Sint Pancras, zoude gerekend zijn. Nadere gronden worden door

den schrijver voor deze veronderstelling, waarvoor ik geen bevestiging vond, niet aangegeven. De verklaring is eerder hierin te zoeken dat de **Maredijk** landinwaarts loopt, zoodat zich een uiterwaard heeft gevormd tusschen de Mare en den Maredijk. Hierin woonden enkele personen en een hiervan verklaarde, dat hij van den pastoor van Oegstgeest verlof verkregen had om zijne kinderen in de meer nabij gelegen kerk van Sint Pancras te doen doopen en begraven en dat de pastoor van Oegstgeest er tevreden mede was als hij zijn kerkelijke hoogtijden maar te Oegstgeest hield en daar offerde. Wij mogen hieruit de gevolgtrekking maken, dat het slechts eene wellillendheid was van den pastoor te Oegstgeest, die niets veranderde aan het feit, dat hij onder de parochie van Oegstgeest moest gerekend worden.

Andere getuigen verklaarden, dat de schouten van Oegstgeest en Leiderdorp beiden tot 4 of 6 voet in de Mare rechten. Wij zien hieruit, dat de burgerlijke grens geacht werd door het midden van de Mare te loopen, gelijk ook door Blok wordt aangegeven.

De bewering van Orlers (bl. 58), dat de grens ten Westen van de Mare liep, is in strijd met deze verklaringen der getuigen.

In 1410 (Archieven der Kerken, regest nr. 1553) ontstond opnieuw een geschil over de kerkelijke grenzen, dat door den officiaal van den bisschop van Utrecht ten gunste van Sint Pancras werd beslist.

De noordelijke grenzen van Leiderdorp gaven aanleiding tot moeilijkheden met Alkemade, waarnaar een akte van 5 Juli 1586 fol. 159 nr. 51 verwijst in

het protokol van notaris Oudevliet. Eenige personen die in de Driehuizen in het ambacht van Alkemade wonen, verklaren daarbij onder de parochie van Leiderdorp te behooren en geven machtiging om tegen de ambachtsbewaarders van Leiderdorp te procedeeeren „nopende de bevrydinge van heure comparanten huysingen ende gebuyrte in Alkemade omtrent Leyderdorp ende die parochie van dien gelegen”. Blijkbaar wenschte men hier de burgerlijke grenzen in overeenstemming te brengen met de kerkelijke indeeling. In hoeverre deze echter op een anderen toestand teruggaat, of slechts een afwijking was, die toegestaan werd wegens het gemakkelijker kerkbezoek te Leiderdorp, valt bij gebreke van nadere gegevens thans niet te beslissen.

Ten slotte blijft de vraag in hoeverre Leiderdorp kerkelijk en ook burgerlijk zich uitstreckte ten Zuiden van den Rijn op het gebied van de tegenwoordige gemeente Zoeterwoude. De natuurlijke grens, die de Rijn hier vormde, doet vermoeden, dat deze ook oudtijds de grens heeft gevormd en dat alleen aan de parochianen bij Zwietersluis wegens den grooten afstand van hunne parochiekerk is toegestaan om in het zoo dichtbij gelegen Leiderdorp te kerken. Dit leidde zelfs in 1324 tot geschillen tusschen de van Zwieters en de bewoners van de kasteelenaan de Lage Zijde (Leiderdorp), daar de van Zwieters als aanzienlijkste edelen aanspraak maakten op het vooroffer. (Zie Kerkel. Oudheden bl. 283 en 284).

5. In 1446 (Matthaeus Analecta 3. 430) leggen verschillende personen voor schepenen van Leiden

getuigenis af omtrent de oude grenzen van de Sint Pietersparochie. Daarbij verklaart Boudewijn van Swieten, dat de Hofstede behoorde tot het (wereldlijk) ambacht van Zoeterwoude, doch kerkelijk tot de parochie van Sint Pieter en dat de bewoners te Leiderdorp ook kerkten, doch met verloop van de **Heeren** van den Duitschen huize (parochie St. Pieter). Ook in de Weipoort achter Swieten werden de sacramenten bediend door de cureiten van Sint Pieter en „also voort langs den Rhijn tot Leyden”. Anderen verklaarden, dat hiertoe ook behoorden de oudtijds 4 en nu 2 huizen op de Bremade en Swietersluis, doch dat die nu bij Leiderdorp gerekend werden, en dat de pastoors van Sint Pieter, volgens overeenkomst met dien van Leiderdorp nog de helft genoten van de offeranden van dooden, die door den pastoor van Leiderdorp aan hen werd afgedragen.

Het geschil heeft dus slechts belang voor de kerkelijke indeeling. Het betrof het gedeelte van Zoeterwoude ten Oosten van de Stadsmolensloot, de Vaarsloot, de Watering en de Burmade en den onder het ambacht Hazerswoude gelegen Ouden Groenendijkschen polder (S. Muller Hzn. Kerkelijke rechtspraak, bl. 286; zie ook Informatie 287), waarop ook door de Deutsche **Heeren** voor de parochie van Sint Pieter werd aanspraak gemaakt. Als deze laatste aanspraken niet, gelijk Mr. Muller bl. 287 veronderstelt, slechts op aanmatiging berusten, zouden zij eene aanduiding geven voor een vroeger althans kerkelijk Rijnopwaarts tot Leiden gerekend deel van den zuidelijken Rijnsoever. De aanspraken van Leider-

dorp berusten slechts op een gedoogen en niet op een eigen recht. In het belang van deze bewoners van Zoeterwoude aan den Rijnkant, die te Leiderdorp kerkten, gaf de burggraaf 25 September 1452 hen het recht om een brug te maken over den Rijn bij de kerk van Leiderdorp. Uit deze akte (van Mieris Handvesten bl. 673) blijkt, dat de burggraaf deze personen beschouwde als burgerlijk behoorende tot het ambacht Zoeterwoude, doch „tot onsen ambacht (d. i. Leiderdorp) ter kerken hoeren”.

Naast de direkte gebiedsuitbreiding zoude hier nog te wijzen zijn op de steeds grootere macht, die Leiden zich tegenover de aangrenzende ambachten wist te verwerven door de privileges op de buitenningen, waarbij het beoefenen van poortersneringen in de omgeving werd verboden of beperkt, die op de buitengemerten, welke het bouwen in de naaste omgeving verboden en de machtiging om stadsaccijnzen te heffen van de tappers en bakkers aan de grenzen van Leiden.

Ten slotte verkreeg Leiden een overwegenden invloed op de omgeving door het aankopen van de ambachtsheerlijkheden Oegstgeest, Leiderdorp en Zoeterwoude. Dit onderwerp is echter te belangrijk om het hier slechts ter loops te behandelen. Het verdient een afzonderlijke studie.

J. C. **OVERVOORDE.**



Enkele bladzijden uit de vóór- geschiedenis van het klooster Mariënpoeel.

In het tweede deel van ons Jaarboekje, verschenen in 1905, heeft de heer W. J. J. C. Bijleveld een uitvoerig opstel gegeven, getiteld: Het nonnenklooster Mariënpoeel en de stichter Boudewijn van Swieten (zie blz. 138 e.v.). Daarin wordt op blz. 145 verhaald, dat Boudijn van Swieten 18 Augustus 1428 van den burggraaf van Leiden, heer Hendrik van Wassenaer, kocht het huis Paddenpoeel met bijbehooren en 28 morgen lands in de parochie van Oegstgeest, teneinde daar een nonnenklooster te vestigen. De heer Bijleveld voegde daaraan toe, dat de burggraaf den vorigen dag verlof tot dien verkoop had gekregen van zijne leenvrouwe, gravin Jacoba, en dat dit slot bijna in puin lag, daar het geene herstelling had ondergaan, sedert het in 1420 door den elect van Luik, Jan van Beyeren, was vernield, toen hij den burggraaf-eigenaar in Leiden belegerde. Wat de voorgeschiedenis van het slot betreft, deelde de heer Bijleveld alleen mede: „Het was reeds sedert eeuwen het eigendom der

burggraven, doch waarschijnlijk meer een jachtslot dan een versterkt kasteel.”

Het klooster is, blijkens den in den aanhef van genoemd opstel ten deele weergegeven stichtingsbrief, gebouwd „opter hofsteden die men te hieten plach Podiken Poel ende voirtan sel hieten Sunte Marien Poel, of Onser Liever Vrouwen Poel.” De naam van het burggrafelijk slot was dus Podiken Poel, en naar later spraakgebruik Paddenpoel.

De eerste maal, dat ik van dit huis melding vond gemaakt, is in eene leenacte van 2 April 1309, betreffende tienden in de omstreken van Leiden ¹⁾. In die acte is namelijk sprake van het huis, „dat men heet Podikenpoele, dat tseren Willems was van Egmonde”. De hier bedoelde heer Willem van Egmond kan niemand anders zijn geweest, dan de in Maart 1304 overleden schoonvader van den toenmaligen Leidschen burggraaf, heer Henric van Cuyck. Heer Willem van Egmond behoorde tot het vermaarde geslacht van dien naam en was getrouwd met zekere vrouwe Ada, overleden in Januari 1297. Zijne dochter Halewine van Egmond werd reeds in of vóór 1266 uitgehuwelijkt aan den destijds nog onmondigen burggraaf van Leiden, vandaar dat heer Willem voor zijnen schoonzoon in dat jaar optrad ²⁾.

Of het huis Podikenpoel door heer Willem van

1) Algem. Rijksarch. : Hollandsche leenkamer n^o. 49, fol. II.

2) Zie van den Bergh's Oorkondenboek, deel 11 n^o. 151 en Nalezing n^o. 41.

Egmond is gebouwd, blijkt niet; evenmin of de grond, waarop het stond, zijn eigendom was. Het is niet onmogelijk, dat Podikenpoel reeds in de 13de eeuw burggrafelijk bezit is geweest en dat het aan heer Willem van Egmond slechts tijdelijk heeft toebehoord. Zooveel is echter zeker, dat het na zijn dood niet is gekomen aan zijne afstammelingen in mannelijke lijn, maar aan den burggraaf van Leiden. Heer Willem's kleinzoon, de Leidsche burggraaf heer Dirk van Cuyck, blijkt „thuys te Poedekenpoele mit den lande, dat dairtoe behoirt”, in leen te hebben gehouden van den Graaf van Holland en in achterleen te hebben uitgegeven aan zijnen neef Dirk van der Made, welke uitgifte 6 Maart 1334 door den Graaf werd bekrachtigd, waarschijnlijk met het oog op het naderend kinderloos overlijden van den burggraaf ¹⁾). Toen heer Dirk van Cuyck enkele jaren later inderdaad zonder wettige nakomelingen na te laten kwam te overlijden, viel het burggraafschap van Leiden ten deel aan diens neef Philips van Wassenaer. Of Dirk van der Made, die het huis Podikenpoel in leen hield, toen nog in leven was, waag ik te betwijfelen. Met zekerheid kan ik alleen zeggen, dat zijn zoon Henric van der Made zijn leenvolger is geweest en als zoodanig ook te boek staat in het Wassenaersche leenregister ²⁾). Deze Henric van der Made is luttele jaren later -- in of kort voor 1351 -- kinderloos overleden. Zijn erfgenaam was zijn broeder

1) Zie van Mieris' Charterboek deel II, blz. 561.

2) Twickel: leenboek van Wassenaer AA, fol. 8

Jan van der Made ¹⁾, maar het blijkt niet, of deze ook Podikenpoel heeft bezeten. Volgens het leenregister beleende de Leidsche burggraaf 15 December 1354 daarmede Jan van der Wateringhe ²⁾ behorende tot het bekende geslacht van der Wateringen.

Deze moet niet lang daarna kinderloos zijn overleden. In ieder geval heeft de burggraaf een tiental jaren later weder de beschikking over Podikenpoel gekregen. In zijn leenregister staat deze bezitting als volgt omschreven ⁴⁾ :

Dit is t lant dat ter woninghe ten Poel behoert.

In den eersten onder thuyt dair oude Heynric lest in woende aen gheest ende weydelant X hont ende xxv gairden.

Item an die noirtzide van Petmans III^{1/2} hont ende XX gaerden.

Item an die zuytzide van Petmans VII hont ende een verendeel en VI^{1/2} roede.

Item dairan II^{1/2} hont ende X gaerden gheest.

Item jehghens duyfhuys XI hont ende LXXXI^{1/2} gaerde.

Item die hoghe hoern 111 morghen ^{1/2} hont ende V gairden.

1) Hooge Raad van Adel: leenboek van Hodenpijl.

2) Twickel: leenboek van Wassenaer AA, fol. 34.

3) Volgens het Wassenaersche leenregister werd heer Aelbrecht van der Wateringhe 24 Augustus 1366 beleend met zeven morgen lands „ghelegghen in der woninghe ten Poel” (AA, fol. 26), welke door hem van den burggraaf waren gekocht, zooals blijkt bij de beleening daarmede van Philips Aerntsz. van den Damme op Woensdag na St. Gheerden-dag 1372, waarbij staat, dat deze zeven morgen, „hair Aelbrecht, mijn neve, yegens mi cofte ende van mi ontfinc” (AA, fol. 37)

4) Twickel: leenboek van Wassenaer AA, fol. 61^{verso}.

Item duyfhuysvelt II¹/₂ morghen I hont ende XXV gaerden.

Item die laghe hoern III¹/₂ morghen ende I hont.

Item die poertcamp X hont ende XLII gairden.

Item die molencamp II morghen ende II hont.

Item t wisengras V¹/₂ morghen.

Item die lane ¹/₂ morghen.

Item die hiemwerf IIII morghen ende I hont.

Die vrije beschikking kwam hem in 1371 zeer te stade, daar hij toen middelen moest beramen om Philips Aertszoon van den Damme tevreden te stellen, die op het huis ter Horst onder Voorschoten woonde, maar dit moest gaan ontruimen ter wille van 's burggraven zoon. Zoo werd Podikenpoel aan dezen Philips toegedacht en werd hij daarmede door den burggraaf beleend. Het huis verkeerde destijds mogelijk niet in een al te besten staat, want de nieuwe bezitter blijkt daaraan veel ten koste te hebben gelegd. Van dien nieuwen bezitter, Philips Aertszoon van den Damme, die in 1385 nog schout te Voorschoten was, lezen wij, dat hij als medeschuldige aan den doodslag van Dirk van der Does te Voorburg werd verbannen en dat de baljuw van Rijnland in 1386 zijne goederen verkocht. Van de opbrengst daarvan werd in de baljuwsrekening eene som van 36 ₤ in mindering gebracht door Robbert Ijsbrantszoon voor hetgeen hij aan den woning ten Poel had vertimmerd J).

Wat in de eerstvolgende jaren met het huis is geschied, is mij niet gebleken. Eerst na den welbe-

1) Algem. Rijksarch.: Holland Div. Rek. no. 892, fol. 2.

kenden moord van Jonkvrouw Aleid van Poelgeest, waarbij ook de hofmeester Willem Kuser het leven liet en tengevolge waarvan geheel Holland in beroering kwam, vond ik van Podikenpoel weder melding gemaakt. Die moord had plaats 22 September 1392 en 28 Mei d.a.v. werd de Leidsche burggraaf Philips van Wassenaer deswege met vele andere edelen verbannen. Den 12^{den} November 1393 gelastte Hertog Aelbrecht van Beyeren aan den schout van Leiden: „dat ghij sonder vertreck, desen brief ghesien, van „onsen wegghen doet nederwerpen, bernen ende „nederhouwen zulcke huze, als waren heren Philips „van Wassenaer, ende ons toeghewijst zijn met „rechte ende vonnisse van Willem Cusers doot, „als ‘t huys op ‘t Zant, *huys tot Pokepoel*, ende „alle der andere ballinghe huise van Willem Cusers „doot voorschreven, zoo datter muir, noch stock, „noch stake staende en blive; ende daertoghebiet „alle de metselaers onser stede van Leyden dat „zij dit doen van onser wegghen” 1).

Of het huis Podikenpoel toen inderdaad van den aardbodem is weggevaagd, weet ik niet. Het is zeer wel mogelijk, dat de Leidsche schout daarvoor niet de noodige arbeidskrachten heeft kunnen bekomen. De bevolking was niet op de hand der regeering, of vreesde tezeer voor de machtige ballingen, wanneer die na korteren of langeren tijd weder in genade zouden worden aangenomen. Dit is ook de reden, dat er houthakkers uit Rhenen moesten worden

1) Zie van Mieris' Charterboek deel III, bladz. 602.

ontboden om de boomen „op de hofstede te Pudedekempoel” te vellen, hetgeen blijkens de rekeningen van den rentmeester van Noord-Holland omtrent Paschen van het jaar 1394 plaats had. En om diezelfde reden ook moest dit hout vervolgens op wagens, gerequireerd uit Koudekerk — waar de vader van wijlen Jonkvrouw Aleid woonde — naar den Haag worden vervoerd om ten bate van den Hertog te worden gebezigd. Dat de medewerking der bevolking veel te wenschen moet hebben overgelaten, blijkt ook nog uit een ander bevelschrift van Hertog Aelbrecht uit die dagen. Hij had namelijk aan den baljuw en hoogheemraden van Rijnland gelast een weg aan te leggen van Leiden onder Podikempoel tot aan de Geest en zag zich genoodzaakt dit bevel 2 Maart 1395 te herhalen met de toevoeging: „Dit en laet niet, also lief als wij u sijn, want wij des niet meer vervolgt en willen wesen”¹⁾).

Het goed Podikempoel moet in dezen tijd door Hertog Aelbrecht zijn verkocht of geschenken aan zijnen getrouwen heer Floris van Alkemade, in 1392 getrouwd met 's Hertogen nicht Jonkvrouw Elisabeth van Cronenburch ²⁾. De datum en voorwaarden dier overdracht heb ik niet gevonden, maar dit is zeker, dat heer Floris Podikempoel niet als leen maar ten vrij eigen heeft bekomen.

Nadat de verbannen burggraaf van Leiden 12 April

1) Zie van Mieris' Charterboek deel 111, blz. 624.

2) Enkele jaren later kwamen zij in het bezit van de hofstede „Heer Wouters Werf” te Zoeterwoude, welke daarna Kronestein werd genoemd.

1396 weder met den Hertog was verzoend ¹⁾, moet hij er op bedacht zijn geweest Podikenpoel weder terug te bekomen en wel met de bedoeling om zich daar zelf te vestigen, aangezien het huis 't Zand, waar hij te voren had gewoond, was verwoest. De gelegenheid werd hem daarvoor gunstig, want heer Floris van Alkemade kreeg moeilijkheden met heer Gerrit van Heemskerk en kwam bij den Hertog in verdenking. Wel werd heer Floris 17 Maart 1402 onschuldig verklaard van breuken door Hertog Aelbrecht, maar deze verleende kort daarop zijne medewerking tot eene transactie, waarbij de burggraaf weder eigenaar werd van Podikenpoel. „In afcurtinge ende betalinge van den huse ende guede te Pudekepoel” ontving heer Floris van Alkemade eene jaarrente van 32 ₤ 's jaars, door de stad Amsterdam aan den burggraaf verschuldigd, zooals blijkt uit oorkonden van 21 Mei en 18 Augustus 1403 ²⁾.

Een tijdperk van nieuwen bloei brak toen voor Podikenpoel aan, maar het kon niet in het belang van den landsheer zijn, dat dit huis thans in vrijen eigendom aan den burggraaf van Leiden behoorde. De leenband diende te worden hersteld, zooalsdoor Hertog Willem van Beyeren onmiddellijk werd beseft bij zijn optreden in 1404, na het overlijden van zijnen vader Hertog Aelbrecht. Heer Philips van Wassenaer kon toen alleen de herbelevening met zijne ' erfgoederen erlangen tegen den prijs van

1) Zie van Mieris' Charterboek deel III, blz. 643.

2) Zie van Mieris' Charterboek deel III, blz. 778 en 783.

teleenmaking van Podikenpoel. Zoo zien wij „heer Philps, here van Wassenair ende burchgrave van Leyden” den 12^{den} Februari 1405 den Hertog opdragen : „die husinge ende hofstat tot Poedickepoel, staende in den ambocht van Oestgeest, metten boemgairt, cingelen ende graften, houdende te samen omtrent vijf morgen lants; item dairtoe drie ende twintich morgen broeclants ende acht morgen geestlants, den voirs. husinge toebehorende, dairomtrent gelegen”. Tenzelfden dage werd hij daarmede beleend evenals met zijne overige erfgoederen, die hij reeds vroeger te leen had gehouden ¹⁾).

Zoolang Hertog Willem leefde, had de burggraaf, die zijn medestander was geweest in de troebele jaren op het einde der veertiende eeuw, niets te duchten en zal hij betrekkelijk rustig op Podikenpoel hebben gewoond. Na diens dood, in 1417, kwam daarin echter ras verandering, tengevolge van het optreden van zijne ongelukkige dochter Jacoba en hare belagers. Nog zien wij in 1419 den burggraaf op Podikenpoel resideeren, zooals de Leidsche stadsrekeningen uitwijzen : ²⁾

„Des Woensdaghes na Grote Vastelavont ontboot
 „die burchgrave die poortmeesters ende goede
 „luden bi hem *ten Poel*, daer hi mit himluden
 „raemde, hoe men onzen heer van Beyeren ter
 „meester eer ontfaen soude, soe hi corts te Leyden
 „comen soude. . . .

1) Zie van Mieris' Charterboek, deel IV, blz. 4.

2) Zie de uitgave van Mr. A. Meerkamp van Embden, deel I (1913). blz. 320, 340 en 369.

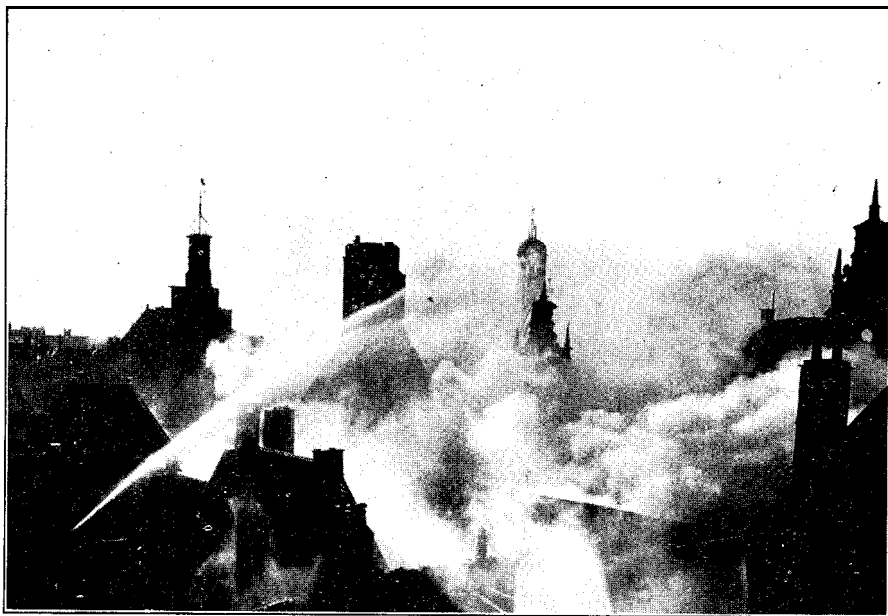
• • • • •

„Doe Vranck Lodder gevangen was, waren
„tgerecht vergadert ende ghingen tot den burch-
„grave te *Poel* om raet mit him te nemen . . . ,

maar reeds in het volgend jaar heeft het voor den burggraaf noodlottige beleg der stad Leiden door Hertog Jan van Beyeren plaats, tijdens hetwelk Podikenpoel zal zijn verwoest, als zijnde het huis van het hoofd van het verzet. Heer Philips van Wassenaer moest verder zijn leven in gevangenschap slijten en zijn oudste zoon, heer Henric van Wassenaer, die tegen hem de zijde van Hertog Jan van Beyeren had gehouden, mocht zich in het bezit zijner goederen — met uitzondering van het burggraafschap van Leiden, hetwelk de Hertog aan zich hield — verheugen ¹⁾. Het was dan ook deze heer Henric van Wassenaer, die 17 Augustus 1428, nog tijdens het leven zijns vaders, ontslag van den leenband verkreeg voor de hofstede, waar het huis Podikenpoel had gestaan, met het bijbehorende land ten einde deze oude bezitting den volgenden dag in vrij eigen aan Boudijn van Swieten te kunnen overdragen om daarvan een kloostergoed te maken.

W. A. BEELAERTS.

1) Vgl. de oorkonden van 20 Mei en 17 en 18 Augustus 1420 in van Mieris' Charterboek, deel IV, biz. 550 e.v.





De Stadhuisbrand van 12 Februari 1929.

In dit artikel zal een beknopt overzicht worden gegeven van den brand in het Leidsche Stadhuis in den vroegen ochtend van 12 Februari 1929 en hetgeen daarna tot voorbereiding van de stichting van een nieuw stadhuis is geschied.

Het is m.i. niet noodig hier uitvoerig de bouwgeschiedenis van het stadhuis te vermelden. Deze mag als voldoende bekend verondersteld worden. Overigens worde verwezen naar het geschrift van wijlen mr. dr. J. C. Overvoorde, archivaris der gemeente Leiden, „Uit de geschiedenis van het Raadhuis te Leiden” en de mededeelingen in het hierna te noemen rapport der Rijkscommissie voor de Monumentenzorg.

Uit het verslag ¹⁾ van den brand van den Commandant van de Brandweer, den heer P. J. Verhoog, mogen wij een en ander beknopt overnemen.

„In den vroegen morgen van den 12^{den} Februari

1) Zie „Vuur en Water”, Aprilnummer 1929.

1929 te 4.25 u., werd aan den Hoofdpst van de Brandweer brand gealarmeerd in het Stadhuis aan de Vischmarktzijde.

Met het oog op den strengen vorst, dien nacht ongeveer 18° C., en den opstekenden wind, waren met het oog op hieruit voortvloeiende moeilijkheden bij eventueel blusschingswerk voorzorgen genomen, teneinde met de twee motorspuiten tegelijk te kunnen uitrijden.

In zeer korten tijd na de alarmeering waren de motorspuiten op het terrein van den brand aanwezig, terwijl ook de stoomspuit werd ontboden. Het bleek dat de brand woedde in een der bovenlokalen van de sinds eenige jaren voor uitbreiding van het Stadhuis in gebruik zijnde winkelwoonhuizen, die door een doorbraak van een zijvleugel onder den toren met het oude Stadhuis in verbinding waren gebracht. De brand had toen reeds eene zoodanige afmeting gekregen, dat, ondanks de blusschingspogingen met minimaxen en een binnenbrandkraan, daartoe ingesteld door den bewaker en den bediende van het Stadhuis, de vlammen uit het dak en ramen sloegen en de bovengelegen verdiepingen ook reeds vlam hadden gevat.

Een der spuiten werd aangewezen om den brand aan te tasten vanaf de Vischmarkt en door de torenpoort-Vischmarkt, de andere spuit door de torenpoort-Koornbeurssteeg of door de woningen aan de Vischmarkt. De eerste spuit gaf zeer spoedig water, doch het was alreeds door den hevigen rook niet mogelijk om den brand van daaruit, door het gebouw,

te bestrijden. Met de tweede spuit ging het minder gelukkig en ondanks de daartoe ingestelde pogingen kon deze niet werken. Verschillende onderdeelen, als kranen en leidingen, geraakten bevroren. De mechanische ladder van de eerste spuit was inmiddels opgesteld tegen een naast aangelegen hoog gebouw om den brand ook vanuit de hoogte te bestrijden. Zoodra de brand was verkend en de omvang hierbij bleek, en mede tengevolge van de omstandigheid, dat een der beide motorspuiten niet kon werken, was de hulp ingeroepen van de omliggende gemeenten en wel: Den Haag, Voorschoten en Oegstgeest.

Rook en vlammen, opgedreven door den sterken Noord-Oosten wind, zochten verder een uitweg door den bovengenoemden doorbraak en kwamen zoodoende in een vertrek onder den toren gelegen in het oude gebouw. Ook aan de voorzijde aan de Breestraat werd getracht den brand tegen te houden door middel van stralen op de daar liggende brandkranen. De tot daar doordringende rook en vlammen maakten het levensgevaarlijk, zich nog in het gebouw te begeven. Al spoedig kwam het bericht, dat het vuur reeds in den toren zat en vertoonden zich de vlammen boven uit het dak van het Stadhuis. Het vuur verspreidde zich door het gebouw met ontzagelijke snelheid.

De stoomspuit was inmiddels gearriveerd en werd aangewend om in de Torensteeg, uitkomende op de Koornbeurssteeg, de achterzijde van de huizen aan de Vischmarkt te beschermen.

Angstige oogenblikken waren het, toen de toren

omstreeks kwart over vijf, in volle vlam stond en reeds zeer spoedig, nog vóór 6 uur, na gedeeltelijk in elkaar te zijn gezakt, onder donderend geraas omviel, gelukkig in het brandende gebouw, ter plaatse waar niemand meer aanwezig was.

Spoedig daarna stond het geheele voorfront, lang ongeveer 84 M., in volle vlam. De geweldige vuurzee en vonkenregen maakten het lang niet denkbeeldig, dat het vuur zich aan de naastgelegen bouwblokken zou mededeelen. De Leidsche Brandweer, welke van de motorspuit aan de Vischmarkt slangen naar de voorzijde had uitgelegd en daar enkele slangen aan de waterleiding had gekoppeld, stond ondanks de zeer heldhaftige pogingen tegen een dergelijke vuurzee vrijwel machteloos.

Toen de Haagsche Brandweer met 2 motorspuiten arriveerde, en deze, na eerst te zijn ontdooid, met 5 stralen assisteerden, was het mogelijk dat de huizen aan de overzijde van de Breestraat en in de Maarsmansteeg, welke op sommige plaatsen reeds vuur hadden gevat, behouden bleven en het vuur aan die zijden werd tegengehouden. De motorspuit uit Voorschoten kon ook spoedig daarna assisteerden; minder gelukkig was de Oegstgeester spuit, welke bevroren geraakte en diens gevolgde dan ook niet kon werken. De Leidsche motorspuit No. 2 was aan de Stedelijke Lichtfabrieken ontdooid en kon omstreeks 8.30 u. v.m. aan het blusschingswerk weder deelnemen.

Met het bovenvermelde materiaal gelukte het den brand te beperken tot het Stadhuis en een winkel-



woonhuis aan de Vischmarkt, hoewel andere nevengelegen panden eenige brand- en waterschade kregen.

Het gevaar was om 10 u. v.m. geweken. De Haagsche Brandweer rukte omstreeks 3 u. n.m. in en kort daarop ook die van Voorschoten. Het blusschingswerk werd toen door de Leidsche brandweer voortgezet. Evenwel werd met het oog op mogelijke eventualiteiten een motorspuit met bemanning gevraagd aan het Gemeentebestuur van Delft. Bedoelde spuit arriveerde dienzelfden dag te 10 u. n.m. Om 1 u. v.m. op 13 Februari rukte één der motorspuiten in, om 3 u. v.m. de stoomspuit, terwijl de tweede motorspuit onafgebroken doorwerkte tot 11 u. v.m. van dienzelfden dag.

De moeilijkheden van brandbestrijding bij een vorst van 18° C., gepaard met hevigen wind, waren zeer groot. Water veranderde direct in ijs, slangen werden ijsstaven, de straten spiegelglad, elke poging om het slangenmateriaal, éénmaal in werking, te verplaatsen, moest onder druk geschieden of door ander worden vervangen. Kleeding werd stijf van het ijs, op de daken was het loopen levensgevaarlijk, waarbij nog kwam de zorg tegen bevroerende ledematen, enz. Geen oogenblik kon ook maar een enkele kraan van een spuit worden dichtgedraaid, met gevolg dat herhaaldelijk slangen moesten worden uitgelegd om de tijdelijk afgeslotene of inmiddels bevroren slangen te vervangen”.

In dit verslag wordt de oorzaak van den brand nog als onbekend verondersteld. Burgemeester en Wethouders schrijven in hun rapport van 14 Maart

1929, No. 34, aan den Gemeenteraad de oorzaak van den brand toe aan de langdurige verhitting van den schoorsteen, welke zich bevond in de afdeeling „Pensioenen” en waarin zich, behalve de rookleiding ten behoeve van de afdeeling „Pensioenen”, ook een rookleiding bevond ten behoeve van de beide kachels van de afdeeling „Burgerlijke Stand en Bevolking”. Tengevolge van de verhitting van den schoorsteen schijnt vervolgens de daartegenaan zich bevindende kast in brand te zijn geraakt.

Van het Stadhuis was niet veel meer over dan enkele kale muren en de geschonden voorgevel. In den namiddag en avond van 12 Februari werden, met het oog op gevaar van omvallen als het tram- en rijverkeer weder werd toegelaten, de drie nog aanwezige topgevels omvergehaald. Het restant van den voorgevel werd geschoord op de zwakke plaatsen, terwijl een dubbele steiger voor een nauwkeurig onderzoek van den toestand over de geheele lengte werd opgericht. De toren was geheel uitgebrand; slechts het muurwerk tot de eerste balustrade stond nog overeind.

Met het opruimingswerk werd een aanvang gemaakt op 22 April 1929. Reeds te voren na afloop der vorstperiode begaven zich bij den steeds toenemenden dooi verschillende muurgedeelten, zoodat reeds enkele opruimingën moesten plaats vinden, terwijl ook de voorgevel nog op meer plaatsen geschoord moest worden.

Op 6 Juni 1929 overhandigden de Voorzitter en Secretaris van de Afdeeling B der Rijkscommissie

voor de Monumentenzorg aan den Burgemeester het met drie teekeningen toegelichte uitvoerige rapport 1) van die afdeeling over den herbouw van het Leidsche stadhuis. De afdeeling was tot het besluit gekomen, dat de toren niet in zijn oude gedaante kon worden herbouwd, doch diende vervangen te worden door een nieuwen, in de vormen van onzen tijd.

Reeds spoedig na den brand was gebleken, dat de toren, waarvan de wanden in den loop der tijden op bedenkelijke wijze waren doorbroken voor doorgangen, lichtopeningen en een rookkanaal, vormveranderingen vertoonde, nu hij door den brand alle verankeringen door balken als anderszins moest missen. De toestand werd ten slotte zoo bedenkelijk, dat de Commissie reeds op 16 April 1929 aan Burg. en Weth. moest adviseeren den toren onverwijld te laten afbreken, omdat hij gevaar opleverde voor de belendingen.

Ten aanzien van den gevel bestond in de afdeeling geen volkomen eenstemmigheid. Het dienaangaande met 10 tegen 2 stemmen vastgestelde advies had de volgende strekking :

Aan een onzer beste architecten worde opgedragen, schetsontwerpen te maken voor een nieuw stadhuis ter plaatse van het oude, met een nieuwen toren en een nieuw front aan de Vischmarkt en *met behoud van den te restaureeren ouden voorgevel* en het daarbij aansluitend dakvlak, voor zoover die van waarde zijn, dus met prijsgeving, desgewenscht, van de ge-

1) Gebrek aan plaatsruimte weerhoudt ons het rapport, of gedeelten daaruit, in extenso over te nemen.

deelten uit 1662 en 1735. Aan dezen architect worde volkomen vrijheid gelaten, zoowel wat de afbakening en de al of niet vrijlegging van het bouwterrein en de plaats van den toren betreft, als ten aanzien van de vormgeving.

Tegen het behoud van den voorgevel verklaarden zich de heeren Dr. Berlage en Dr. Pit, vóór het behoud stemden de heer Jhr. Mr. Dr. van Beresteyn, Hanrath, van Heeswijk, Dr. Kalf, Leeuw, Prof. Dr. Martin, Prof. Ode, Prof. Sluyterman, Prof. Ir. van der Steur en Prof. Dr. Vogelsang.

Nadat het opruimingswerk van de ruïne begin October beëindigd was, richtten Burg. en Wethouders zich met een voorstel tot den Gemeenteraad (Ing. Raadsstuk No. 205), hetwelk behelsde het verleenen van opdracht tot het ontwerpen van plannen voor den bouw van een nieuw Raadhuis aan den heer W. Dudok, gemeente-architect te Hilversum, en de motieven, welke hen daartoe geleid hadden. Dit voorstel werd besproken in een drietal raadsvergaderingen, n.l. van 2, 9 en 16 December 1929 en gaf aanleiding tot heftige en uitgebreide discussies. Het voorstel van Burg. en Wethouders, nadat daaraan tijdens en naar aanleiding van de debatten een derde punt was toegevoegd, werd ten slotte aangenomen met 24 tegen 10 stemmen. Verschillende tegenvoorstellen werden eerst nog verworpen. Het aangenomen voorstel luidt aldus :

- „*a.* den heer W. M. Dudok, gemeente-architect te Hilversum, opdracht te verleenen tot het maken van plannen voor een nieuw Raadhuis, welke



- plannen, op den gebruikelijken voet zullen worden gehonoreerd, met dien verstande, dat twee plannen zullen worden gemaakt, een met en een zonder behoud van den ouden gevel;
- b. voor het maken van het plan met behoud van den ouden gevel als bouwterrein in algemeenen zin aan te wijzen het terrein van het oude Raadhuis;
 - c. den heer Dudok op te dragen, voor het maken van het plan zonder behoud van den ouden gevel een nadere aanwijzing van het bouwterrein door den Raad af te wachten, doch inmiddels den Raad zoo spoedig mogelijk met betrekking tot die aanwijzing van advies te dienen ;

een en ander onder voorbehoud van 's-Raads vrije beoordeeling en keuze, of en zoo ja welke der ingezonden plannen tot uitvoering zal worden gebracht”.

Aangenomen mag worden, dat in 1930 de keuze van het plan van uitvoering zal geschieden.

G. F. E. **KERS.**

Leiden, Januari 1930.



De Leidsche monumenten.

In een rapport over de monumentenbescherming door middel van gemeentelijke verordeningen, samengesteld door een subcommissie uit de commissie, ingesteld door de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten en den Stedebouwkundigen Raad van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw tot bestudeering der wettelijke regeling van den stedebouw, werd in herinnering gebracht, dat de Overheid reeds eeuwen terug hierbij een regelende en toezieende taak heeft vervuld.

Zoo wordt b.v. gewezen op het in 1644 te Schoonhoven gegeven verbod : „In den eersten zal niemant eenige huysen ofte getimmerten, responderende aan 's Heeren straat, mogen afbreken ofte laten vervallen, nog geen erven, daarop eenige huysen mogten verbrandt zijn, laten liggen, daardoor de Stadt eenigzints mogt worden ontciert, maar gehouden zijn binnen de drie jaren aldaar betere ofte ten minsten zoo goet een gebouw te stellen, als het voorgaande geweest is”, zulks op straffe van onteigening. Nog verder strekt een Alkmaarsche keur van 1636, luidende: „Niemant en zal ook eenige huysen, of getimmerten

aan de heeren straten respoederende afbreken of laten vervallen, daardoor de stad zoude worden ontsiert, op verbeurte van de gront ten behoeve van de stad om wederom tot timmeragie uitgegeven te worden." Uitvoerige overwegingen steunen een keur van 1632 in Utrecht, waarin men leest:

„Alsoo men bevindt, dat in veele van de principaelste straten binnen deze stad omtrent ofte neffens groote schoone huysen Godtscameren syn staande, ende somwylen noch gemaekt worden, huysen, camereren ofte anderen getimmeren, maer een viercant hooch, streckende al 't selve tot discieraet dezer stad, soo ist, dat mijn Heeren Burgemeesteren ende Vroetschap, sonderlinge behartigende, dat de stad in goede gebouwen toeneme, ten meesten voordeele ende cieraat dezer stad gestatueert ende geordonneert hebben, statueeren en ordonneeren bij dezen:

Eerstelick, dat men voorten in de naegenoemde straten ofte plaetsen geen andere huysen, camereren, schuiren ofte stallen zal mogen timmeren of doen stellen, noch ook vernieuwen ofte doen vertimmeren, als twee viercanten hooch, ten minste 25 voeten onder de muyrplaten . . . enz."

Een later voorbeeld is de wet van 25 Juni 1814, waar men in de considerans „houdende bepalingen omtrent de slooping van Gebouwen binnen Steden en Plaetsen" leest: "Nademaal Ons kennelijk is geworden, dat de slooping van huizen en andere gebouwen, sedert een geruimen tijd, in verschillende steden hand over hand toegenomen heeft, niet alleen tot ontlustering derzelve steden, maar ook tot ongerijf

van vele goede ingezetenen en tot aanmerkelijk nadeel van 's Lands inkomen”,

terwijl in artikel 1 van die wet werd bepaald: „Geene slooping of amotie van eenig gebouw, onder welken naam ook, binnen eene stad of andere plaats gelegen, of daarvan een onmiddelijk gedeelte uitmakende, zal, van nu aan, mogen geschieden, vóór en alear daartoe van den Burgemeester, of van het plaatselijk Bestuur der Gemeente, waaronder zoodanig gebouw behoort, expres consent zal zijn bekomen; wordende aan de plaatselijke Besturen respectievelijk het toestaan of weigeren van zoodanig consent, naar bevind van zaken, en zooals zij met het algemeen belang hunner gemeente meest overeenkomstig zullen vinden, bij deze overgelaten”.

Die wet werd in 1824 ingetrokken; men was toen ongeveer aan het begin der periode van inzinking der 19^e eeuw. Deze eeuw, arm in het scheppen van belangrijke bouwwerken, miste ook den eerbied en de zorg voor de kunstuitingen van het voorgeslacht.

Het vorenstaande gaf mij aanleiding eens na te gaan, welke veranderingen moesten worden genoteerd of welke opmerkingen konden worden gemaakt bij de „Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst” voor de Provincie Zuid-Holland, in druk verschenen in 1915, alleen voor zoover betreft Leiden.

Hooigracht 27. In den gevel 2 steenen met Anno 1654. Boven de ramen kopjes en diamantkoppen.

Achter de Hooigracht 27. Kerk van de Bisschoppelijke Clerezij (H. Fredericus en Odulfus), achter

het woonhuis aan de Hooigracht. Eenvoudig kerkje met houten tongewelf met cassetten (XVII B) 1).

Altaar met schilderij : de aanbidding der wijzen, in rijk gesneden lijst. Architraaf gedragen door 4 getoosde pilaren met looverwerk en rijke gemengd Corinthische en Ionische kapiteelen. Hierboven onderbroken fronten, waarop beelden van vrede en gerechtigheid, en bekroond door Christus met het kruis in een nis tusschen ranken. Op de hoeken schenkkannen waaruit een vlam opstijgt.

Zoowel het pand Hooigracht 27 als de achtergelegen Oud-Katholieke kerk zijn in 1926 gesloopt voor uitbreiding van het ziekenhuiscomplex van het St. Elizabeths-gesticht. Het altaar c.a. is aangekocht voor en opgesteld in het museum de Lakenhal.

Wielmakersteeg 23. St. Barbarahofje. Gevelsteen XVII A. De woningen, zonder monumentale waarde, waren reeds eenige jaren terug onbewoonbaar verklaard en zijn in Maart 1929 gesloopt. De gevelsteen is overgebracht naar de Lakenhal.

Groenhazengracht z.n. Trapgevel XVII A. Anker. Dit gebouw is gemeente-eigendom en bij het Departement van Defensie als magazijnruimte in gebruik. De gevel, welke dringend herstelling noodig had, is in 1929 gedeeltelijk afgebroken en weder in den ouden stijl opgetrokken. De oude natuursteenen banden en afdekkingen konden voor een groot gedeelte weer gebruikt worden, terwijl voor het met-

1) A duidt aan de eerste helft **eener** eeuw, evenals de tweede helft door B wordt aangegeven.

selwerk een bijpassende oude steen werd genomen.

Apothekersdijk 9. Eenvoudige trapgevel (midden XVII) met poortje. Verbouwd in 1929, waarbij het poortje is komen te vervallen.

Boommart 13. Breede trapgevel (XVII). Kruiskozijnen met luikjes en glas in lood. Het perceel is in 1922 gesloopt; kozijnen waren gedeeltelijk verteerd en zwaar beschadigd. Het perceel was langen tijd als stal in gebruik geweest.

Hoogewoerd 181. Eenvoudige trapgevel (XVII B), Cartouches. In 1929 is het perceel grotendeels uitgebrand, waarbij de kap geheel werd vernield. De kap is niet herbouwd; het perceel wordt voorloopig als magazijn gebruikt en is lager afgedekt. In afwachting van een eventuele verbouwing van dit met de nevenliggende panden, is de topgevel, welke nu geheel vrijstaat, voorloopig geschoord.

Aalmarkt 24. Eenvoudige trapgevel (XVII B). In 1918 is de gevel geheel vernieuwd en in ouden stijl opgetrokken; helaas met gebruikmaking van machinale steen van dezen tijd. In 1929 is de onderpui uitgebroken en gewijzigd.

Gerecht 12. Eenvoudige gevel (XVII B). In 1929 is de kap veranderd. Hiertegen was geen bezwaar, omdat deze van de straat af bijna niet was te zien en het uiterlijk aspect dus niet werd geschaad.

Oude Singel 96. Eenvoudige trapgevel (XVIII B). In 1929 is de gevel tot onder den top gerestaureerd en werd tevens dat gedeelte te lood opgetrokken.

Hooigracht 48. Dubbele trapgevel (XVII B). Kruiskozijnen. Inwendig: kamerbetimmering met geschil-

derd behang (\pm 1803). Deze betimmering is in 1920 uitgebroken, toen het pand voor apotheek werd bestemd.

Vischmarkt 15. Tuitgevel (XVII B). Ankers. Bij den stadhuisbrand van Februari 1929 werd ook dit pand aangetast en verbrandde de kap. In verband hiermede werd het perceel van een plat dak met eenvoudige rechte kroonlijst voorzien. De top kwam daardoor te vervallen. Veel bezwaar was er niet tegen, aangezien de gevel reeds verminkt was.

Levendaal 85. Eenvoudige trapgevel (XVII A). Kruisko zijnen. Verbouwd in 1929, waarbij de onderpui werd veranderd. Voordien waren de kruisko zijnen, behalve van de zolderverdieping, reeds door meer moderne vervangen. De ramen in de kruisko zijnen van de zolderverdieping zijn niet meer oorspronkelijk. De trapgevel is nog intact.

Turfmarkt 10. Trapgevel (1651) met vleugelstukken, festoenen en vazen. In 1928 bleken de ankers van het bovengedeelte van den top te zijn vergaan. Deze ankers werden vernieuwd, terwijl het bovengedeelte van den top afgebroken en in denzelfden vorm opgetrokken werd. Het verleenen van een subsidie maakte het mogelijk, dat de geheele gevel grondig werd opgeknapt.

Hoogewoerd 3. Gevel (midden XVIII) met eenvoudig versierde middentravee. Onderpui in 1909 weggebroken. Inwendig: in de gang deuren en stucwerk; zijkamer met betimmering, schoorsteen en stuc-plafond, Lodewijk XV. Achterzaal met marmeren schoorsteen, Lodewijk XVI.

In 1922 bij den doorbraak (tegenwoordige Koorevaarstraat) voor de Electriche tram naar den Haag is dit pand gesloopt.

Breestraat 31. Bergsteenen gevel (midden XVIII) met pilasters en kroonlijst en rijkversierde midden-travee, bekroond door gebogen fronton. Inwendig : gesneden trap en stuc-plafonds.

In dit pand is thans een bioscoop met restaurant gevestigd. Getracht werd nog de oude gevel te behouden, maar de belangen, betrokken bij de exploitatie, verzetten zich daartegen. De onderpui werd daarom geheel veranderd, hoewel is getracht een harmonieus geheel te behouden.

Breestraat 42. Eenvoudige gevel (XVIII A). Versierde deuromlijsting. In 1921 is dit perceel ten behoeve van de uitbreiding van het postkantoor gesloopt.

Hoogstraat, hoek Nieuwe Rijn. Drie gevels (1766) met rechte kroonlijst. Opschrift betreffende den brand. In 1902 werd de onderpui verbouwd. Deze minder fraaie oplossing werd bij een verbouwing in 1929 door een beter architectonisch geheel vervangen.

Apothekersdijk 27. Eenvoudige gevel (XVIII Bj. In 1924 werd de onderpui gewijzigd.

Maredijk. Houten houtzaagmolen (1754,;. Afgebrand en herbouwd in 1884.

Oude Vest C 203. Kalanderpoort. Opschriftsteen (1652). Deze poort, welke toegang gaf tot een reeds vroeger verdwenen kalandermolen, is eveneens ter plaatse niet meer aanwezig, doch opgesteld in de Lakenhal.

Aalmarkt 17. Omlijsting (midden XVIII). In 1927

is dit pand gesloopt ten behoeve van den bouw van het pakhuis van van Nelle.

Haarlemmerstraat 274. Gesneden deurkalf, uithangteeken (1801). Eenvoudige schoorsteen, eerste Keizerrijk, en apotheek-inrichting. De onderpui werd voor een groot gedeelte uitgebroken en verbouwd in 1922; het overblijvende gedeelte in 1929.

Haarlemmerstraat 311. Gevelsteen uit de XVIIIe eeuw. Deze werd bij een verbouwing in 1929 uitgebroken en geplaatst in de Lakenhal.

G. F. E. KIERS.

(BLADVULLING.)

De Ramp van Leiden op 12 Januari 1807.

MÉMOIRES DE LA REINE HORTENSE.

(Revue des Deux Mondes 1926-27.)

J'arrivai à la Haye peu de jours après le triste événement de Leyde. Mon mari y avait tenu une conduite, qui lui avait gagné l'estime des Hollandais.

Aussitôt l'annonce de l'explosion, il s'était rendu sur les lieux, encourageant les travailleurs par sa présence; et, pour sauver les victimes, s'exposant lui-même à être enséveli sous les décombres. J'eus le coeur brisé en traversant cette ville.

L P.



De oudste molen „de Valk”.

Welke Leidenaar kent niet het meest schilderachtige bedrijfsmonument zijner stad, den ouden windmolen „de Valk”, zooals hij daar staat tusschen het in den zomer warm groen geboomt, zich statig spiegelen in den glad glanzenden Rijsburgersingel. 1)

De eerste molen daar ter plaatse, een wipmolen, werd, blijkens de hiernavolgende bouwvergunning der stad Leiden, kort na 1611 gebouwd voor Huych Lyclaesz. Op den 13 Nov. Anno 1589 wordt hij in het Burgemeestersdagboek vermeid als molenaar op den molen bij de (oude) Zijlpoort.

De inhoud dezer bouwvergunning, te vinden in Burgemeestersdagboek B folio 141 verso, is vooral merkwaardig om den toestand waarin de „Nieuwe Stadt” zich toen bevond en de wijze waarop een wipmolen werd gefundeerd.

G. C. HELBERS.

1) Zie ook Leidsch Jaarboekje XX, bl. 72 v.

Huygh Lyckensz. om **zijn** molen te stellen.

Geeft met behoorlicke eerbiedinge te kennen Huygh Lyckensz. molenaer, uwer edele burger,

hoe dat uEd. hem suppliant toegeseyt hebben een plaetse om een nieuwen korenwintmolen te stellen op een van de Nieuwe Bolwercken in de vergrotinge deser stede gelegen.

Ende overzoo het nieuwe Bolwerck gelegen tus-
schen de Witte- en de Reynsburgerpoorten deser
stede opt Lopsenlant aldaernaest volmaect es,

ende hij suppliant tot 't stellen van zijne molen
benodicht is in tijts een vaste **ende** behoor[icke]
gront te maecten,

Soo es hij suppliant hem derhalve kerende tot
uEd., versouckende ten eynde dezelve believe hem
te accorderen, dat hij opt voorzegde Bolwerck een
vaste **ende** behoorlicke gront zal mogen doen maecten
ten fyne alsvoren,

Alzoo d'andere Bolwercken noch geheel ongereet
leggen.

Dit doende etc.

In margine stont:

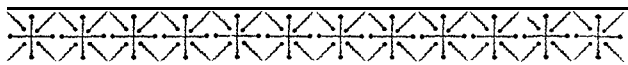
Burgemeesteren **ende** Regierders der Stadt Leyden
disponerende opt Jegenwoordige verzouck hebben den
suppliant geaccordeert een plaetse om zijn molen te
mogen stellen op het Bolwerck tusssen de **Maren-**
ende Reynsburgerpoort te weten op d'een zijde van dien.

Act^{um} in hare vergaderinge opten **2^{en}** Novemb.
Anno **XVIC** elff.

Onder stont :

In kennisse van mij:

ende geteyckent : **J. SWANENBURCH.**



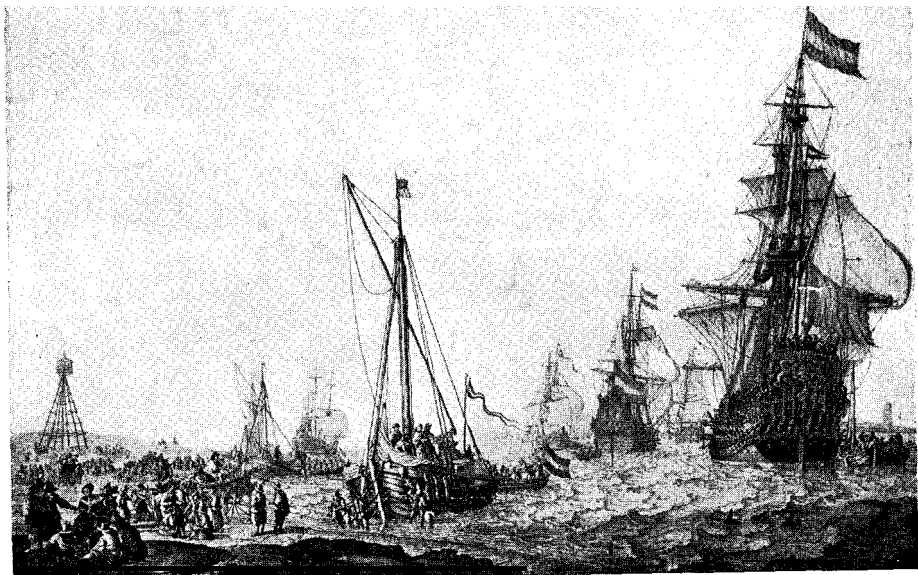
De Van de Velde in de Lakenhal.

I.

Ruim zes jaren reeds bezit de Lakenhal een nog steeds niet goed plaatselijk gedetermineerde groote penttekening in oost-indische inkt door den leid-schen schilder Willem van de Velde den Oude (1611-1693) met, als hoofdfiguur, de Brederode, het beroemde schip, een ouden Oost-Injevaarder, dat twee admiralen aan zijn boord heeft zien sneuvelen: Maarten Harpertszoon Tromp in den slag bij Ter Heyde in 1653 en Witte Corneliszoon de With in den slag tegen de Zweden in de Sont in 1658, waarin ook het schip zelf is ondergegaan ¹⁾. Op den voorgrond der tekening ligt de Brederode met eenige andere groote en kleine schepen dicht onder den wal. Op dezen wal, een strand, bevinden zich menschen, karren en een kaap. Op den achtergrond, rechts, is een hooge toren zichtbaar, zonder bijbehoorende kerk en zonder dorp ; vóór en aan weerskanten van den toren liggen duinen.

In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 24 Oct. '23 (Av. bl. B) gaf de directeur der Lakenhal een

¹⁾ Zie Ballhausen, Der erste englisch-holländische Seekrieg 1652— 1654 sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658— 1659, bl. 39, 616, 644, 714, 736.



beschrijving van het stuk, doch moest hierbij nog in het midden laten, welk **onzer** zeegaten, vanwaar onze vloten plachten uit te zeilen, deze teekening in beeld brengt. Den toren achtte hij het meest op den Brandaris van Terschelling te gelijken, maar hiernaast gaf hij een kans aan de Wielingen met den toren van Westkapelle.

Nader overleg, vooral met den onderdirecteur van de Lakenhal en met den heer C. G. 't Hooft te Amsterdam, waarbij inzonderheid de aanspraken van het Goereesche Gat met den toren van Goedereede en die van de Vlieree met den Brandaris werden getoetst, leidden mij na nog eenig verder onderzoek tot de volgende overwegingen.

In aanmerking kunnen komen de **Wester-Scheldemon** met den toren van Westkapelle, het Goereesche Gat met den toren van Goedereede, het **Marsdiep** met dien (niet meer bestaand) van de Westen op Texel en ten slotte het **Vliegat** met den schellinger Brandaris in het verschiet.

De aanspraken van de Wielingen, den **Wester-Scheldemon**, zijn zwak. Zij bestaan hierin, ¹⁰ dat Tromp (zie De Jonge's Geschiedenis van het **Nederlandsche** Zeewezen 1 bl. 508v.) op zijn laatsten tocht den **6den** Augustus 1653 òf uit de Wielingen òf uit het Goereesche Gat op de Brederode is uitgevaren (het schip lag — zie Elias' Schetsen uit de geschiedenis van ons zeewezen V bl. 119 noot 1 nog den **8sten** Juli vóór het fort Rammekens beoosten Vlissingen), ²⁰ dat de karren zeeuwsch kunnen zijn en ³⁰ dat de toren op dien van Westkapelle lijkt. Deze gelijkenis

echter is zwak, de westkapelsche toren lijkt korter en stomper. Doch vooral : de afstand van de zeeuwsch-vlaamsche kust, die in deze veronderstelling de voorgrond der teekening moet zijn, is ongeveer tweemaal die van Voorne naar Goeree of van Vlieland naar Westerschelling, te groot om den toren zóó scherp te kunnen zien.

Zwak is ook de aanspraak van het Marsdiep. De toren van De Westen lag diep landwaarts in achter veel duin en kan van den helderschen kant alleen voor zijn bovenste stuk zichtbaar zijn geweest, voor een veel kleiner deel derhalve dan de toren op onze teekening.

Als ernstige mededingers blijven dus alleen het Goereesche Gat en de Vlieree over.

De aanspraken van het Goereesche Gat zijn van gewicht.

Tromp kan — zagen we — uit dit gat zijn uitgezeild in Augustus 1653; hij zeilde noordwaarts, weten we, met goeden wind, en zulk een wind, oostnoordoost in de onderstelling Goereesche Gat, waait op de teekening; de Brederode was op dezen tocht zijn schip; dit schip voert een blauwe vlag aan den achtersteven, terwijl bekend is (zie Ballhausen, bl. 615) dat de admiraal juist deze vlag bezigde als sein voor bereden boodschappers langs de kust ten behoeve van Witte de With, die met zijn eskader op de Vlieree lag; de toren van Goedereede heeft dezelfde lange galmgaten, die de toren op de teekening vertoont, maar die de mededingende Brandaris mist; de karren, zagen we reeds, kunnen,

naar haar model, zeeuwsche karren zijn geweest; ten slotte is bekend (zie Oud-Holland 1899, dl. 17, bl. 43), dat bij dit uitvaren in 1653 Van de Velde aanwezig was.

Het argument van de blauwe vlag laat zich ook nog anders hanteeren; ze te hijschen als sein voor De With's boodschappers had pas zin ter hoogte van Holland's vasteland, geenerlei zin nog in het Goereesche Gat, maar de blauwe vlag aan het admiraalschip was ook gebruikelijk als vertreksein 1); Tromp zelf gebruikte ze als zoodanig, toen hij, ook op de Brederode, en ook van Goeree, eind November 1652 uitzeilde vóór den slag bij Dungeness (zie Ballhausen bl. 395 en 398); ook deze episode komt dus voor onze teekening in aanmerking.

Toch is op deze argumenten ten gunste der **onderstelling-Goeree** wel een en ander af te dingen.

Het detail der galmgaten zou sterker spreken, had niet Van de Velde den naam in zijn details niet steeds nauwkeurig te zijn, en de karren beantwoorden ook aan het type, inheemsch omtrent het **Vliegat**.

Zwaarder afbreuk aan de pro-Goeree-argumenten doen de volgende overwegingen :

Het „**Leven en Bedrijf van den vermaarden Zeeheld Cornelis Tromp** ondermengd met de voornaamste **daaden** van verscheidene andere Zee-

1) Precies zoo'n vlag toont ook een Van de Velde de **Jonge**, voorstellende de vloot van Wassenaar Obdam, in 't bezit van dr. Van Aalst en waarvan de heer 't Hooft mij een foto toonde.

hoofden, en voornaamentlijk met die van Marten Harpertsz. Tromp" vermeldt bl. 113 120 (men vergelijk ook de boven aangehaalde plaats uit Elias V bl. 119) wel, dat de Brederode in Juni '53, zwaar gehavend, in de Wielingen was binnengevallen, waar het schip moest worden hersteld, en dat Tromp's vloot in Augustus wederom uit „Zeeland" zee koos, doch zegt met geen woord, dat inmiddels het admiraalschip naar het Goeresche Gat zou zijn verhaald ; de toren van Goedereede ligt vrij diep landwaarts in, dieper dan de toren op de teekening lijkt te liggen; sterker nog klemt, dat destijds deze toren uit zee een kerklichaam vertoonde, dat eraan vast leek te zitten; hijzelf liep uit in steeds smallere geledingen (men zie de eind-17^e-eeuwsche Lootsmans Zeespiegel, de eind-18^e-eeuwsche Stads- en Dorpsbeschrijver en de kaart uit 1618, no. 43 van portef. 29 der verzameling-Bode1 Nijenhuis ter leidsche Universiteits Bibliotheek); op de teekening is van geen dezer kenmerken een spoor;

kaarten uit dien tijd toonen aan den voorneschen kant zoo kennelijke ondiepten, dat groote schepen onmogelijk zóó dicht onder den wal kunnen hebben gelegen ; men zie de zoopas genoemde kaart uit 1618, scherpe tegenstelling in deze met een veel jongere kaart uit 1733 (portef. 35 no. 9), die aan den voorneschen kant wel goede diepte heeft; de heer 't Hooft wees mij in dit verband nog op Lootsmans Zeespiegel en op Goo8 en Doncker's Zeeatlassen ;

de kaart van 1618 heeft een kaap op Goeree, niet op Voorne, terwijl Van de Velde -- in de onder-

stelling Goereesche Gat — een kaap op Voorne teekent en niet op Goeree;

het kleine schip op den voorgrond, dat met een roef en een wimpel, is on-zeeuwsch, is aan het model van den voorstevan te herkennen als een hoornsche kaag; dit type kwam zoowel met als zonder roef voor en hoorde thuis in de Zuiderzee, niet in de zeeuwsche wateren; aldus de heer 't Hooft met beroep op Adam Silo's Scheepsbouwkonst en Crone's Nederlandsche Jachten, bl. 52 v. met verwijzing naar Witsen's Scheepsbouw en bestier, bl. 174 v.

Zijn hiermede nu de aanspraken van het Goereesche Gat te niet gedaan? Aanmerkelijk verzwakt lijken zij mij in ieder geval.

En overblijven doet dus nog deze vraag, of temet de aanspraken van de Vlieree het winnen in kracht.

Op een paar punten zijn deze zwakker:

Dat Tromp meermalen op de Vlieree was (ook nog in 1652, zie Blok's De Ruyter bl. 83), is overbekend, maar nergens staat bij mijn weten uitdrukkelijk geboekstaafd, dat ooit de Brederode daar vertoefde; evenmin echter, dat het schip er nimmer is geweest; zelfs is dit laatste onwaarschijnlijk en zijn aanwezigheid daar na Tromp's zomertocht van 1652, toen ook de Brederode zijn admiraalschip was, aannemelijk; Tromp bracht toen in die buurt zijn door den storm in de Noordzee ontredderd gros in orde (zie Blok t.a.p. en Ballhausen bl. 294).

Tegen den Brandaris pleiten nog, zij het zwak, de galmgaten van den toren.

Maar nu de pro-Vlieree-argumenten :

De dartele bruinvisschen op den voorgrond laat ik met rust; de zeeuwsche stroomen kennen (en kenden zeker) deze vroolijke dieren ook;

van minder belang zijn hier eveneens de karren, die niet onschellingsch of onvlieland'sch, maar evenmin onzeeuwsch zijn;

van de kleeding der menschen lijkt mij niet veel te maken; wel draagt de vrouw, links op den voorgrond, een hoofddekseel, dat sterk aan het zwarte schellinger kapje doet denken.

Sterker spreken evenwel de volgende o^r erwegingen : de befaamde Vlieree bood, ook aan den kant van Vlieland, anders dan de kust van Voorre, ruim diepte voor groote schepen ;

de toren is sprekend de Brandaris, ook naar oude prenten van dezen slanken reus;

de kaap links, die niet klopt met de oude kaarten van het Goeresche gat, klopt wèl, voor Vlieland, met een kaart uit Winsemius van 1622 en met 18^{de}-eeuwsche kaarten van 1710, 1730 en 1740 (alle in reproductie te vinden bij de memorie over de geschiedenis dezer zeegaten van den waterstaatsingenieur J. van der Vegt in het Verslag over de openbare werken van 18651) en met een kaart van het Vliegat in 1688, die het Rijksarchief Den Haag bezit;

1) Kaarten bij Van der Vegt uit 1583, 1641 en 1651 hebben hier ter plaatse (Vlielands zuidoosthoek) de kaap niet; dit zegt minder, want een ietwat slordig teekenaar van deze, veelal ten behoeve der zeevaart vervaardigde, kaarten zal eerder een kaap vergeten dan er een fantaseeren.

de wimpel van de hoornsche kaag is de terscheilingsche wimpel; het scheepje kan een in die buurt thuisbehoorend vaartuig zijn geweest, tijdelijk bij de vloot als adviesjacht in gebruik;

in 't bezit van den heer 't Hooft is een andere teekening van Van de Velde den Oude, die historisch met de meeste stelligheid kan worden gedetermineerd als voorstellende Obdam's vloot op de Vlieree op 30 Sept. 1658; hier bevindt zich ongeveer te zelfder plaatse als op de teekening van de Lakenhal een toren, die hier geen andere dan de Brandaris kan zijn; deze toren lijkt treffend op dien in de Lakenhal;

in de Wallace Collection te London bevindt zich een Van de Velde de Jonge (daar bekend als no. 137, „Shipping in a calm”), met rechts in het verschiet een toren, het sprekend evenbeeld weer van den Brandaris en van den toren op de betwiste teekening, en op den voorgrond een paar groote oorlogsschepen, die de heer 't Hooft herkende als de Ster en de Tijdverdrijf, welke het eskader als een amsterdamsch doen kennen;

het gezicht, nog heden ten dage, van Vlielands zuidoostelijk strand op den Brandaris, die hoog uitsteekt boven de duinen, waarachter de huizen van het dorp geheel schuil gaan, klopt met de teekening volstrekt.

Het wil mij voorloopig voorkomen, dat de argumenten ten gunste van de Vlieree het van die ten gunste van het Goereesche Gat — in beide zeegaten was Van de Velde gelijkelijk vertrouwd — inderdaad aanmerkelijk winnen in kracht.

D. VAN BLOM.

II.

Prof. van Blom was zoo vriendelijk om mij de kopij te zenden van bovenstaand opstel over de teekening van Willem van de Velde den Oude in de Lakenhal, ten einde mij in de gelegenheid te stellen, aan de hand van zijn artikel mijn meening ten gunste van het Goereesche Gat nader toe te lichten, een hoffelijke geste, die ik ten hoogste waardeer.

Om zoo beknopt mogelijk te zijn zal ik mijn geachten opponent in zijn bewijsvoering punt voor punt volgen :

1. De blauwe vlag.

Inderdaad was de blauwe vlag, geschen van de campagne het sein tot ankerlichten. Een sein werd en wordt nog bij de marine door alle schepen herhaald en gestreken als het bevel is opgevolgd. Schout bij nacht Pieter Floriszoon schrijft in zijn journaal (zie de tweede noot op blz. 438 van de Jonge I; slag bij Dover 10 Dec. 1652) „ . . . liet onsen Admiraal sijn blauwe vlagge waeije achter van de companje; *wij deden van gelijcke*, waar over wij onse anckers waren lichtende enz.”

Op onze voorstelling zien wij alle schepen onder zeil, het bevel is opgevolgd en de blauwe vlaggen zijn gestreken behalve die van de Brederode. Voor Tromp, die volgens afspraak een blauwe vlag moest voeren als sein voor bereden boodschappers langs de kust de eenvoudigste manier om aan die afspraak

te voldoen. Zonder die overeenkomst zou de Brederode het eerst van alle schepen hebben moeten strijken.

2. De toren.

Het detail der galmgaten vindt Prof. van Blom van geen belang, omdat van de Velde den naam had in zijn details niet altijd nauwkeurig te zijn.

Zou mijn hooggeachte tegenstander de zaak niet afdoende en volkomen opgelost vinden als van de Velde den toren geteekend had, zoo als de Brandaris werkelijk is en zoo als de kunstenaar hem kende, in vier horizontale geledingen met de kleine van boven afgeronde openingen in elke verdieping? En wanneer ik zou hebben gepareerd met de onbetrouwbaarheid van van de Velde?

De Goereesche toren staat een half uur van de kust, en dit komt zeer wel overeen met de *perspectievische* uitbeelding. Hoe en waar het kerklichaam zich vertoonde doet niets ter zake, wanneer wij geen betrouwbare gegevens hebben hoe die bouwsels zich vertoonden; gezien van af het Voornsche strand, wel weet ik uit eigen ervaring, dat de „Goereesche Dom” zich nu zóó en niet anders vertoont, varende langs de Voornsche kust: het geheele dorp en de kerk gaan schuil achter den hoogen zeedijk, die daar de ontbrekende duinen vervangt. Wil Prof. van Blom de kerk in de 17^e eeuw veel hooger hebben, dan dient dit toch eerst te worden bewezen.

De waarheid is, dat de toren *volkomen* gelijk op dien van Goeree, de galmgaten staan op de juiste plaats, zelfs de **Gothische** steunbeeren (op het einde der 19^e eeuw, toen de toren nog een licht had, door

Waterstaat jammerlijk verknoeid) ontbreken niet.

3. *De Brederode in de Wielingen.*

De Brederode viel in Juni 1653 binnen de Wielingen, gehavend na den tweedaagschen zeeslag tegen Monk, en de vloot verdeelde zich over verschillende zeegaten. Het schip werd hersteld en er is geen enkele reden waarom het daarna zich niet bij het eskader in het Goeresche Gat kan hebben aangesloten. Verhalen was voor een zeewaardig schip niet noodig en nog minder het vermelden van een dergelijke onbelangrijke gebeurtenis.

4. *De diepte aan het Voornsche strand.*

De vloot kon daar niet uitvaren, zegt Prof. van Blom, want de kaart van 1618 vertoont kennelijke ondiepten, voor groote schepen absoluut een beletsel. Wie de Zeeuwsche stroomen bevaren heeft en bij ondervinding weet, dat men daar soms vast kan loopen, waar eenige weken geleden zeer voldoende diepte was, zal niet verwonderd zijn, de toch niet zoo bijzonder diepgaande Hollandsche oorlogschepen — vooral die van den eersten Engelschen Oorlog — in 1653, dus 35 jaar later, te zien afgebeeld ter plaatse waar dit in 1618 nog niet mogelijk was.

5. *De kaap.*

Deze kapen of bakens waren lichte houten stellages, zooals de teekening dit ook aangeeft gemakkelijk te verwijderen of elders te plaatsen. Prof. van Blom spreekt weer over den toestand in 1618, maar niet in 1653.

Wie een eenige jaren oude officieele zeekaart van de Zeeuwsche wateren door het Ministerie van Defensie

laat herzien staat verbijsterd van de talrijke wijzigingen van bakens en betonningen, en tenzij een absoluut betrouwbare kaart gevonden wordt uit hetzelfde jaar van het vertrek der vloot van Tromp -- en dan in den zomer opgemeten -- bewijst de kaap niets, niet voor en niet tegen.

6. *Het kleine schip op den voorgrond.*

Op de klik van het roer van de Hoornsche kaag verheft zich een ruim $2\frac{1}{2}$ M. lange vlaggestok, geschikt om den in dien tijd zeer grooten standaard te voeren van een vlagofficier, wanneer deze zich aan boord mocht bevinden, en van top waait de *gespleten* driekleurige marinewimpel --- geen Terschellinger wimpel, zooals Prof. van Blom beweert.

Dit keurige coquette scheepje is een adviesjacht, speciaal gebouwd of ingericht voor het verkeer met de oorlogschepen onderling en met de kust, voldoende zeewaardig om de vloot te volgen; zijnaanwezigheid is verklaarbaar zoowel in de Wadden als in het Goereesche Gat. De overige kleine schepen, waarvan het type niet juist bepaald kan worden, voeren stok en wimpel niet.

7. *Het aanwezig zijn van de Brederode op de Vlieree.*

Aannemende dat Tromp met de Brederode in 1652 na zijn zomertocht op de Vlieree is geweest om zijn vloot weer zeewaardig te maken, dan moet van de Velde --- in den gedachtengang van Prof. van Blom --- deze vloot hebben voorgesteld uitzeilende na het klaren van schip en tuig. Hoe verklaart dan de pro-Brandaris-schrijver, dat de vloot uitloopt, niet alleen met alle geschutpoorten open, maar alle stukken in

gevechtstelling, klaar om te vuren, terwijl in dien tijd geen onmiddellijke actie met den vijand te verwachten was?

En zou er voor van de Velde aanleiding geweest zijn om juist dit moment uit te beelden en er een van zijn belangrijkste werken van te maken, hij gelegenheidsschilder bij uitnemendheid? En welk een gelegenheid bood zich hier: Tromp's uitzeilen voor zijn laatsten slag, waar hij zijn leven liet voor het vaderland !

8. *De kleding der menschen.*

De vrouw op den voorgrond links draagt een elegant costuum naar de mode van den tijd; het hoedje was een gewoon voorkomend model.

De verdere motieven, speciaal wat den Brandaris betreft, kan ik laten rusten; had van de Velde dezen toren, dien hij eren goed kende als Prof. van Blom, willen teekenen, dan was deze afgebeeld met zijn vier zeer kenbare horizontale geledingen, en niet met galmgaten en steunbeeren, volkomen *gelijkend op den toren van Goeree.*

Ten slotte bij het beschouwen der geheele voorstelling :

De vloot vaart in kiellinie met ruim half wind naar zee, vooraan rechts twee schepen, zeilende van den wind, dat aan de linkerhand blijkens den standaard in den fokkemast het vlaggeschip van de voorhoede (dit zou dan zijn de Vrede van den vice-commandeur Gideon de Wildt, 44 stukken, dit aantal kan uitkomen) en het rechtsche de Brederode, beide schepen gereed om, straks halzende, zich aan het hoofd der vloot

te stellen, met den admiraal voorop. Zooals ik reeds opmerkte zijn alle stukken in gevechtstelling — op alle schepen — er waait een vrij harde wind en geen enkel zeeman zou er aan denken in dit weer buiten noodzaak zulk een zware buitenballast te voeren en het nadeel te ondervinden straks in zee van de geopende geschutpoorten der kuilbatterijen.

Deze vloot vaart *ten strijde het zeegat uit* en dit is in den eersten Engelschen Oorlog alleen geschied voor den slag bij ter Heide, toen de Engelschen onze kust en zeegaten bezet hielden.

De zeer fraaie en vooral zeer levendige teekening -hoe stijlvol is het kabbelende water gegeven en hoe sierlijk en zwierig geeft de Brederode zich over aan den wind! — is dus dubbel merkwaardig voor Leiden en de Lakenhal, de schepping : van een geboren Leidenaar, de voorstelling: Tromp's laatste tocht voor de slagen bij Katwijk en ter Heide vanuit het Goereesche Gat.

A. COERT.



Jan van Brouhoven.

Rentmeester van Rijnland, 1540—1588.

De man, wiens portret den lezer hierbij wordt aangeboden, is, tot dusver, een weinig bekende figuur. Hij heeft geleefd en gewerkt in een der hoofdtijperken van Leidens geschiedenis; maar in de vele studies, die aan dien tijd zijn gewijd, komt men zijn naam òf in 't geheel niet òf slechts zeer terloops tegen. Een plaats in de Leidsche regeeringslijsten en op de regentenborden in het Weeshuis is een voorrecht, dat hij met zeer velen deelt: de voorloopige indruk moet wel zijn, dat wij hier te doen hebben met een aanzienlijken, welgestelden burger, die geenszins opvalt door persoonlijke eigenschappen, en die niet beter verdient dan in de schaduw te staan van zijn meer bekende tijd- en stadgenooten: Paulus Buys, de heeren Van der Does, Pieter Adriaenszoon van der Werff, Jan van Hout, Caspar Coolhaes en zooveel anderen.

Het kan niet anders, of onze voorstelling van het Leidsche openbare leven in den tijd vóór, onder en na het beleg wordt bijna geheel beheerscht door de



JAN VAN BROLICHOVEN

door H. GOLTZIUS. A^o 1579.

(Bartsch 163, tweede staat)

zoo juist genoemde mannen. Ik wil geenszins trachten, den hoofdpersoon van dit verhaal tusschen hen te plaatsen; en zelfs is het mij niet in de eerste plaats erom te doen, hem in zijn juiste waarde tegenover hen te stellen. Vele figuren van het tweede plan deelen immers het lot van betrekkelijke onbekendheid met Jan van Brouhoven, en hebben evenveel aanspraak als hij op een dergelijk bescheiden eerherstel: de zondvloed van monografieën, vereischt om aan ieder hunner zijn portie te geven, zou ik niet graag op mijn geweten willen hebben.

Dit bijschrift bij de in zoo hooge mate aantrekkelijke portretten van Jan van Brouhoven zal dan ook voornamelijk gewijd zijn aan zijn figuur als Rentmeester van Rijnland. Wat hij in die functie geweest is en tot stand heeft gebracht is wel van dien aard, dat men het ook na drie en een halve eeuw nog belangrijk kan noemen.

In het derde deel van zijn *Histoire de Belgique* (bl. 206-207) maakt H. Pirenne de opmerking, dat de zeventien gewesten onder Karel den Vijfde buitengewoon goed zijn bestuurd, en konden beschikken over voortreffelijke ambtenaren op de meest verschillende posten: ambtenaren die wel uit de gewesten zelf afkomstig zijn, maar evenwel geheel los van oude vooroordeelen; overtuigde aanhangers van de renaissance en van het humanisme; vooruitstrevend met hart en ziel. Dit is de groep waar Jan van Brouhoven toe behoort. Naast de presidenten, raden en griffiers van de hooge regeeringscolleges, naast

de rentmeesters en de baljuwen, naast de pensionarissen en secretarissen der groote steden verdient hij, als hoofdbatenaar en factotum van Nederlands grootste waterschap, zijn plaats.

Eerst een woord over zijn afkomst. Op 11 Mei 1542 wordt hij tot burger van Leiden aangenomen, waaruit blijkt dat zijn familie niet van Leidsche herkomst was. En vermoedelijk stamde hij niet eens uit Holland, maar uit Brabant. Gehuchten met den naam Broekhoven zijn er onder Tilburg, onder Riethoven, onder Brecht (provincie Antwerpen), onder Geulle (Limburg). Het Tilburgsche Broekhoven is onder die vier het meest bekend: maar aan welk ervan dit geslacht zijn naam heeft te danken, is onmogelijk te zeggen.

Zijn vader¹⁾ is Dirck van Brouckhoven, geboren in 1479 of 1480, gestorven 21 Augustus 1540; zijn moeder, Heylken Pieters dr. van Hoeswinckel, is geboren in 1476 of 1477 en overleden 3 September 1538; de portretten van beide zijn bewaard in de Lakenhal. Behalve den zoon Jan, geboren in 1513, kennen we van dit echtpaar slechts een dochter, Digna, gehuwd met Cornelis van Teylingen. Dan is er van Jans andere bloedverwanten nog bekend zijn oom heer Heynrick van Brouhoven, kanunnik in het kapittel ten Hoogenlande alhier.

1) De genealogische bijzonderheden heb ik ontleend aan de aantekeningen van Gijsbert van Rijckhuysen en van Mr. Ch. M. Dozy op het Gemeentearchief te Leiden.

Overigens, voorzoover uit den aard van het bericht of uit een noot niet het tegendeel blijkt, zijn de gegevens voor dit artikel geput uit het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland.



GESCHILDERDE PORTRETTE VAN DE OUDERS
VAN JAN VAN BROUCHOVEN
in het Museum de Lakenhal.

In een van de perkamenten registers van Rijnland heeft Jan zelf het volgende aangeteekend: „Bruyn Foeytgens zoon, rentmeester ende clerck van Rijnlandt starf in de Meye maent anno XVC vijf ende dertich, ende in zijne stede worde gecoren bij den heemraden van den selven lande . . . Dirck van Brouhoven, rentmeester van der wildernisse¹⁾, die zijn eedt gedaen heeft in handen van den selven heemraiden upten XXII^{en} Decembris dairan.

Dirck van Brouhoven starf upten XXI^{en} dach in Augusto anno XVC ende veertich, ende in zijn plaetse worde bij den voornoemden heemraiden geëligeert tot 't voorschreven officye Jan van Brouhoven, zijn zoon". De benoeming van Jan is gedateerd 29 Augustus 1540; twee dagen later legde hij in handen van de hoogheemraden Adriaen Stalpart van de Wiele en Jan van Alckemade den eed af.

Al vanouds hadden de hoogheemraden van Rijnland een „klerk" gehad tot het bezorgen hunner administratie: bij het privilege van 24 Augustus 1413 waren zij bevestigd in het recht, dien klerk zelf te mogen benoemen. Maar de rentmeester als ambtenaar was toen nog een jonge instelling. Vóór 1515 immers was elk der hoogheemraden op zijn beurt een jaar rentmeester, hetgeen te gemakkelijker kon geschieden daar er weinig geld te beheeren viel. Alleen in

1) Blijkens de Thesauriersrekening van de stad Haarlem over 1515—16 (Arch. Haarlem 1 268) was Dirck van Brouhoven in dat jaar deurwaarder van het Hof in den Haag. Zijn zoon Jan is dus in 1513 waarschijnlijk te 's-Gravenhage geboren.

buitengewone gevallen werd er een omslag in geld gedaan ¹⁾, het gewone onderhoud van alle werken geschiedde door bijzondere onderhoudsplichtigen (ambachten of particulieren).

Verandering is daarin gebracht door de groote rampen die in de jaren 1508—1518 tot zes, zeven maal toe over Rijnland zijn gevallen. Groote vernielingen waren aan dijken en sluizen voorgevallen; de heftigste geschillen over het herstel waren gevolgd; tweemaal waren dijkgraaf en hoogheemraden in hun ambt geschorst; het bestaan van het hoogheemraadschap is nooit zóó ernstig bedreigd geweest als in die jaren. En nadat alle stormen waren bedaard zag men als resultaat, dat er groote werken ten laste van de algemeene kas van Rijnland waren gekomen, waartoe jaarlijks of ten minste periodiek een heffing van alle gronden in Rijnland moest worden gedaan, met toestemming van de ingelanden (althans van de voornaamsten onder hen) en van het Hof van Holland, en onder het beheer van een eigen rentmeester, benoemd door de ingelanden. Zoo is er in de jaren 1515-1520 naast den door het college benoemden klerk, Jan van Noorde, een rentmeester (Bruyn Foeytgenszoon) door de ingelanden aangesteld.

Was het een gevolg van slim overleg, dat de hoogheemraden, nadat Jan van Noorde zijn klerkambt in 1520 had neergelegd, Bruyn Foeytgenszoon tot zijn opvolger benoemden? Zooveel is zeker, dat de uitslag te hunner gunste is geweest. De tegenstelling

1) Fruin, Verspreide Geschriften VI, bl. 214-218.

tusschen den ambtenaar van het college en dien van de ingelanden (die b.v. in Delfland nog lang is blijven bestaan) verviel hier, vóórdat zij zich recht had kunnen inburgeren : de beide functies waren vereenigd in den persoon van Bruyn Foeytgenszoon ¹⁾. Zijn „schoone triumphante huysinge” op de Breestraat tegenover het stadhuis herbergde van dien tijd af het kantoor van Rijnland en diende den hoogheemraden als vergaderplaats, naar het reeds bij vorige klerken gevolgd gebruik.

Er is al gezegd, dat Bruyn in 1535 overleed. De hoogheemraden benoemden daarop Dirck van Brouhoven tot klerk en gemakshalve maar meteen tot rentmeester, zonder dat de hoofdingelanden van eenig protest hebben doen blijken. En in datzelfde jaar 1535 kwam Jan, toen twee en twintig jaar oud, als klerk op zijn vaders kantoor ²⁾, en werd dus ook bij de zaken van Rijnland betrokken. Hij zou in den dienst van Rijnland volharden tot zijn dood, 1588; een tijd van drie en vijftig jaar lag vóór hem, zeker lang

1) Buiten zijn betrekking tot Rijnland weet ik van dezen man weinig anders, dan dat hij rentmeester van de heeren van Warmond was. Dit bleek mij uit stukken op het Huis te Warmond, waarvan mij door de eigenaresse welwillend inzage werd vergund. Bij de uitvaart van Bruyn Eoytgenszoon in de Pieterskerk viel een incident : Zie Knappert De opkomst van het Protestantisme in eene Noord-Nederlandsche stad, bl. 163.

2) Dit vermeldt Jan van Hout, die het weten kon, in zijn rapport over het bestuur van Rijnland (1595: in het archief der gemeente Leiden). Uit het archief van het Elisabeth-gasthuis te Haarlem blijkt dat Jan van Brouhoven in 1539 schout van Lisse was: deze Functie kan hij slechts kort hebben vervuld.

genoeg om iets van beteekenis tot stand te brengen.

Ook de verhouding, waarin hij zich zag geplaatst, was gunstig voor vruchtbaar werk. Reeds Bruyn Foeytgenzoon had zich ontwikkeld tot den man, die in de zaken van Rijnland alles deed en alles wist. Ook in technische zaken: de opzichters te Spaarndam en te Halfweg hadden alleen te zorgen voor de uitvoering en het onderhoud der werken: de landmeter deed niets dan landmeten en waterpassen: het dagelijksche toezicht op de algemeene waterstaatsbelangen van Rijnland was, evenals het beheer der gelden en de administratie der bestuurszaken, bij den rentmeester-klerk. Zijn centrale positie kon hem, bij wrijving tusschen het college en de hoofdingelanden, moeilijkheden bezorgen (waarvan men beneden een paar voorbeelden zal zien): maar juist door die positie kon hij in normale omstandigheden ook voor een goeden en vlotten gang van zaken zorgen.

Ik wil nu eens een paar grepen doen uit het vele, dat in den ambtstijd van Jan van Brouhoven is ondernomen en tot een goed einde gebracht.

De nieuwe meting van Rijnland, en de wijziging in de heffing van het morgengeld. In theorie hadden de landen in Rijnland de waterschapslasten altijd morgen morgensgelijk moeten betalen: dat stond duidelijk in de handvesten]) evenals in de algemeene

1) Handvesten, van 11 October 1413, 11 November 1413, 20 Februari 1414, en vooral dat van 20 October 1437 Van Leeuwen Handvesten van Rijnland, bl. 104.

belasting-wetgeving van Holland 1), en de hoogheemraden, die bij eede verplicht waren om alle belanghebbenden gelijk te behandelen, den kwaden akker te doen gelijk den goeden, den hoogen akker gelijk den lagen, moesten ook voor de richtige heffing der lasten zorgen, zoowel van de omslagen van Rijnland als van de „binnenlandsche kosten” der ambachts- en polderbesturen. Was de theorie dus eenvoudig genoeg, de praktijk was een en al moeilijkheid. Hoe kon men in Leiden de opgaven der ambachtsbesturen controleeren? Hoe kon men misbruiken ontdekken, waarbij soms een heel ambacht belang had en waarover dus nooit werd geklaagd? Waar was de mogelijkheid, om veenland, dat eerst door uitgraving van alle waarde was beroofd en vervolgens verlaten, tot betaling te dwingen? of nieuw ontgonnen landen, die in de gaarboeken der ambachtsbewaarders niet vermeld waren? Wie durfde optreden tegen een grootgrondbezitter als de abdij van Rijnsburg, die vrijdom van waterschapslasten pretendeerde niet op grond van eenig recht, maar van langdurig gebruik (of misbruik)? Wie zou aan al zulke kwade praktijken de hand slaan en daarmede zóóveel belanghebbenden tegen zich maken?

Dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland hebben dit evenwel in 1540 ondernomen, hun rentmeester en landmeters hebben het uitgevoerd. Met wantrouwen zagen de bruikers van 1540-1544 de meters op hun

1) Plakkaten van 6 Juli 1515 en van 8 September 1518; Groot Placaatboek deel II, bl. 2048 en 2051.

landen aan het werk; met te meer wantrouwen omdat deze moderne techniek van nieuwe methoden, van driehoeksmeting, gebruik maakten : zij bepaalden de grootte van een perceel zonder het aan allezijden te meten, waaruit een argwanend toeschouwer al dadelijk concludeerde dat zij zich „grootelijks gefailleerd en geabuseerd” hadden. Toen de registers van alle ambachten waren ingeleverd, bevond men, dat de vruchtdragende landen in heel Rijnland een oppervlakte van nagenoeg 70000 morgen hadden, terwijl de belastbare grootte volgens de oude registers slechts 48000 morgen had bedragen!

Nu gold het, de verkregen gegevens in praktijk te brengen. In 1545 werd door dijkgraaf, hoogheemraden en hoofdingelanden besloten tot een omslag van drie stuivers per morgen „volgens de nieuwe meting.” Aldus de resolutie, opgesteld door Jan van Brouhoven, en de akte van toestemming van het Hof. Beide werden later door de protesteerende hoofdingelanden tegengesproken : hoogheemraden hebben hun klerk de resolutie doen opstellen „nae haere appetijte”, de ingelanden eischen dat dat voortaan door een neutraal notaris zal geschieden; de akte van het Hof is door het college verkregen op grond van „sinister en onwaerachtich te kennen geven”, zoodat de ingelanden zich er niet bij neer wenschen te leggen. Het ging hard tegen hard. De inning van den omslag volgens de nieuwe meting werd door het College voortgezet: Aalsmeer (waar het verschil tusschen den ouden en den nieuwen aanslag hetgrootst was) werd door executie tot betaling gedwongen;

Aalsmeer vorderde een deel daarvan, als onverschuldigd betaald, terug; tallooze andere klagers voegden zich met Aalsmeer of kwamen zelfstandig in verzet; het werd een monsterproces. Hof en Rekenkamer evenals de regeering te Brussel trachtten de zaak te schikken, en raadden tot accoord: voorloopig vruchteloos. De partijen gingen steeds verder van elkaar, ooif alle andere grieven, die de een tegen den ander ook had gehad of had kunnen hebben, werden voor den dag gehaald. Aan de werken en gemeene belangen kon middelerwijl slechts het allernoodigste worden gedaan, want er was geen geld: partijen konden het over de heffing immers niet eens worden! Tot tweemaal toe moest een leening in de ergste behoefte voorzien. Eindelijk zag ieder, dat er een eind moest komen. De bemiddeling van commissarissen uit de hooge regeeringscolleges werd nu aanvaard, en bij de uitspraak, die in 1550 werd gedaan¹⁾, legden allen zich neer. Was het oorspronkelijke doel — betaling van alle lasten morgen morgenselijk — niet geheel bereikt, aan de overgroote meerderheid der vroegere misbruiken was een eind gemaakt; en in de registers der nieuwe meting (mits de eigendomsveranderingen regelmatig werden bijgehouden) had men nu het middel om te controleeren dat de heffing der omslagen in elk ambacht tenminste evenredig zou geschieden.

Deze strijd had, bij al zijn heftigheid, verhelderend gewerkt; allerlei oude grieven waren afgedaan, en

1) Van Leeuwen bl. 246.

de verhouding tusschen het college en de hoofd-
ingelanden, nu nauwkeuriger bepaald en op schrift
gesteld, werd beter dan ooit te voren¹⁾. In nauwe
samenwerking van alle betrokkenen werd van nu af
veel belangrijks tot stand gebracht.

De gedeelten van den Spaarndamschen Dijk die
ten laste van Rijnland- waren werden in afdoenden
staat van vedediging gebracht ²⁾; de drie uitwaterings-
sluizen te Halfweg, die tot dusver van hout waren,
in steen vernieuwds); een oude wensch van Haarlem
werd vervuld door het totstandkomen van eengroote
steenen schutsluis te Spaarndam⁴⁾; ook de oude

1) Ten aanzien van den Rentmeester was door de ingelanden
eerst geëischt, „dat voort niemant daer toe ghecommitteert en
worde, dan bij advijse van den hooft-inghelanden van Rijnlant,
mits stellende cautie souffisante. Welcke Rentmeester te vreden
wesen sal mit sulcke wedden als men hem ordonneren sal . .
ende dat daer nu teghenwoordichlick inne voorsien sal worden,
sulcx als 't behooren sal.” Maar in de uitspraak wordt van
een onmiddellijke voorziening niet meer gerept, en alleen ge-
zegd „dat naer 't overlijden van den jeghenwoordighen rent-
meester eenen anderen, bequaem totten officie, ghestelt sal
worden bij den Heemraden, naer ouder ghewoonten”. Ook
bleef de rentmeester de notulen der vereenigde vergaderingen
opmaken, zonder dat de ingelanden hun aanvankelijk verzet
daartegen handhaafden. Jan van Brouchoven kwam dus ver-
sterkt uit den strijd ; voor zijn persoon had hij ieders vertrouwen
weten te winnen.

2) Bij het accoord van 1544 (Handvesten van Amsterdam
bl. 325) verbond Rijnland zich tot veel meer, dan waartoe
het vroeger verplicht was.

3) Tegenwoordige Staat van Holland deel III, bl. 217. De
derde sluis is in steen vernieuwd in 't jaar 1583.

4) Handvesten van Haarlem, bl. 290. Tegenwoordig Staat
van Holland deel 111 bl. 214. A. Vierlingh, Tractaet van
Dijckagie, bl. 240.

schutsluis van Rijnland aldaar, de Kolksluis, werd in steen vernieuwd¹⁾; voor een nieuwe sluis te Gouda (de Hanepraaisluis) werd subsidie gegeven²⁾; oude geschillen met het grootwaterschap Woerden werden beëindigd; verscheiden polders tusschen Ouden Rijn en IJssel, die niet meer op den IJssel konden uitwateren, werden tegen betaling tot de loozing op Rijnland toegelaten³⁾; de helmplanting op de duinen werd krachtig voortgezet⁴⁾. In al deze zaken zien we Jan van Brouhoven als ontwerper der plannen en als gemachtigde tot de uitvoering ervan een groote rol spelen.

Dan waren er de zaken van dijkgraaf en hoogheemraden alleen — hun rechtsmacht, hun keuren en hun schouwen. Er werd krachtdadig gewaakt, dat alle groote boezemwateren en alle heerwegen steeds in goeden staat verkeerden, en dat aan alle wegen, wateren, kaden, polders, enz. niets werd veranderd dan met vergunning van het college. De competentie van Rijnland voor al deze zaken moest telkens weer tegen aspiraties van dorpsbesturen en andere lichamen worden verdedigd; talrijk zijn de processen, door Rijnland over competentiekwesties gevoerd en gewonnen. De groote massa keuren voor al die belangen moest geregeld worden bijgehouden, herzien en verbeterd, terwijl soms nieuwe belangen

1) Tegenwoordige Staat van Holland deel III bl. 213.

2) Walvis, Beschrijving der stad Gouda, bl. 16-17.

3) Gevers van Endegeest, Het Hoogheemraadschap van Rijnland, II (Bijlagen) bl. 433.

4) Van Leeuwen bl. 150-152.

om voorziening vroegen. Zoo toen het veenbaggeren 1), het slagturven, omstreeks 1538 in gebruik kwam; de regeling, in 1540 voor Rijnland alleen gemaakt, werd spoedig tot de andere districten uitgebreid en door het Hof, met advies van de Staten, in een algemeene wet veranderd 2).

Hierbij nog een vermeldenswaardige bijzonderheid. Toen de Staten van Holland in 1565 hadden kunnen goedvinden, de hoogheemraadschappen over de naking van dat plakkaat op 't slagturven en ontgronden aan te schrijven, werden zij door het Hof terechtgewezen 3) ; het toezicht op de autonome lichamen, op de algemeene en bijzondere wetgeving en op de naleving daarvan berustte bij het Hof, en de Staten hadden zich daarmee niet ongevraagd te bemoeien. Werd aldus gewaakt tegen misplaatste inmenging van boven, ook de geregeerden werden gehouden binnen de grenzen, die men voor hen aangewezen achtte; de ingelanden van een aantal Rijnlandsche dorpen, die in 1566 wilden vergaderen om over waterstaatsbelangen te spreken, werden door het Hof in hun voornemen belet 4) : de algemeene waterstaat van Rijnland behoorde tot de taak van dijkgraaf en hoogheemraden, tot hen konden de

1) Te voren had men het veen slechts boven water afgegraven : aldus was een meters dikke veenlaag onder het niveau van het zomerboezemwater blijven zitten.

2) Groot Placaatboek deel I bl. 1232.

A. Kluit, Historie der Hollandsche Staatsregering, IV, 523.

3) Kluit alsvoren, bl. 413.

4) Groot Placaatboek deel II bl. 1816.

belanghebbenden zich wenden: als zij zich verongelijkt achtten, stond de weg tot het Hof open; maar de zaken willekeurig in eigen hand te nemen kon hun niet worden toegestaan.

De belanghebbenden, die niet onder de Hoofdingelanden vertegenwoordigd waren, moesten dus vertrouwen hebben in het toezicht, dat door het Hof en de Rekenkamer op het bestuur van Rijnland en op de verantwoording der gelden werd uitgeoefend : en in dat vertrouwen konden zij gerust zijn. Ook de bestuurders van Rijnland zelf vonden veel baat bij het toezicht van deze bekwame en invloedrijke bewindslieden, die door hun periodieke bemoeiing met Rijnlands belangen een grondige kennis daarvan hadden verkregen. Door hun medewerking en bemiddeling konden belangrijke zaken tot een bevredigend einde worden gebracht, die anders tot ieders schade onopgelost hadden moeten blijven 1).

Zoo kon men nu eindelijk eens ernstig denken aan de uitvoering van het grootsche plan, om Rijnlands boezem een nieuwe uitloozing op de Noordzee te verschaffen.

Dat het boezemwater 's winters inzonderheid een hooger stand hebben zou dan de eb in de Noordzee had men ook vroeger al gemeend, maar het ontbrak

1) Het „Tractaet van Dijkkagie” van den tijdgenoot Andries Vierlingh (uitgegeven in de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie no. 20) is één pleidooi voor deskundig en sterk gezag in waterstaatszaken. Vierlingh was dijkgraaf van eenige polders onder Steenberg en „adviseur” bij vele groote ondernemingen.

aan betrouwbare waarnemingen, en verder dan oppervlakkige plannen was men niet gekomen. Maar in 1570 kwamen er zulke ernstige klachten over de hoogte van het boezemwater het heele jaar door, dat het onvoldoende der bestaande middelen van uitloozing voor ieder duidelijk werd. Op 31 Januari 1570 werd de zaak voor het eerst wederom in een vergadering met hoofdingelanden besproken, en besloten, „dat men tot 's gemeen lants coste bij diverssche lantmeters ende tot verscheyden tijden ende winden sall doen waterpassen 't water van de zee jeghens 't waeter binnen? landts”. Aldus geschiedde: de resultaten werden op 11 Mei overgelegd: zij waren al wel voldoende om dijkgraaf en hoogheemraden en enkele belanghebbenden te overtuigen. Maar dat was niet genoeg. Waren er vóórstanders, er waren nog veel meer tegenstanders. Waartoe die groote, dure nieuwigheden? Wat zou men zich vermeten, in de beschermende duinenrij een gat te maken? De lage boezemlanden konden, door middel van bemaling, zichzelf wel helpen. De abdis van Rijnsburg liet alvast weten, dat zij in het plan nooit of nimmer zou bewilligen ; zij verwierp het geheel ¹⁾. De ingelanden der ambachten aan de Gouwe zeiden, dat zij er geen belang bij meenden te hebben, en niet verstonden eraan mee te betalen. Haarlem, dat voor zijn scheepvaart en waterverversching de doorstroming in het Spaarne niet verminderd wenschte te zien, sloeg de heele zaak met wantrouwen gade.

1) Schotel, De Abdij van Rijnsburg, bl. 87.

Grooter dan alle bijzondere redenen tot tegenstand was tenslotte het algemeene wantrouwen tegen groote, nieuwe, mooie, dure plannen, die men voelde als iets onbekends en daardoor haast iets vijandigs: het wantrouwen óók tegen de nog zoo weinig verbreide technische wetenschappen, door de landmeters in praktijk gebracht; velen zeiden ronduit, dat zij de mogelijkheid van waterloozing te Katwijk niet zouden gelooven voordat zij het zelf hadden gezien.

In die omstandigheden besloot men tot een maatregel, die kostbaar en tijdrovend, maar dan ook afdoende zou zijn: men verzocht en verkreeg een raadsheer uit het Hof van Holland, om als commissaris een openbaar onderzoek naar het nut van 't ontworpen werk in te stellen. Dit, zeer uitgebreide, onderzoek ¹⁾ heeft eenige maanden geduurd; de conclusies van het rapport zijn: dat Rijnland groote behoefte had aan betere en krachtiger waterloozing; dat een uitwateringskanaal te Katwijk daarin volkomen zou kunnen voorzien; dat een dergelijk kanaal zonder overgroote kosten en zonder eenig gevaar voor 't land kon worden gemaakt: en dat er geen andere middelen waren, om het gewenschte doel even goed te bereiken. En het Hof, dat deze conclusies bevestigde, voegde er nog aan toe, dat dijkgraaf, hoogheemraden en hoofdingelanden van Rijnland uit hoofde van hun ambt volkomen bevoegd waren, tot een dergelijk werk te besluiten.

Hiermee waren nu de in ernst gemaakte bezwaren

1) Tegenwoordige Staat van Holland, deel IV bl. 172-174'

weerlegd, en was den onredelijken tegensprekers de mond gestopt. Het plan, waarvan het nut zoo grondig was aangetoond, lag klaar, in bijzonderheden uitgewerkt: bestekken en modellen van de ontworpen sluizen waren door kundige meester..- timmerlieden gemaakt: nochtans kon tot uitvoering van dit kostbare werk niet terstond worden overgegaan. Maar wèl besloot de vergadering van 3 November 1570 dat men, „omme alle zekerheys wille ende tot perfecte prouwe van den voors. gedaen peylinghe, bij delvinghe van een cleyn canael, in de wijte van ses off seven voeten upte gront, experimenteren ende ondersoucken sall de tochte ende losinghe van den watere vuyten Rijn in de zee”, om dat dan later tot de gewenschte afmetingen te brengen. Tot dit voorloopige werk zouden de hoogheemraden de noodige gelden op eigen naam leenen.

In Maart-November 1571 werd vervolgens het kanaal van den Rijn tot dicht aan de zee gegraven; in het begin van 1572 werden de twee houten duikers geplaatst, en op het eind van Maart was men tot het groote feit der doorsteking genaderd.

„Den III^{en} Aprilis (aldus Jan van Brouhoven in zijn declaratie van reiskosten) zijn de dijkgrave, Does, Lochorst, Verlaen, Noortwijck ende Brouhoven gereyst van Leyden tot Catwijck opte strande, ende aldair present geweest dat de gravinge voerts doorgesteken worde tot in de zee op 't laechste water.

Des anderen daechs den III^{en} zijn weder tot Catwijck opte zee gereyst de voors. dijkgrave, Does, Lochorst, Verlaen, Noortwijck ende Brouhoven,

aldair mede gecomen waren eenige van de burgermeesteren, schepenen, ende de twee pensionarissen van Leyden, omme de gravinge ende deursteking op te nemen, 't welck zij goedt gevonden hebben. . ; sulcx datter een schuyt van VII ofte VIII kerven mettet binnenwater gedreven es vuyte nyeuwe gegraven vairdt door de duyckers dair inne leggende tot in de zee, ten bijwezen van eene groote menichte van burgeren van Leyden ende andere persoonen van verscheyden plaetsen aldair vergadert zijnde; ende was opten Goeden Vrijdach”.

Het moet een groot oogenblik geweest zijn voor de ontwerpers, voorbereiders en gedeeltelijke uitvoerders van het plan; hun verwachtingen en voorspellingen waren uitgekomen, het was nu metterdaad bewezen dat dit tevoren zoo bespote werk voor Rijnland tot zegen zou kunnen zijn:

„t Gunt Costverlooren hiet / en gelt versmooren,
siet / voorgaende geacht was, / April de tweede none /
v Rijnlandt dé betone / dat profijjt gewracht was” 1).

De grootste tegenstanders zagen het nu met hun eigen oogen :

„Doe den Rijn de groote zee blijdelijck versocht,
Menich anders gevoelde dan hij te vooren docht”.

De Leidenaars, die daar op 4 April 1572 200 onbezorgd feestvierden, schijnen nog niets te hebben geweten van 't geen drie dagen te voren in Den Briel was voorgevallen; ook in Zeeland trouwens

1) Dit versje en het volgende zijn uit Orlers. tweededruk, bl. 15.

kreeg men daar eerst na eenige dagen kennis van 1), En bij de verbijsterende snelheid, waarmee de staatszaken zich toen ontwikkelden, had men geen tijd voor waterloozingen. Hoewel de Hoofdingelanden nog in Mei besloten, om het gemaakte proefkanaal te onderhouden en te zijner tijd te vergrooten, kon daar niets van komen; nog vóór het eind van dat jaar lagen de Spanjaarden rondom Haarlem, en maakten de heele duinstreek onveilig; er bleef niets anders over dan de (niet op stormvloedén gemaakte) proefduikers opzettelijk te dichten 2),

Toen Jan van Brouhoven vele jaren later overleed hing de kaart „van de waterlosinge tot Catwijk” nog in zijn studeerkamer. Dat dit werk, waarin hij zijn heele persoonlijkheid had gelegd, — dat dit

1) Mr. L. P. van de Spiegel, Historie van de Satisfactie, waarmede de stad Goes en het eiland van Zuid-Beveland zich begeeven hebben onder het stadhouderschap van Prins Willem van Oranje in het jaar 1577, bl. 111.

2) In de tweede uitgave (1577) van Fruytiers' verhaal over het beleg en ontzet van Leiden vind ik deze versregels:

„De Stadt van Leyden spreect tot den leser.

Oock is door de mijne in 't eenentseventichste jaer,
 Van nieuws ghegraven door de duynen met vlijt,
 Ende volghden bij nae 's Rijns voetstappen naer,
 Soo dat men uut mij in de zee voer op desen tijt:
 Voorder gravingh bleef achter door oorloch en strijt,
 En is weder ghestopt, daer 't quaet doen conde”.

Op de bijgevoegde afbeelding ziet men, hoeveel zand er al spoedig voor de buitenste duiker was aangewaaid. De restanten van de houten duikers zijn in 1708 uit den grond gehaald: A. P. Twent, Bedenkingen en aanmerkingen over den waterstaat van Rijnland en over eene uitwatering te Catwijk, bl. 34, 59.



JAN VAN BROUCHOVEN

door WIERIX of GOLTZILIS. A^o 1578.

(eerste staat. vóór de letter en het wapen)

Het vers op den tweeden staat luidt:

Rinlandj Aerarj Quæstor, sic ora Ferebam
 Bruchovius. viridj nunc quoque canicie.
 Quæstura octo, Quid hoc? tredecim lustra imputat ætas,
 Vna sed octodecim pignora Caia mihi. 1578

werk, van zóó groot belang, met zooveel energie en kennis van zaken voorbereid, en waarvan de kostbare proefneming een zóó zichtbaar succes had opgeleverd, nu tot mislukking gedoemd zou zijn, — hij had het nog niet kunnen aanvaarden.

Het jaar 1572 bracht groote veranderingen, ook voor Jan van Brouhoven. Ik dien daarom eerst op te halen, hoe zijn bestaan, afgescheiden van Rijnland, zich tot dat jaar had ontwikkeld.

Met zijn vrouw, Annetgen Foyendochter, wier familienaam, blijkens een glasraam met de wapens van het echtpaar ¹⁾, Van Oostermolen was, had hij negen volwassen kinderen²⁾: drie zoons, Foy (zijn oudste, geboren 8 Februari 1542), Heyndrick en Dirc en zes dochters, Heyltgen, Adriana, Neeltgen, Aeltgen, Meynsgen, Maritgen. Daarvan overleed Dirc ongehuwd; Foy trouwde in 1568 met Lijsbet Gommersdochter van Boschuyzen, en Hendrick in 1569 met Aeltgen Cornelis Arienszoons dochter van Barrevelt. Ook de dochters zijn alle gehuwd; Maritgen, de jongste, eerst op 29 Maart 1589, na den dood van haar vader. Misschien om de vergrooting van zijn gezin, zeker door de vergrooting zijner middelen, was Jan uit zijn aanvankelijke woning aan het Steenschuur verhuisd naar den besten stand in het toenmalige Leiden : naar de Breestraat bij den Blauwen Steen, in een huis dat een Hollandsch

1) Van Rijckhuysen, Gesl. en Wapenboek D, f^o. 90.

2) Met de jonggestorvenen waren er achttien.

leen was 1). Het was hem in zijn particuliere zaken goed gegaan, te goed, vonden sommigen 2). Met succes had hij zich toegelegd op het exploiteeren van onvruchtbare landerijen onder Lisse, Voorschoten, Leimuiden en elders, die hij voor een deel geërfd, voor een grooter deel gekocht had. De opbrengsten daarvan gevoegd bij de inkomsten van zijn ambt stelden hem in staat om, ondanks zijn groote gezin, als aanzienlijk burger te leven, en geld uit te geven ook voor de behoeften des geestes. Hij bezat een omvangrijke bibliotheek, waarin naast theologie, rechtsgeleerdheid, schoone letteren en onderwerpen van den dag, vooral geschiedenis en aardrijkskunde van de geheele wereld ruim vertegenwoordigd waren : en hij hield, als particuliere liefhebberij, een penningverzameling 3). Dat hij zich overigens zelf productief met eenige kunst zou hebben beziggehouden, heb ik niet gevonden: of men moest als „kunst” willen betitelen de versjes, die hij wel op de schut-

1) De meeste bijzonderheden van Jans particuliere omstandigheden zijn ontleend aan den inventaris zijner nalatenschap (Gemeente-Archief, Weeskamer boedel no. 783).

2) Van Leeuwen, bl. 298. 300. 319-320.

3) Eenige curiosa op den bovengenoemden Inventaris voorkomende :

„Verscheyden boeren troengen, van Breugel gedaen.

Een charitas van alabaster, gewrocht bij Mr. Willem van Tetroede.

Zeckere geraetsel gefigureert van een vrou die drierley kinderen hadde (het bekende Nijmeegsche raadsel?)

Een ring, schijnende silver te zijn, leggende in een brief ken, daer inne geschreven stont, dat de zelve bij **Hendrick**, za: Brouchovens zoon, anno LXVI in 't fundament van 't huys te Britten **zoude** zijn gevonden”.

bladen der registers van Rijnland schreef, aldus bijvoorbeeld :

„Tusschen twee { Wolfven
Vossen
Advocaten
Catten } een { Schaep vet
Cappoen gheset
Rijck man
Muysken dan.

Segt mij nu alle die ter werlt leeft,
Wye van vieren 't alre beste heeft”.

Maar dit lijkt eerder onder de rederijkersaardigheden te rangschikken.

Overigens zorgde hij ook wel dat zijn oudste zoon Foy een wereld-opvoeding kreeg; van 1556 tot 1560 was Foy buitenslands.

Zijn persoonlijke kwaliteiten en zijn vermogen hadden hem in Leiden, zijn aangenomen vaderstad (waar hij immers pas in 1542 burger wasgeworden) al spoedig aanzien verschaft. Hij werd deken van het Sint Sebastiaans-Schuttersgilde (1552-1565); Heilige-Geestmeester (1558-1560); op 23 Juli 1561 komt hij, als veertig-in-raad, in de stadsregeering, wordt op 10 November 1571 burgemeester, en is, door het onvrijwillig uitvallen van twee ouderen ¹⁾, eerste burgemeester in het woelige jaar 1572. Als afgevaardigde van Leiden is hij, met den pensionaris Paulus Buys, op 19 Juli en volgende dagen aanwezig in de Statenvergadering te Dordrecht, de vergadering

1) Op 7 Juli, nadat op 23/26 Juni de stad zich voor den Prins had verklaard, Blok III, bl. 42. De gebeurtenissen van dezen tijd zijn uitvoerig beschreven bij J. van Vloten, Leidens belegering en ontzet in 1573 en 1574, bl. 3 en volgende.

die voor het verdere verloop van den opstand zoo uiterst belangrijk is geweest 1).

Van de gebeurtenissen in het ambtsjaar van Jan van Brouhoven verdient nog afzonderlijke vermelding de brand van den Stadhuistoren op 2 Januari 1573 2); al het andere zinkt in 't niet bij de politieke en kerkelijke omwenteling, die in dat jaar ook in Leiden werd volbracht en waarvan men het vrij rustige verloop zeker in het credit van den beleidvollen eersten burgemeester kan schrijven. Zelf naar 't schijnt zonder sterke godsdienstige overtuiging (bij zijn overlijden stonden in zijn kast de katholieke stichtelijke werken, de decreten van 't concilie van Trente, Savonarola, Morus, Erasmus, Luther, Melancton, Anastasius Veluanus, Beza en Calvijn vreedzaam naast elkaar), stond hij in het politieke nochtans zonder voorbehoud aan de zijde van den Prins 3). Daardoor en door zijn bekwaamheid in bestuurszaken moest hij zich al spoedig aan de landsregering ter beschikking stellen. De centrale organen waren door het uitwijken der functionarissen geheel in onstuur geraakt: men moest de bekwame mannen halen waar men ze krijgen kon. Zoo werd Jan van Brouhoven, wiens ambtstijd als burgemeester anders tot 10 November had moeten loopen, op 31 Augustus 1573 benoemd tot raad en rekenmeester in de

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen 1, bl. 531-532.

2) Orlers, bl. 166, 567.

3) „De effigiën van de Prince van Oraingien ende van de Princesse in rondekens” werden ook in zijn nalatenschap aangetroffen.

Hollandsche rekenkamer, een functie die hij tot 1582 bekleedde ¹⁾; in het begin van dat jaar deed hij afstand ten behoeve van Lodewijk van Binchorst. Al dien tijd woonde hij in Delft of in den Haag, en verscheen slechts nu en dan in Leiden om het noodzakelijkste werk voor Rijnland af te doen. De zaken van het land moesten voorgaan. En zoo lang de Spanjaarden in het land waren, dus tot in 1577, was de taak van het Hoogheemraadschap noodgedwongen zeer beperkt. Waarbij komt, dat de verhouding tusschen de hoogheemraden en den rentmeester-secretaris in die jaren juist niet de beste geweest schijnt te zijn: het kan haast niet anders, of hij is betrokken geweest in het conflict van zijn zoon.

Jan van Brouchoven had, bij zijn goede zorgen voor stad en land, zijn eigen groote gezin niet vergeten. Nadat de stadssecretaris Jan van Hout in 1569 als „seer suspect” het land had moeten verlaten, was Foy van Brouchoven in zijn plaats benoemd. Deze werd op 28 Augustus 1573 door den Prins benoemd tot baljuw en dijkgraaf van Rijnlands);

1) Als zoodanig heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door het bevorderen van den bouw **eener** groote nieuwe schutsluis (de Mallegatsluis) te Gouda (zie de rekeningen daarvan op het Rijksarchief). De afmetingen, die de groote **scheepvaart**-weg door Holland daarmee verkreeg, zijn tot heden toe bijna onveranderd gebleven.

2) De Spaanschgezinde hoogheemraad **Herebert** Stalpaert van de **Wiele** bleef in de jaren 1573-1575 voor den Spaarndamschen dijk zorg dragen, zonder contact met de Prinsgezinde meerderheid van het college.

3) Kluit, Holl. Staatsregering deel III bl. 422.

De herbenoeming van Jan van Hout tot secretaris had op

Jonkheer Willem van Palesteyn, die dat ambt tot dien tijd had bekleed, bevond zich in 't leger en weigerde naar Leiden terug te keeren, zoodat de post als vacant werd beschouwd ¹⁾. Daargelaten de vraag, of de Prins in het algemeen tot zulke benoemingen bevoegd was, werd in dit geval gezondigd tegen de vaste gewoonte, om tot dit ambt slechts aanzienlijke edelen te verkiezen ²⁾. En wie wel met den Leidschen burgerszoon Foy van Brouhoven als baljuw genoeg wilde nemen, niet de (in meerderheid adellijke) hoogheemraden. Zij wenschten den nieuwen baljuw niet als dijkgraaf te erkennen: de onstuimige jonker Adriaen van Raephorst wierp zich als dijkgraaf op, zonder benoeming; eerst in 1578 gelukte het den Prins, hem tot afstand daarvan te bewegen. Kort te voren waren in de plaatsen der uitgeweken hoogheemraden bekende Prinsgezinden benoemd; zoodat het college van dijkgraaf en hoogheemraden eerst na een interregnum van zes jaar weer regelmatig gevormd en voltallig was.

de bevordering van Foy van Brouhoven tot baljuw moeten wachten.

De tweede zoon **Hendric** van Brouhoven was reeds op 9 October 1572 beëdigd als Schout van Leiden, en bleef dit tot 1576: niet lang daarna is hij overleden.

1) De Prinsoezindheid van Willem van Palesteyn was anders buiten *twijfel*, reeds bij den Bloedraad was hij verdacht. Zie Knappert, a.w., bl. 259.

2) Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, bl. 53-57. Bij van Leeuwen en bij van Mieris (*Beschrijving der Stad Leyden* II bl. 593-594) wordt het geval eenigszins anders verhaald. De ware toedracht heb ik ontleend aan het reeds genoemde rapport van Jan van Hout.

Nu deed zich ook het gemis van een vaste vergaderplaats te Leiden voelen. Tot dien tijd had men (als boven gezegd) steeds ten huize van den rentmeester vergaderd, maar in 1578 had Jan van Brouhoven geen huis in Leiden ¹⁾; hij woonde in Den Haag, en zal er weinig voor gevoeld hebben alleen ten pleziere van Rijnland een huis in Leiden aan te houden. Zoo kwam men ertoe, in Februari 1578 een groot perceel voor Rijnland aan te koopen, dat vervolgens in de jaren 1597—1599 en 1604 nieuw werd opgetrokken, en, uiterlijk bijna onveranderd, nog steeds als Gemeenlandshuis van Rijnland dienst doet. De eerste zorg was geweest het bouwen eener brandvrije archiefbewaarpplaats (het „ijzeren kantoor”, 1578), die ook nog heden voor dat doel wordt gebruikt.

In 1582 kwam de, toen al bijna zeventigjarige, Jan van Brouhoven in Leiden terug; hij werd op 10 November van dat jaar wederom in de Vroedschap opgenomen, en was in 1583 nog eenmaal burgemeester. Hij woonde toen in een huurhuis, op de Breestraat in het bon Wanthuis, naar 't schijnt tusschen het stadhuis en de Korenbrugsteegs). De jaren tot zijn overlijden, 20 Mei 1588, zijn rustig voor hem verlopen; ook voor het bestuur van Rijnland had hij in dien tijd slechts de loopende zaken af te doen, van groote nieuwe plannen, waarin de periode 1550—1572 zoo vruchtbaar was, kwam niets meer.

1) In de registers van het hoofdgeld, 1581, komt hij dan ook niet voor: zijn ongehuwde kinderen woonden bij de gehuwde in.

2) Archief van Leiden, vroedschapboek L, Fol. 144 verso.

Volgens Prof. J. Prinsen (De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan van Hout, bl. 53) zou Van Hout in 1583, dus nog bij het leven van Jan van Brouhoven, er over gedacht het secretariaat van het hoogheemraadschap van Rijnland te aanvaarden. Daarvan is mij echter niets gebleken. Wèl vond ik, dat Jan van Hout klerk van de vierschaar van Baljuw en Mannen van Rijnland is geweest. Hij werd daartoe aangesteld op 16 November 1574, accordeerde nader erover op 3 Juni 1580, stelde 22 November 1580 den notaris Salomon van der Wuert tot zijn substituut, en deed zijn pacht van dit ambt op 6 November 1586 over aan zijn zoon Bartholomees van Hout. In of omtrent 1583 koesterde hij plannen om van deze betrekking zijn hoofdbezigheid te maken¹⁾. Bij gebreke van nadere gegevens zou ik willen veronderstellen, dat in het boven geciteerde bericht deze functie bedoeld is.

Als gezegd, het terrein van werkzaamheden van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland schijnt na den opstand beperkter dan daarvóór. Er kunnen meerdere oorzaken zijn geweest. De reeds aangehaalde oneenigheden zullen zeker ongunstig hebben gewerkt. Ook had Jan van Brouhoven, de energieke voorbereider en uitvoerder der vroegere plannen, zijn besten tijd nu gehad. Maar de voornaamste oorzaak der verminderde actie lijkt me die waaraan de mannen

1) Archief van Baljuw en Mannen (Alg. Rijksarchief), 1^e register van commissiën en decreten, fol. 2 en 224 verso. Aanteekeningen van Frans van Mieris op het gemeentearchief te Leiden.

van Rijnland zelf juist het minst konden doen, nl. de verandering van den staatkundigen toestand. De stadhouder, het hof en de rekenkamer, gerugsteund door de centrale organen in het Zuiden, hadden vóór 1572 de regeering gevoerd met krachtige hand. Zij hadden speciale zorg gewijd aan dat deel van de overheidstaak, dat aan de besturen der hoofdwaterschappen in 't bijzonder was opgedragen; hadden op de handelingen dier besturen toezicht uitgeoefend, maar ook metterdaad ervoor gezorgd dat die besturen hun taak behoorlijk en in den vollen omvang konden uitoefenen zonder inmenging van anderen — van de steden in de eerste plaats. Boven is al gezegd, hoe de Staten van Holland (bijna uitsluitend door de stadsbesturen samengesteld) door het Hof op de vingers werden getikt toen zij aan de hoogheemraadschappen iets aangaande de uitoefening van hun taak hadden willen voorschrijven. En nog in 1570-71 handhaafde het Hof de colleges van Delfland en Schieland in hun machtsuitoefening binnen Schiedam en Rotterdam'), tot groote woede van die steden, maar tot heil van het land.

Dit alles veranderde na 1572. De centrale regeering verdween, eerst feitelijk en daarna ook rechtens, uit Holland; het nieuw benoemde Hof zag zijn taak bijna geheel tot het juridische gedeelte beperkt 2);

1) Meylink, Geschiedenis van het Hoog-Heemraadschap en van de lagere waterbesturen in Delfland, Bewijsstukken no. 28 en 29.

2) Zie Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis II (1921) bl. 428 en volgende.

behalve den Prins was er niets dat aan de Staten van Holland, of aan de steden die in dat lichaam domineerden, in den weg zou staan. En het moet helaas worden gezegd, dat de steden, naast de vervulling van een hooge roeping in de verdediging der vrijheid, die in de eerste plaats op hen aankwam, ook wel terdege hun eigen belang in het oog hielden, en herstel van allerlei ware of vermeende grieven zochten — ten koste van anderen. Reeds in Juni 1573 ¹⁾ klaagde het Hof erover, dat ieder „sijnen tijdt ende occasie” waarnam; de justitie werd niet meer gerespecteerd en verscheiden steden trachtten „de facto ende metter daet” en met onbehoorlijke middelen te bereiken, wat zij in de voorafgegane jaren met behoorlijke wegen en middelen niet gedaan hadden kunnen krijgen. In het volgende jaar ²⁾ kwam de Hollandsche ridderschap uit naam van het geheele platteland zich bij den Prins beklagen over de aanmatiging en het machtsmisbruik der steden. En de Prins zelf verklaarde in 15783) dat, door de groote eigenbaat der steden, de uitvoerende macht bij de Staten niet veilig was.

Dat het bij dezen stand van zaken ook tusschen de stadsbesturen en de (in meerderheid adellijke) colleges der Hoogheemraadschappen geen vrede blijven zou, lag voor de hand. ‘t Was haast een symbolische handeling, toen de Schiedammers aan

1) Kluit, a. w. deel V bl. 573.

2) Kluit, a. w. deel I bl. 114-115.

3) Van de Spiegel, a. w. bl. 238-239.

dijkgraaf en hoogheemraden van Schieland „wel onbehoorlicken ende incivilicken” de poort voor ‘t hoofd sloten ¹⁾. In den eersten tijd waren het echter vooral Delfland en Schieland, die met de steden in moeilijkheden raakten; bij Rijnland en Leiden hoopte het ontvlambare materiaal zich wel op, maar het kwam niet tot een uitbarsting zoo lang Jan van Brouhoven leefde. De achtenswaardige figuur van den ouden rentmeester-burgemeester had blijkbaar voldoende gezag bij beide partijen, om dat te verhinderen. Wat er na zijn dood, in en na 1588, tusschen Rijnland en Leiden is voorgevallen, laat ik hier liefst onaangeroerd.

Van groote werken kon niets meer komen. Een zaak, die niet van vitaal belang was, kon in de Hollandsche Statenvergadering tegen den zin van één of van enkelen niet worden doorgezet: wat juist bij waterstaatsobjecten sterk uitkwam. De oneenigheden over de vaartverbindingen, over de plannen tot droogmaking van de Haarlemmermeer en tot het maken van een uitwateringskanaal te Katwijk zijn maar al te bekend. Eeuwen lang bleef het kanaaltje van de geslaagde proefneming 1571—1572, als een voortdurend verwijt aan de nakomelingschap, in onbruikbaren staat liggen: eerst na den val der oude Republiek, in 1804-1807, kon ten uitvoer worden gebracht wat in 1570 zoo goed begonnen was. Maar laat ons niet langer vertoeven op dezen rommel-

1) Meylink, a.w., Bewijsstukken no. 33.

zolder van het anders **200** welgeordineerde huishouden der Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland.

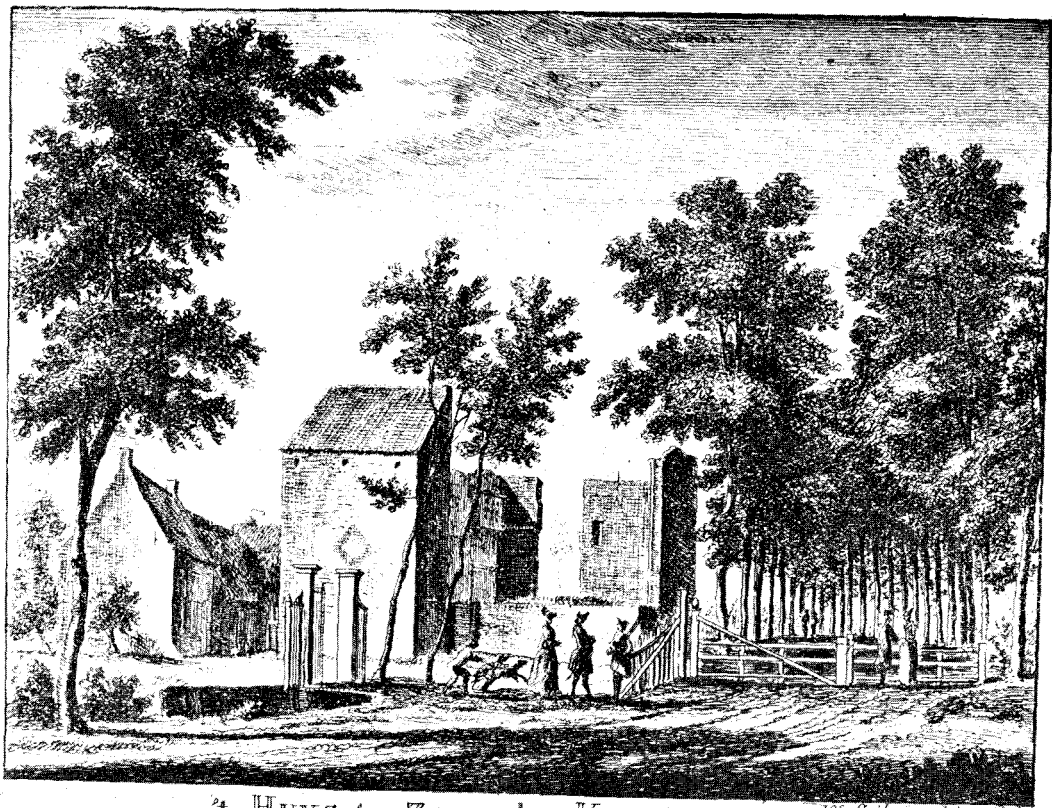
Boven heb ik reeds gezegd, dat Jan van Brouhoven op 20 Mei 1588 overleed. Na zijn dood werd de door hem bekleede functie gesplitst: Dirc van Egmond werd secretaris, Jans zoon Foy van Brouhoven werd rentmeester van Rijnland, en bleef dit tot zijn dood (19 Maart 1610). Hij bleef te Leiden zeer in aanzien, werd er zevenmaal burgemeester en was zes jaar lang schepen. Van zijn drie zoons was 't alleen Jacob (geboren 1577) die hem overleefde, en hem ook opvolgde als rentmeester van Rijnland (1610-1642; dit ambt was dus langer dan een eeuw in dezelfde familie geweest). Ook Jacob bekleedde een voorname plaats in de Leidsche regeering : vooral als Contraremonstrant is hij bekend geworden. Jacob heeft nog voor zijn kinderloos overlijden (16 Juni 1642) zorg gedragen voor de stichting van 't Van Brouckhovenshof, op de Papengracht te Leiden ¹⁾. En naar de regentenkamer van dat hofje werden de familieportretten overgebracht, die thans de Lakenhal sieren ²⁾. Het Leidsche regentengeslacht Van Brouckhoven was met hem uitgestorven.

S.J. FOCKEMA ANDRAEAE .

Maart 1930.

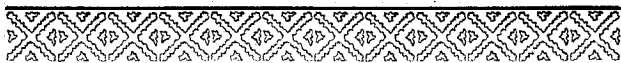
1) Van **Mieris**, Beschrijving der stad Leyden I, bl. 308-311.

2) Schilderijen Lakenhal, DOS. 248-249 (Dirc en zijn vrouw), 147-148 (Foy en zijn vrouw), 156 en 366-367 (Jacob en zijn vrouw) en 368 (Anna, Jacobs zuster). Van Jan is geen geschilderde afbeelding bewaard, maar er zijn twee fraaie kopergravures te zijnen behoeve gemaakt (immers de koperen platen ervan waren in zijn nalatenschap).



t Huys te ZANT by KATWYK.

J. C. Spilman del. et sculp.



Het Zant en zijne bewoners.

De Zantlaan, loopende van Rijsburg naar Katwijk aan den Rijn, is een blijvende herinnering aan eene merkwaardige, historische plek. Hierbij stond weleer een kasteel, bekend als het huis ten Zande of der Borchgraven hofstede, dat het middelpunt was van een grondgebied, begrensd door den Ouden Rijn, den Rijsburgschen Vliet en den voormaligen Ouden Vliet.

Het is niet bekend door wien en wanneer het kasteel is gesticht, en evenmin wie de eerste burggraven van Leiden zijn geweest. Prof. Blok brengt het bestaan van dit kasteel terug tot in het jaar 1253, toen het in eigendom toekwam aan Dirk van Kuik, burggraaf van Leiden. Naar mijne meening waren de burggraven reeds in 1183 bezitters van dit gebied; immers in genoemd jaar werden de parochiegrenzen van Rijsburg vastgesteld, dat tot nu toe onder Oegstgeest behoord had, gelijk ook de gronden van het Zant.

Het westelijk deel der parochie moest toen grenzen aan den Rijsburgschen Vliet. De oude Vliet (vanaf de splitsing van den Rijsburgschen Vliet) tot aan den Ouden Rijn kon hiertoe niet

dienen, want het Zant kon niet bij de parochie getrokken worden; wat zijn verklaring kan vinden in de omstandigheid, dat dit afzonderlijk gebied, reeds in bezit zal geweest zijn van den burggraaf van Leiden.

Het huis zal zijn naam ontleend hebben aan een met zand bestrooid tournooiveld, dat bij het kasteel kan hebben behoord. Het kan niet genoemd zijn naar de grondsoort van zijn landen, want, vóórdat de gronden van het Zant waren uitgegraven, bestonden zij uit zware klei. De heeren van het Zant oefenden als burggraven gezag uit over de stad Leiden, waar zij hun burch hadden. Aan hun ambt waren als belooning verschillende rechten verbonden, waarvan de volgende speciaal Katwijk betroffen, welke hier volgen, zooals zij vermeld worden met andere goederen in het in 1707 door A. Matthaëus uitgegeven „Anonymi Chronicon Ducum Brabantiae”, pag. 11: Dit ist' goet van der Borchgraeffschap van Leyden.

Item die hofstede opt Sant mit sinen toebahren

Item die tolln tot Catwijck

Item uter scote tot Catwijck VIII lb

Item den hofvisch tot Catwijck

Item dat pontgelt tot Catwijck

Item van riemgelde van elken hont XII stuvers
ende van elcker pincke VI stuvers

Item dat veen tot Catwijck.

Prof. P. J. Blok vermeldt in zijn Geschiedenis eener Hollandsche stad (bl. 83) als de rechten van den burggraaf te Katwijk: den tol, twee mo-

lens, 8 pond uit het schot, het riemgeld „van elken stierman van elkien siin lone” en „den hofvisch in siere herberghe mede te dienen”.

Zooals reeds gemeld, was het burggraafschap in 1253 bij Dirk van Kuik en bleef het in diens geslacht tot 1339, in welk jaar de laatste van Kuik kinderloos overleed.

Na Dirk van Kuik treedt op als burggraaf zijn neef Philips van Wassenaer, zoon van Dirk van Wassenaer en Alverade van Leiden.

Met dezen Philips doen in 1340 de machtige heeren van Wassenaer hun intrede als burggraaf van Leiden, en komen zij daardoor ook in het bezit van het Kasteel ten Zande.

In dien tijd behoorde het Zant echter nog niet bij Katwijk. Integendeel, het behoorde onder het ambacht Oegstgeest. Wel had Philips van Wassenaer de zeedrift van Katwijk, d. i. de strandvonderij, boven de reeds gemelde rechten welke hij als burggraaf genoot.

Uit een document van het jaar 1401 blijkt, dat een latere Philips van Wassenaer ook Heer van Catwijck was. Of ook de hiervoor genoemde Philips in 1340 reeds Heer van Catwijck was, heb ik niet kunnen nagaan. Maar in 1367 heeten „Valkenburch ende Catwic” sburchgraven ambocht.

Onder de oude documenten bevindt zich. nog het testament van dezen Philips van Wassenaer, hetwelk hij in 1343 maakte. Eigenaardig is zulk een testament door zijn vorm en inhoud en ook kunnen wij hierdoor een ‘blik werpen op het huiselijk leven.

Van dit interessante stuk laat, ik hier een paar gedeelten volgen:

„In den name des Vaders ende Zoens ende Heylighen Gheest.

Philips van Wassenaer, burchgrave van Leyden, machtich mijnre sinnen, make ende sette ende ordinere mijn testament in deser manieren in zalicheden mijnre zielen als hieronder staet bescreven.”

Dan volgen eenige beschikkingen w. o.:

„An de cappelle te Catwijn X scell Hollants.

Item den gasthuuse te Catwijn X scell Hollants.

Item te Kijnsburch den beghinen X scell Hollants.

Item bewise ic ende bespreec Katerinen minen wive ende make haer mine woninghe upt Zand mit alle den lande, datter toe behoirt.

Ende dese voirseide woninghe zel Katerine mijn wijf besitten tot haere doot toe, also verre als sy blijft sitten zonder man.

Einde nae Katerinen doot, mijns wijfs voirzeit, so sel dese voirghenoemde woninghe comen weder op Heylwijf, mire dochter ende op anders nyement.

Voirt bespreec ic Katerinen minen wive alle mijn silver te bruken ende te besighen tot horen live. Ende nae haere doot weder te comen op joncvrouw Heylwijf, mire dochter voirsz.

Voirt make ic hoir ende gheve alle mijn facelment ende cleynoot, dat tot mijnre herberghen hoert ende alle, dat tot sheren live behoert ende heren wagen ende wagenpaerde, die daertoe behoren.

Item gheve ic Aernde van den Damme, minen

broeder, mijn harnasch, en al dat tot minen live behoert ende minen waghē mit twee paerden, die dairtoe horen ende mit den anderen paerden, die tot minen zadel horen.

Item voirt bevele ic an minen testamenteren ende an Katerinen, minen wive, dat si minen jonc-wiven ende anders minen boden also versien van den minen, dat hair arbeit wel gheloent wordt, want ic wille ende beghere, dat dit testament voertganc hebben in zalicheden miere zielen ende mijn uterste wille is.

So hebbe ic ghebeeden eersaemen luden, minen lieven maghen, heren Philips van Groenevelt, proest van sinte Jans t' Utrecht, heren Aernde van Duvenvoerde, heren Jacob van der Binchorst, Ridders, Heijnric heren Dircs soen, Aernde van den Damme, mine broeder, Barnier ende Jan Oem, mijn oem, dat si dit testament mit mi beseghelen ende uutreyken doen ende voortganc doen hebben na hoere macht bi hoeren ziele.

En wat die proest, heren Aernt, heren Jacob, ridders, doen mit enen of mit twee van den ander, dat sel stade bliven.

Ende wi heer Philips van Groenevelt, proest van sinte Jans t' Utrecht, heer Aernd van Duvenvoerde, heer Jacob van der Binchorst, ridders, Heynric heren Dircs soen, Aernt van den Damme, Barnier en Jan Oem, om bede Philips voirscreven ende om zalicheden sijnre zielen, ende om die mere zekerheden, hebben wi dit testament voirsz — mit Philips — bezeghelt mit onsen zeghelen.

Ghegeven ende ghemaect in den jare ons Heren duysent drie hondert drie ende veertich des Vri-dagh na sinte Matthie apostel (28 Februari).”

Burggraaf Philips van Wassenaer overleed bin-nen de vijf jaar na het maken van zijn testament.

Wij hebben uit het gemelde testament gelezen van de woning op 't Zant met al het land, dat er toe behoort. Uit een opgave, dateerend van vóór 1360, blijkt dat deze landen een gezamenlijke grootte hadden van 34 morgen (ongeveer 30 H.A.).

„Dit sijn die morghetael van der woninghe opt Zant in den eersten.

Item die voirweyde an die zuytzide van der laen 111% morgen XX gairden.

Item Pennincshoern 11 morghen.

Item die dijck op den Wael VII hond XX gaer-den min.

Item die laen van den dijck totter poirte toe $\frac{1}{2}$ morghen.

Item binnen tscutte an die noirtzide van der laen totten Vlietacker toe VIII morghen III hont.

Item die Vlietacker 1111 hont.

Item die Spiker II morghen III hont.

Item dat eerste camptgen van der afterweyde VIII hont.

Item die grote weyde teghens Catwijc VI mor-ghen V hont.

Item die weyde yeghens der molen II morghen II hont.

Item die weyde naest Valkenburch III morghen II hont.

Item die grote boemgaerd VII hont.

Item dat hof buten der brugghe en der jonc-vrouwe loeght dairneffens te samen I morghen.

Item thof binnen der brugghe mitten nyen boemgaerd ende dair dat moederhuys op staet ende dat valch-huys te samen VII hont.”

Wij zien dus, dat er bij het kasteel ook een valkhuis heeft gestaan (ter verzorging van de valken voor de valkenjacht) en een moederhuis. De veronderstelling is gewettigd, dat dit moederhuis oorspronkelijk een kerkje of kapel zal geweest zijn, gewijd aan de moeder Gods. De fundamenten, welke men in later tijd bij een opgraving heeft gevonden, wijzen er op, dat er een kapel is geweest in de nabijheid van het kasteel, hetgeen trouwens in dien tijd een gewoon verschijnsel was. Van dit kerkje vinden wij in andere stukken melding gemaakt onder den naam „Morgenstar”, een niet ongewone verheven benaming voor de Heilige Maagd.

Wij kunnen ons wel eenigszins voorstellen, hoe de streek, waarin het kasteel zich bevond, er uitzag. Maar jammer genoeg bestaan er, voorzoover ons bekend, geen volledige afbeeldingen van het kasteel in zijn oorspronkelijken staat. Er zijn slechts verschillende afbeeldingen van de ruïne.

Het kasteel stond daar, ingesloten door zijn gracht, over welke een brug. De kapel en het valkenhuis stonden op den binnenhof. Daarbij was een boomgaard en buiten het hof nog een groote boomgaard. Daarachter strekte zich het weiland

en bouwland uit, dat wel hoofdzakelijk zal gediend hebben ter voorziening in de levensbehoefte van den Heer en zijn onderhoorigen.

Aan de Westzijde wordt het terrein van het dorp Katwijk gescheiden door den Rijn, terwijl Oostwaarts van de landerijen Rijnsburg lag met de bekende abdij. Er waren alzoo nog geen huizen op 't Zant aan den kant van den Rijn, en ook geen weg aan die zijde van den Rijn, ook geen brug die Katwijk met het Zant verbond.

Wij moeten echter niet 'denken, dat de bewoners van het Zant zich weinig met de aangelegenheden van Katwijk bemoeiden, integendeel: de Heeren van Wassenaer lieten zich veel gelegen liggen aan de belangen der Katwijkers, vooral van kerk en armen. 't Zant blijft nu vele jaren in het bezit der van Wassenaers, ook nadat het burggraafschap reeds lang verdwenen is. Eeuwenlang waren zij ook Heer van Katwijk.

Een kort bericht omtrent de opeenvolgende bezitters van 't Zant moge 'hier een plaats vinden.

Na Philips van Wassenaer vinden wij in 1348 zijn zoon Dirk als burggraaf.

Heer Dirk van Wassenaer beleefde den onrustigen tijd der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten. Hij geraakte met de stad Leiden in een heftigen strijd over de burggrafelijke rechten, voorzover het stadsbestuur betreft, waarbij hij tegenover den landsheer stond.

Het geschil werd ten slotte in der minne opgelost

en daardoor werd de verhouding tot den landheer weder goed.

Dat Dirk bovendien bij den graaf zeer in aanzien stond, blijkt wel hieruit, dat Hertog Albrecht, toen graaf van Holland, en zijn vrouw, een kind van Heer Dirk te Rijnsburg ten doop houden.

Uit den tijd van Dirk van Wassenaer bestaat er nog een oorspronkelijk contract, opgemaakt 25 Maart 1377, betreffende een moutmolen te Katwijk, dat als volgt luidt:

„Ic jonghe Paedse Jacobs zoen doe kond allen luden, dat ic overdraghen ben mit minen heer den burchgrave van Leyden, dat ic een erfmolen houden sel, binnen minen huysse te Catwijk, dair ic mijn mout aen scroden (d. i. pellen) sel binnen minen huysse ende anders niements. Ende wair dat zake, dat ic anders yements mouts scrode dan mijns selves, des mijn heer voirscr. mi overbetughen mocht mit goeden knapen, so ist tghelt verloren, dat ic minen heer voirscr. gaf. Ende alle voirwairden sijn dan doot. Ende dese voirwairden sellen ingaen een dertienden daghe naest comende, dairnae durende ses jair lanc. In oirkonde desen brief. Ende ic selve ghiene zeghel en hebbe, so heb ic ghebeden Dirc Zayen, scout van Catwijk, dat hi desen brief voir mi bezeghelen wille. Ende ic, Dirc Zay, scout van Catwijk, om bede willen jonghe Paedsen voirscr., so heb ic desen brief bezeghelt mit minen zeghel. Ghegheven int jair ons heren duysent driehondert seven ende tseven-tich des Woensdaghes nae Palmen.”

Dirk van Wassenaer stierf op 't Zant in 1391 en werd te Rijnsburg bij zijn voorouders begraven.

Hij werd opgevolgd door zijn zoon Philips.

Deze Philips van Wassenaer werd al spoedig met zijn broeder Dirk en vele andere edellieden betrokken in de moeilijkheden, ontstaan door den moord op Aleid van Poelgeest tusschen Hertog Albrecht van Beyeren en 'diens zoon Willem van Oostervant. De veete nam zulk een ernstig karakter aan, dat het geheele land er door in rep en roer werd gebracht. De stad Leiden koos daarbij de partij van Hertog Albrecht. De burggraaf werd verbannen, en vluchtte met zijn broeder en meer dan 50 andere edellieden buiten Holland. Een geregeld proces tegen hen volgde. De Hertog verklaarde al hun 'goederen verbeurd en gaf op 12 November 1393 bevel aan den Schout van Leiden om te doen nederwerpen, bernen (d. i. branden) en nederhouwen de kasteelen van Burggraaf Philips en zijn medeballingen en wel 200, dat er muur, noch stok, noch stake mocht blijven staan. De Leidsche metselaars werden gelast dit te doen. Een half jaar later, met Paschen 1394, werd op last van den Hertog zelfs het bosch op 't Zant omgehouden en het hout naar den Haag vervoerd op wagens, daartoe uit Koudekerke ontboden. Oppervlakkig beschouwd lijkt het vreemd, dat hiervoor geen wagens uit Katwijk of Rijnsburg werden opgeëischt. Maar het is begrijpelijk, dat men voor dergelijke handelingen liever geen lieden uit de betrokken plaats zelve gebruikte. Deze wa-

ren weinig genegen zich daartoe te leenen, zoowel uit gehechtheid aan hun Heer, als uit vrees, dat zij er later kwade gevolgen van konden ondervinden, als zij aan dat werk hadden meegedaan.

Heer Philips werd van al zijn rechten en heerlijkheden berooid en zijn kasteel op 't Zant werd vernield. Dit vernielen ging gewoonlijk vrij kalm in zijn werk. De muren werden voorzichtig afgebroken en de steenen zorgvuldig bewaard of vervoerd. Er bestond geen overdaad op het gebied van bouwstoffen. De afbraak werd dan weer gebruikt voor den opbouw van andere huizen.

De stad Leiden was hierdoor haar burggraaf voorloopig kwijt, en werd even zelfstandig als andere groote steden in het gewest.

Maar de verzoening bleef niet lang uit.

Nadat in October 1394 de Hertog zijn zoon weer in genade had aangenomen en deze er voor instond, dat de ballingen den Hertog niet meer beleedigen zouden, werden op 12 April 1396 ook de Wassenaers met den 'Hertog verzoend. Zij beloofden geen wraak te zullen nemen voor het beschadigen, verbranden en vernielen hunner huizen, noch daarvoor schadevergoeding te zullen eischen, integendeel, bereid te zijn eene boete te betalen.

Daartegenover werden zij in al hun bezittingen hersteld; ook de burggraaf in zijn burggraafschap.

Heer Philips van Wassenaer heeft het huis te Zande weder doen opbouwen en nam daar als vroeger zijn zetel.

Het huis kwam hem in vrij eigendom toe. Maar

den 8sten Maart 1398 droeg hij zijne bezitting op aan den Graaf van Oostervant, van wien hij het op zekere voorwaarden weer in leen terugontving; het huis te Zande met zijn toebehooren werd nu een vrije heerlijkheid met hooge en lage rechtspraak.

In dezen tijd behoorde het Zant niet meer onder Oegstgeest, maar vormde een eigen gebied, waarover Philips van Wassenaar het gezag uitoefende met eigen rechtspraak.

Hier volgt de origineele akte van 1398, waarbij de heerlijkheidsrechten verleend worden:

„Willaem van Beyeren, van Henegouwen ende van Hollant, bi der genaden Goids grave van Oistrevant ende heere van Althenae, doen cond allen luden, dat voir ons quam onse lieve ende getrouwe heere Philips van Wassenair, burchgrave van Leyden ende heeft ons upgedragen ende quijtgescouden die (hofstede up tZand mit sulken lande ende toebehoren, also sij gelegen is, dats te virstaen: westwaert die afterweijde, streckende toten uutkante van den Rijn, oistwaert streckende ten Wail toe, noirtwaert streckende ten uutkant van den Vliet, zutwaert also verre als die afterweijde gaet. Welk hofstede ende land voirscreven wij om menigen trouwen dienst wille, die ons onse getrouwe die burchgrave voirnoemd gedaen heeft, ende oft God wil noch doen zal, denselven burchgrave voirseit ende sinen nacomelingen weder virlijet hebben the houden van ons ende van onsen nacomelingen tot enen onversterflichen erfleen. In dusdanigen

manieren, wair dat zake, dat onse lieve genedige heere ende vader voir ons aflivich worde ende die graeflicheit van Hollant aen ons quaem, dat dan onse getrouwe die burchgrave voirseit de heerlicheit van den voirscreven goeden hebben sal vrij mitten hogen ende lagen rechte ende van des hi of yemant anders binnen denselven palen betymmeren sal. Ende so wie binnen denselven palen coomt wonen mit sijnre alinger woonstat, sal dan tollenvrij varen mogen duer alle onse lande van Hollant, Zeelant ende Vrieslant; des en sullen wij nyemanden virbieden, noch laten virbieden, aldair te trecken mitter wonen tot geenre tijt.

Ende so wanneer dit leen voirseit virsterft, sal ment virheergewaden mit enen muterhayc of twinlich pont dairvoir. Hierover waeren onse getrouwe die proefst van Bergen in Henegouwen, heer Jan van Heemstede ende Jan Heerman. In oirconde desen brieve bezegelt mit onsen segele; gegeven in den Hage upten achtsten dach in Mairte, int jair ons Heren M.CCC achte ende tnegentich na den loip des Hoifs van Hollant.”

Philips' macht en invloed nam meer en meer toe, ook als Burggraaf van Leiden, welke stad nog afhankelijker van hem werd, toen hij na 1404 onder graaf Willem den VIden naast den Graaf de machtigste edelman in het land werd. Hem werd herhaaldelijk bij afwezigheid van den landsheer het stadhouderschap, samen met den thesorier Philips van Dorp, opgedragen.

De dood van graaf Willem den VIden bracht

plotseling het gansche graafschap in nieuwe verwarring. De strijd tusschen de Hoekschen en Kabeljauwschen ontbrandde wederom. Philips was hoofd der Hoeksche partij, en Hertog Jan van Beyeren stond aan de spits der Kabeljauwschen.

In Mei 1420 slaat Hertog Jan van Beyeren het beleg voor Leiden, welke stad Philips bezet hield. De stad gaf zich op 17 Aug. 1420 over. De Hertog verklaarde Philips vervallen van al zijn rechten ten behoeve van diens zoon Hendrik van Wassenauer, die de Kabeljauwsche partij was toegedaan.

Philips werd gevangen genomen en stierf in de gevangenis te Wijk bij Duurstede op Sinterklaasavond 1428.

Heer Hendrik van Wassenauer volgde wel zijn vader op in diens bezittingen, maar hij verkreeg niet meer de oude burggrafelijke rechten. Hij behield slechts den Burcht en bleef alleen Burggraaf in naam, behoudens enkele kleine rechten.

Heer Hendrik heeft blijkbaar niet steeds het kasteel te Zande bewoond, zooals blijkt uit een document van de abdis van Rijnsburg.

Deze ontslaat hem daarbij van de huur van een perceel land, aangezien hij dat niet meer gebruikt, daar hij in dien tijd het huis op 't Zant niet bewoonde.

Hendrik van Wassenauer bouwde een huis te 's-Gravenhage aan de Noordzijde van het Voorhout. Op het einde der 17de eeuw is dit huis afgebroken en werd op dezelfde plaats door Jacob van Wassenauer Obdam het bekende van Wasse-

naerhuis gesticht, dat later door de Prinsen van Oranje als paleis is gebruikt.

Hendrik van Wassenaer overleed 23 Jan. 1447 en werd begraven in den Haag in het Dominicanerklooster (de tegenwoordige Kloosterkerk). Hij werd opgevolgd door zijn zoon Jacob.

Deze Jacob heeft plan gehad om het Huis te Zande te restaureeren, hetwelk blijkbaar eenigszins ontredderd was 'door brand of verwaarloozing, waaraan de strijd tusschen de Hoekschen en Kabeljauwschen wel niet vreemd zal zijn geweest. Wegens zijn vroegtijdigen dood zijn echter de plannen niet uitgevoerd.

Daar hij kinderloos overleed, werd hij in 1451 opgevolgd door zijn broeder Johan van Wassenaer.

'Deze kreeg in 1459 van Philips van Bourgondië, graaf van Holland, bij gelegenheid van zijn huwelijk, het hoog gerecht van de heerlijkheid van Katwijk.

Johan van Wassenaar had zijn woonplaats te 's-Gravenhage, hoewel hij zoo nu en dan op het Zant vertoefde.

Van dezen Johan van Wassenaer zijn niet veel bijzonderheden bekend. Van Leeuwen zegt in zijn beschrijving van Leiden, dat hij een der principaalste rumoermakers was van zijn tijd, die na 45 jaren te hebben gehoveerd, waarmede bedoeld wordt een vroolijk leven geleid, in 1494 te 's-Gravenhage overleed en daar ook in de Dominicaner of Kloosterkerk werd begraven.

De opvolger van Johan van Wassenaer was zijn zoon Jan van Wassenaer.

Deze Jan van Wassenaer was een volbloed krijgsman en nam deel aan verschillende oorlogen, ook buitenslands.

Bij de belegering van Padua kreeg hij tijdens de bestorming een schot in de kaak, hetwelk hem 7 tanden kostte.

In 1512 werd hij in een strijd tegen de Gelderschen gevangen genomen. De behandeling, welke hij toen onderging, kwam weinig overeen met zijn krijgsmanseer. Hij werd opgesloten in een ijzeren kooi, welke zich bevond in een zwaren toren van het kasteel te Hattem, en welke kooi door middel van een katrol op en neer gelaten werd. Dit laatste geschiedde alleen, wanneer den gevangene door een luikje zijn eten werd toegestoken.

Na zijn bevrijding in 1514 werd hij in 1516 door den Keizer benoemd tot oppersten kapitein en stadhouder in Friesland. Vele veldtochten moesten echter door hem worden ondernomen tegen de Friezen, eer deze zich onderwierpen. Ten slotte slaagde hij er in Friesland voor Keizer Karel den Vde te veroveren. Hij werd echter in het jaar 1523 bij een gevecht tijdens het beleg van Sloten gewond en stierf tengevolge van 'deze verwonding te Leeuwarden, op 40-jarigen leeftijd. Op vorstelijke wijze werd hij, na gebalsemd te zijn, te 's-Gravenhage in het Jacobijnenklooster begraven. Hij was Ridder van het Gulden Vlies.

Met betrekking tot Katwijk dient nog te worden

vermeld, dat Jan van Wassenaer zeer veel belang stelde in de opgravingen, gedaan in 1520 bij den Brittenburg, en zorgvuldig de toen gevonden oudheden naar zijn huis te 's-Gravenhage liet overbrengen.

Jan van Wassenaer werd opgevolgd door zijn dochter Maria van Wassenaer. Deze huwde met graaf Jacques de Ligne, waardoor nu de goederen, welke in dien tijd zeer aanzienlijk waren, in handen der de Ligne's kwamen, dus ook het kasteel te Zande.

Jacques de Ligne werd opgevolgd door zijn zoon Philippe. Deze schonk in 1559 aan de kerk te Gouda een van de beroemde Goudsche glazen. Het raam stelt zijn naamheilige, den Apostel Philippus voor, predikende en kranken genezende. Op den voorgrond rechts ziet men den schenker in knielende houding.

Philippe de Ligne was bezitter van den Goudschen tol, welk bezit voor hem groote winsten afwierp.

Het geslacht der Ligne's heeft de heerlijkheid van de beide Katwijken en 't Zant in zijn bezit gehad tot 1654. Te Katwijk hebben deze Heeren waarschijnlijk weinig vertoefd. Zij hoorden thuis in de Zuidelijke Nederlanden, alwaar zij meestentijds hun verblijf hielden. Voor hun zaken in Holland zien wij meestal een gemachtigde optreden.

In hun tijd breekt de oorlog met Spanje uit. Zij waren trouwe aanhangers van den Koning van Spanje.

Aan het Kasteel 't Zant werd weinig aandacht geschonken; alleen de gevangenis op het kasteel was zoo nu en dan in gebruik.

Deze gevangenis 'diende reeds geruimen tijd voor veroordeelden uit het gebied der Wassaenaers. In 1465 lezen we, dat er een gevangene uit Wasse naar te Katwijk op 't Zant in de duimijzers gesloten is. In 1569 zit er gevangen Pieter Poot Pauwelszoon, die een doodslag had begaan en zich aan beeldenstorm had schuldig gemaakt.

Wij vinden vermeld, dat Maria de Mélnun, echtgenoot van Prins Lamoral de Ligne, die in 1583 de heerlijkheden verkreeg, in het oude van Wassaenaershuis te 's-Gravenhage woonde.

Deze Lamoral de Ligne liet in 1612 een kaart teekenen van zijn bezittingen te Zande. Dit geschiedde alzoo tijdens het Twaalfjarig Bestand met Spanje, welke tijd door velen benut werd voor de regeling hunner zaken hier te lande.

Zijn plan was blijkbaar om deze gronden productief te maken en daartoe was ook noodig een goede verbinding met de dorpen Katwijk en Rijnsburg.

Hij liet tot dat doel langs den Rijn een weg aanleggen en vroeg den betreffenden autoriteiten om twee bruggen te mogen laten slaan. Een voor de verbinding met het dorp, welke dan in de plaats zou komen van het overzetveer aan het Veereinde, en een over de Slotsloot, zoodat men dan van Katwijk over het Zant naar Rijnsburg zou kunnen komen.

Om de kosten van het onderhoud van weg en bruggen goed te maken, moest nu voortaan een tol geheven worden, welke op de tegenwoordige Zantlaan geplaatst werd.

Het overzetveer aan het Veereinde vormde de vroegere verbinding van Katwijk met Rijnsburg. De weg liep eertijds aan de Noordzijde van den Vliet en kwam te Rijnsburg uit aan het Katwijkerend, nu nog als zoodanig bekend.

Het touwslagersbedrijf was toentertijd te Katwijk in vollen bloei en uit dien hoofde liet de Prins de landen van het Zant afbakenen in verschillende groote en kleine perceelen voor gebouwen, lijnbanen of andere neringen. Hij wenschte die perceelen in erfpacht voor dat doel uit te geven, alsmede het maken der bruggen publiek aan te besteden. Hiervan vond ik een aanplakbiljet betreffende uitgifte van 49 erven, dat ik hier laat volgen:

„Den Heere Prince van Ligne, ende van T'heyllich Rijck, Burchgraeff van Leyden, Heere van Wassenaer, etz. is van meyninghe uyt te gheven om betimmert ofte tot Lijnbanen ende andere neringen geemployeert te werden als daer toe seer bequaem ende wel ghelegen sijnde verscheyden erven, tot neghen ende veertich int ghetale toe waer onder zijn ses groote Lijnbanen, de minste langh wesende tachtentich roeden, ende breet der-tich voeten, met verscheyden corte ofte nettegaren banen, mede van bequame lengte ende breete, ende verscheyden andere groote erven, langs den Rijn Oostwaers ende jegens over den

Dorpe van Catwije opten Rijn, alle aen een staete van ses ende dertich Roede voeten breed gelegen aen zijne Extie, toecomende, ende tot noch toe geweest sijnde goede weylanden, vanden huysen t' Sandt; mitsgaders te besteden eene steene brugghe over den Rijn, neffens den selven Dorpe, met noch twee andere houten bruggens, die tot dienste ende gerijff vande voorsz. erven, ende getimmerten mitsgaders neringen van dien bequaem wesen ende dienen sullen, ende dit alles met bequame Rijdt ende andere wegen naer de stadt van Leyden toe, ende dat in alsulcker vouten als eenen yegelicken by Caerte aenghewesen ende condich gemaect sal werden, welcke Caerte ende oock de voorwaerden vande voorsz. uytgifte der voorgeroerde erven ende Lijnbanen, men middelretijt vinden sal, te weten inden Hage opten huysen van Wassenaer, tot Catwijck op de Zee, ten huysen vanden Schoudt der voorsz. heerlichheden, tot Catwijck opten Rijn, ten huysen van Arent Bartelsz. vander Nolt, Waert inden getrouwen Herder ende binnen der stadt Leyden, ten huysen van Claes van der Laen, Secretaris der voorschreven heerlichheden woonende in Marendorp, omtrent onser vrouwen kercke. Isser yemant die ghadinghe heeft omme eenighe der voorschreven erven ofte Lijnbanen, aen te staen, ofte bruggens te maecken aen te nemen, die come op Dijnsdage den XVden dach deser maent Martij tot Catwijck opten Rijn, inden getrouwen herder voornoemt, goets tijts naer de

middaghe, ende de volgende dagen totdat alle de voorsz. erven gheveylt ende int gebodt sullen sijn gebracht, ende de voorwaerden gehoort hebbende doe sijn profijt.

Segghet den anderen voorts.”

Wij weten niet in hoeverre die plannen zijn uitgevoerd.

Wel zien wij later op 't Zant verschillende perceelen in erfpacht uitgegeven en zeker is, dat van dien tijd af verschillende huizen en huisjes op het Overrijn zijn verzezen. In een van deze huizen is nog een muurplaat aanwezig met het jaartal 1614; een bewijs, dat er met den bouw al spoedig na de uitgave in erfpacht een begin is gemaakt. In 1615 verkoopt de Prins van Ligne de Heerlijkheid Valkenburg aan den Heer van Orsmaele.

Toen de tijd van het bestand met Spanje verstreken was (in 1621), werden de in Holland gelegen goederen van den Prins van Ligne verbeurd verklaard, vermoedelijk wegens zijn verhouding tot den Spaanschen Koning. Hij was Grande van Spanje.

Prins Frederik Hendrik van Nassau verzoekt en verkrijgt nu van de Staten van Holland om te mogen hebben de administratie en de inkomsten der goederen van de Wassenaers, welke door het huwelijk van Maria van Wassenaer aan de van Ligne's waren gekomen.

Prins Frederik Hendrik verkreeg deze inkomsten, zoolang de verbeurdverklaring duurde,

in vergoeding van zijn vele verliezen, en wegens het gemis zijner in de Zuidelijke Nederlanden gelegen goederen, die daar waren geconfisceerd.

Tijdens zijn beheer is o.a. op het dorp Katwijk de bank van leening opgericht, waartoe de Prins vergunning verleend had.

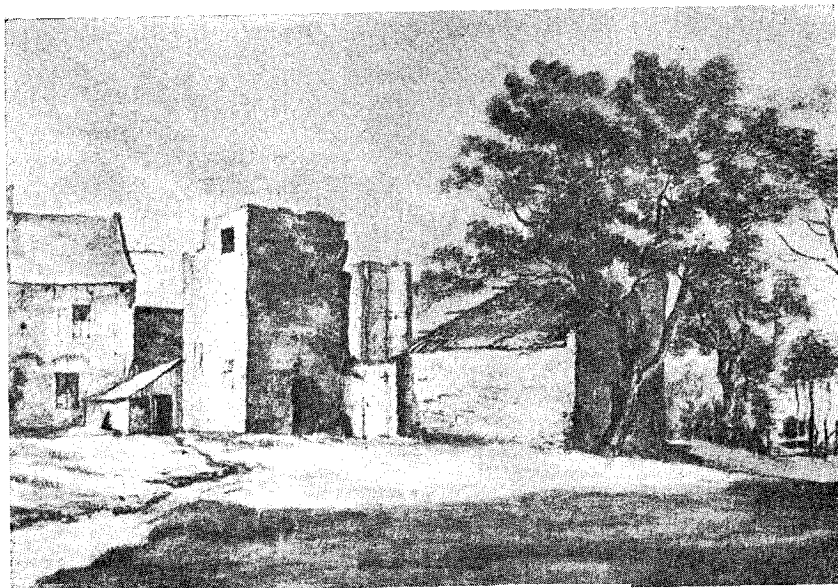
Bij het eindigen van den tachtigjarigen oorlog in 1648 verkreeg Prins Claude Lamoral de Ligne bij den vrede van Munster al zijn bezittingen weder terug. Deze gaat nu geleidelijk zijn bezit van de hand doen.

Hij verkoopt in 1651 den Burcht te Leiden aan de Stad Leiden voor 70.000 gulden, waarbij hij tevens afstand doet van den titel van Burggraaf.

In Februari 1654 verkoopt hij ook de Heerlijkheid van de beide Katwijken en 't Zant, met de bezittingen welke daartoe behooren, en wel voor de som van 110.000 livres (ongeveer gelijk aan 110.000 gulden) aan Willem van Lyere, Heer van Oosterwijk, kapitein eener Hollandsche compagnie in dienst van den Hertog van Venetië.

Vermelding verdient, dat de Prins van Ligne in 't jaar 1653 deze zelfde bezittingen eerst aan de stad Leiden te koop heeft aangeboden voor 200.000 gulden. 't Gebeurde meermalen, dat een stad er voordeel in zag de heerlijkheden in den omtrek te koopen. Vermoedelijk vond de stad Leiden echter dezen prijs te hoog.

Hiermede geraakte de Heerlijkheid dus uit het bezit der Wassenaers; doch slechts tijdelijk, zooals nader zal blijken. Op 28 Februari 1654 wordt



HET HUIS 'T ZANDT.
Teekening van R. ROGHMAN. A^o. 1647

Heer Willem van Lyere door de Staten van Holland met deze Heerlijkheid beleend.

Wij lezen in den desbetreffenden verleibrief, dat het leen omvatte:

„De Hooge Heerlijkheit van Catwijck.

De Ambachts Heerlijkheit van Catwijck.

Wt der Lentebede ende Herfstbede aldaer, acht ponden goed geldts s'jaers.

Die hoffvisch aldaer.

Dat pondtgeldt van den zeeman.

Die thollen aldaer op Zee, ende op den Rhijn.

Dat veer tot Catwijck op den Rhijn.

Een leedige verbrande Hoffstede.

Een molen metten huuse.

Een huysinge tot Catwijck op Zee.

De hofsteden op het Zandt met zeecker landt daertoe behoorende.

Ende noch de visscherije in den Rhijn, van 't eynde van denzelven Rhijn tot Catwijck tot het veer van Valkenburch toe, gaende wt de visscherije in den Rhijn van Swaensoort ende Swammerdamme.”

Willem van Lyere heeft echter niet lang genoeg gehad van zijn bezitting, want hij overleed in October van hetzelfde jaar.

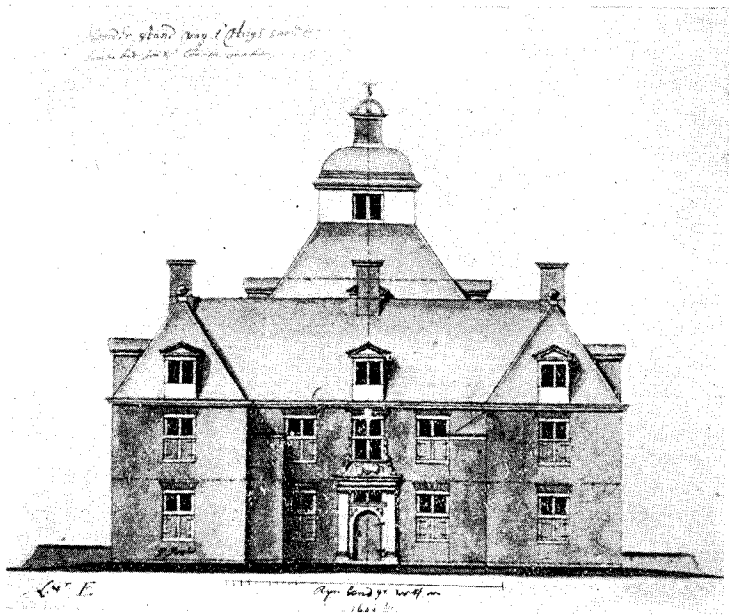
Zijn weduwe Maria van Reygersberg wordt in 1655 met de Heerlijkheid verleid. Zij wenschte te gaan wonen op het Huis 't Zant, doch dit verkeerde in een zoodanigen toestand, dat plannen moesten worden beraamd voor een algeheele verbouwing.

Vermoedelijk was aan het onderhoud van het nog bewoonbare gedeelte van het deels in puin liggende kasteel niet veel zorg besteed, toen de bezitters er niet meer geregeld woonden, en beantwoordde ook de inrichting niet meer aan de eischen des tijds.

De groote bouwmeester uit dien tijd, Pieter Post, kreeg opdracht een ontwerp voor de vernieuwing te maken. Het was een fraai gebouw dat hij ontwierp en in Januari 1656 in teekening bracht; maar het werd niet uitgevoerd. De plannen tot verbouwing van het kasteel schijnen geheel te zijn opgegeven, want in plaats ervan werd een geheel nieuw huis gebouwd aan den kant van den Rijn. Dit nieuwe gebouw kreeg den naam van het Hof van Katwijk. Wie de bouwmeester hiervan is blijkt niet.

Maria van Reygersberg, Vrouwe van Katwijk, leefde nog 19 jaar na haar echtgenoot. Ze was te Katwijk zeer in aanzien en liet zich veel gelegen liggen aan de belangen en behoeften der Katwijkers.

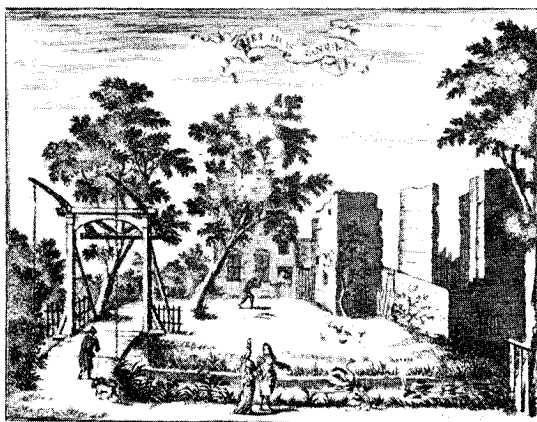
Zij heeft op haar kosten een steenen brug met drie bogen laten maken over den Rijn. Haar zoon Willem van Lyere legde 'daarbij den eersten steen, waarop het geslachtswapen gebeiteld is, en welke steen nog aanwezig is aan den zijkant van de brug. Deze brug werd in 1666 gemaakt; vóór dien tijd stond er een houten brug. In verband met den aanleg van het Prins Hendrikkanaal te Katwijk aan Zee is de brug in 1876 overgedragen aan de



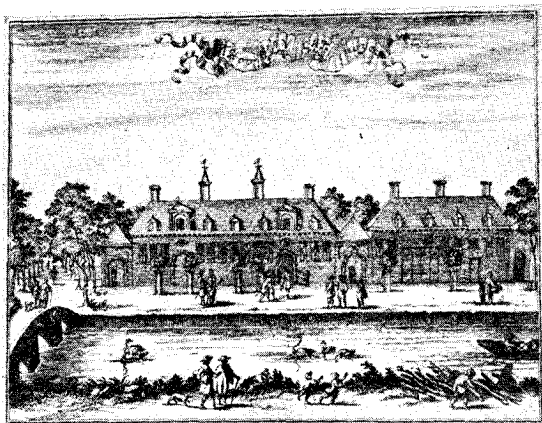
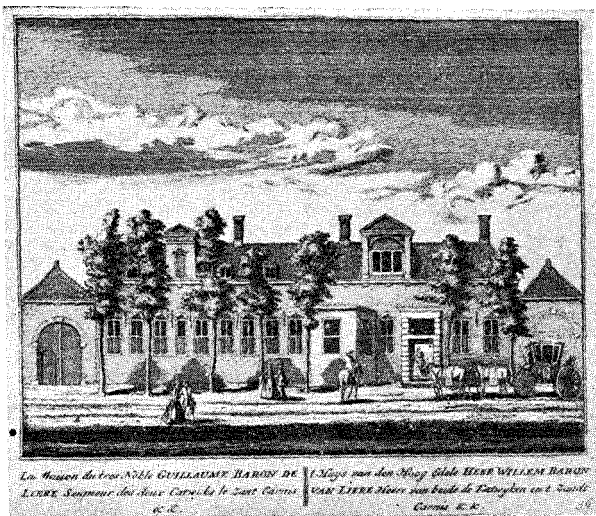
VOORGEVEL VAN „T' HUY SANDT”.

NAAR HET ONTWERP VAN P. POST.

A.^o. 1656.



HET HUIS 'T SANT IN 1695.



HET HOF VAN KATWIJK
 vóór en na de vergrooting.

Gemeente. Katwijk, en werd de tol aan de Zantlaan opgeheven. In plaats van 'deze steenen brug werd toen een ophaalbrug gemaakt, die nu korten tijd geleden ook is afgebroken en vervangen door een geheel nieuwe brug, een weinig verder, die op betere wijze voldoet aan de eischen van het verkeer.

Door haar is aan den beeldhouwer Rombout Verhulst, ook de opdracht gegeven tot het vervaardigen van de bekende graftombe in de Groote Kerk te Katwijk aan den Rijn, welke nog heden ten dage als een der beroemdste beeldhouwwerken van ons land geldt. Maria van Reygersberg overleed in 1673 en werd bijgezet bij haar echtgenoot. Betreffende haar zoon Willem van Lyere, gehuwd met Geertruid Anna van Wassenaer, worde er aan herinnerd, dat de bekende Ds. A. Pars, schrijver van de Katwijksche Oudheden, zijn boek aan hem opdroeg.

't Zant blijft nu in het bezit van het geslacht van Lyere tot 1706. Er zijn drie Heeren van Lyere geweest, waarvan de laatste kinderloos overleed.

De Heerlijkheden van de beide Katwijken en 't Zant komen daarna aan een nicht, n.l. aan **Sijna** **Jacoba** **Isabella** van Wijhe. Deze huwde in 1737 met Mr. Frederik Hendrik van Wassenaer.

Tengevolge van dit huwelijk kwam de bezitting weder in handen der van Wassenaers.

Mr. Frederik Hendrik van Wassenaer heeft het Hof van Katwijk 'doen vergrooten langs den kant van den weg. Het Hof verkeerde toen nog in zijn

glanstijdperk. De kamers prijkten met kostbare goudleeren behangsels en sierlijke kaarsenkronen. In de geschilderde zaal vertoonden de wanden in doorloopende tafereelen het bijbelsch verhaal van Jacob en Rebecca, waarin de oud-testamentische personen allen duidelijk de gelaatstrekken der van Wassenaers droegen, terwijl boven den schoorsteen een geschilderd portret van Maria van Reygersberg en haar beide kinderen prijkte.

In verschillende andere vertrekken hingen de geschilderde familieportretten, 21 in getal. Een zeer mooie trap, welke in het tegenwoordige gebouw nog aanwezig is, leidde 'naar de bovenverdieping. Ook de tuin, welke tot aan het huis liep, had een schitterenden aanleg. Volgens de beschrijving stonden er vele vruchtboomen, ook oranjeboomen, en diverse andere planten en gewassen. Er was ook een hoenderpark met pauwen, fazanten, hoenders, ganzen, als ook een vijver en een hertenkamp. De zwanen in den Rijn behoorden mede tot de buitenplaats, en zullen wel verband gehouden hebben met het recht dat aan de Heerlijkheid verbonden was, om broedende zwanen te mogen houden.

Een aardig voorval uit den tijd, dat Mr. Frederik Hendrik van Wassenaer er woonde, moge hier niet onvermeld blijven.

In de Nederlandsche Jaarboeken van 1751 wordt ons verhaald:

„Wanneer wijlen zijne Doorl. Hoogheit Prins Willem de IVde van Oranje op zijn geboortedag,

den 1sten October, teneinde de plechtigheden te vermijden, met zijne Koninklijke gemalinne en vorstelijke familie het middagmaal was gaan houden op de buitenplaats van den Baron van Wassenaer, Heer van beide de Katwijken en 't Zant, hebben die van Katwijk op Zee, welke, vergezeld door eenige ingezetenen van Valkenburg, te samen ten getale van omtrent 350 man, zoo door in de wapenen te verschijnen, als voor het Huis des voornoemden Baron hunne exercitiën te verrichten, en, door de jeugd van beide sexe, de vorstelijke kinderen met een sierlijke Aenspraak te vaerzen te begroeten, hunne vreugde en achting 'voor het Huis van Oranje op eene uitstekende wijze te kennen gaven, die gelegenheit waergenomen, om een Request zijn Doorl. Hoogheit aan te bieden, getiteld: Request der Katwijkeren om den Haring te mogen kaken en inzouten als de Maasluiden."

Het zou ons te ver voeren, het request hier over te nemen. De onderteekening van het stuk geschiedde, uit den naam van meer dan 3000 geïnteresseerden, door Pieter Baers, Gijsbert Stocker, Gerbrand Koning, Gijsbert van Duyne, Maerten Verdoes, Simon Hoek, Cornelis Nijgh, Rein Varkevisser, Gerrit Reine, Cornelis van Egmond, Hubertus Fries. Niettegenstaande het groote belang, hetwelk de Katwijkers bij deze aangelegenheid hadden, werd op het request afwijzend beschikt.

In de omgeving van het Hof waren inmiddels in den loop der jaren ook andere heerenhuizen verzezen. In 1732 is de lusthof van den heer van der

Kaa aanwezig, welke zich destijds uitstreckte van de tegenwoordige Zantlaan langs den Rijn. Later droeg het den naam van Bijdorp, welke naam te zien is op de pilaren van de nog aanwezige steenen poort. Voorts was er nog een buitenplaats „Zant en Rijnlust”, nu blijkbaar geheel verdwenen, vroeger vermoedelijk behoord hebbende aan Mr. Jan Steenlack, en ook een huis, bij de tegenwoordige Katwijkers nog bekend als het huis van Pater de Sonnaville, doch dat oorspronkelijk grooter was en nu zijn vroegere gedaante geheel verloren heeft.

In 1771 sterft Mr. Frederik Hendrik van Wassenauer en wordt nu zijn zoon Willem Lodewijk Heer van Katwijk.

Kenmerkend voor de wijze waarop men zijn stand voerde in dien tijd is, dat, toen hij student te Leiden was, hij werd ingeschreven met een gouverneur en een knecht.

Hij bekleedde verschillende ambten en was mees-tentijds in den Haag. De bailluw Pieter Boers regelde dan in zijn naam de zaken. Deze droeg ook zorg voor het onderhoud van het Heerenhuis.

Op diens voorstel werd besloten het huis te verhuren, aangezien door de niet-bewoning het uiterlijk van het Hof er niet op verbeterde.

Dit laatste *scheen* nogal *mee* te vallen, want uit een brief van 24 Mei 1776 maken wij op, dat zijn Excell. de Admiraal van Wassenauer een bezoek gebracht heeft aan het Hof; huis en tuin waren toen nog in schitterende conditie.

Uit de briefwisseling van Pieter Boers met zijn

heer vernemen wij, dat er wel veel huurders komen, doch ze willen dan tegelijkertijd vrijheid van jacht in de Heerlijkheid Katwijk hebben. Tenslotte wordt het huis verhuurd voor tien jaar.

In 1787 sterft Willem Lodewijk Baron van Wassenaer en wordt opgevolgd door zijn neef Mr. Willem Frederik Hendrik van Wassenaer. Toen deze ^{OP} 45-jarigen leeftijd overleed, in 1799, waren zijne kinderen nog minderjarig. Hunne moeder Johanna Judith van Isselmuden oefende de voogdij uit. Zij bewoonde het Hof van Katwijk.

Inmiddels heeft in de jaren 1795 tot 1798 de staatsomwenteling zich voltrokken. De heerlijke rechten worden afgeschaft, en de Heer van Katwijk behoudt dan alleen den titel, doch oefent geen bestuursmacht meer uit. De bezittingen ^{OP} het Zant blijven echter zijn volle eigendom. In dien tijd wordt ook 't Zant bij Katwijk ingedeeld, en moeten de bewoners bijdragen in de belasting van Katwijk, terwijl vóór dien de belasting of verponding steeds te Oegstgeest werd betaald.

Haar oudste zoon Willem Lodewijk sterft reeds als student in 1811. Hierdoor komt de bezitting aan zijn broeder Otto Baron van Wassenaer van Catwijck. Deze was gehuwd met Jacqueline Cornélie Baronesse van Balveren. Zij was een Geldersche van geboorte, en kon blijkbaar het klimaat aan de zee niet verdragen. Zij wenschte dus liever haar verblijf in Gelderland weer ^{OP} te zoeken. Wellicht is dit een der redenen geweest, waarom

besloten werd het Hof van Katwijk te verkoopen; den titel behield de familie van Wassenaer.

Hoewel de Heer van Katwijk als zoodanig geen gezag meer uitoefende, was niettemin zijn invloed op den gang van zaken in de gemeente van beteekenis. Bij een vacature in het Burgemeestersambt in 1837 werd op voordracht van den Heer van Katwijk Mr. Gerard Abraham Salomon Huygens door den Koning tot Burgemeester van Katwijk benoemd. Geboren in 1808 werd hij reeds in 1828 te Leiden met lof gepromoveerd tot Meester in de rechten. Hij vestigde zich eerst te Leiden als advocaat, doch tijdens den Belgischen opstand trok hij als vrijwilliger mee ten strijde en werd toen bevorderd tot kapitein. Na den oorlog werd hij wederom advocaat te Leiden, doch hij gevoelde zich blijkbaar meer aangetrokken tot het Burgemeestersambt en aanvaardde dit 2 Januari 1838. Hij huwde nog in dat jaar Mejuffrouw Anna Wilhelmina Taat uit Katwijk. Burgemeester Salomon Huygens heeft gewoond op 't Zant op den huize Bijdorp en was aanvankelijk bij de ingezetenen zeer populair; later had hij wel eens moeilijkheden met zijn gemeentenaren door verschil van opvattingen.

Toen Baron Otto van Wassenaar op 25 Februari 1858 te Arnhem was overleden, verkreeg zijn zoon Otto de bezitting en titel. Deze was Burgemeester van Voorburg en werd door het district Leiden gekozen tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. Hij was opperceremoniemeester en opperstalmeester van Z. M. Ko-

ning Willem den Derde. Door hem is in 1876 de brug over den Rijn aan de Gemeente Katwijk overgedragen en de tol aan de Zantlaan opgeheven.

In 1829 vernemen wij, dat het Hof van Katwijk met een groot gedeelte van den tuin overgaat in handen van den Hoog Eerw. Heer Cornelius Lodovicus Baron de Wijkerslooth. 'De bedoeling was om er een R. K. School te stichten, die aansluiting had aan het Hooger Onderwijs. 't Was de eerste school van dien aard in den lande. Monseigneur de Wijkerslooth, die 15 Sept. 1833 in den dom te Munster tot bisschop van Curium i. p. i. gewijd werd, en in Holland als bisschop fungeerde, scheen zich voor de nieuw in te richten school zeer te interesseeren. Dagelijks kwam hij te paard van Oegstgeest, waar hij woonde op de buitenplaats Duinzigt, naar zijn bisschopstitel Curium genoemd, door de weilanden heen, ventre à terre, naar Katwijk, om alles naar zijn wenschen te laten uitvoeren.

In Oct. 1831 konden de eerste leerlingen ontvangen worden, waaronder ook de elfjarige Leo Wilde, die door zijn moeder naar Katwijk gebracht werd en vol bewondering het mooie gebouw en den sierlijken tuin gadesloeg. Deze Leo Wilde met zijn beide andere broeders hebben later als pater belangrijke functies bij deze inrichting van onderwijs vervuld.

De kapel was toen nog boven de eetzaal.

Wij zullen echter hierbij niet in den breede stilstaan. Slechts stippen wij aan de viering van het 25-jarig bestaan in 1856 en het gouden feest in

1881. Ook wijzen wij op iets nieuws in die dagen, n.l. dat in 1860 een gasfabriek op dit terrein ten behoeve van het Gymnasium werd opgericht, en herinneren aan den grooten brand in 1890, waarbij helaas veel van het oude verloren ging.

Tot de meest bekende paters, welke in betrekking stonden tot het College, behoorde ongetwijfeld Pater L. A. G. de Sonnaville, die in de muziekwereld, als Professor de Sonnaville, een in breeden kring bekende persoonlijkheid was. Hij bewoonde een klein eenvoudig huis naast het eigenlijke gymnasiumgebouw. Gesproten uit een oud, adellijk Fransch geslacht en beroemd om zijn muzikaal paedagogischen arbeid, was hij nochtans hoogst eenvoudig, innig vroom en aangenaam in den omgang, ook jegens andersdenkenden.

Aan genoemde onderwijsinrichting had hij de leiding van het muziekcollege, bespeelde zelf op uitnemende wijze de violoncel en schreef verschillende brochures op muzikaal gebied. Hij was de uitvinder van een vereenvoudigd systeem op het gebied van de notenleer, welk systeem in verschillende handleidingen en muziekstudiën werd overgenomen. Hij genoot de eer zijn systeem ook te mogen demonstreeren aan Koningin Wilhelmina, toen deze nog prinses was. Tot zijn leerlingen behoorden o.a. ook de bekende Willem Mengelberg en Wirtz. Wegens zijn groote verdiensten werd hij door de Koningin benoemd tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Pater de Sonnaville stierf kort na het uitbreken

van den wereldoorlog op 75-jarigen leeftijd te Katwijk. Hij werd in het Katwijksche bosch begraven.

In 1928 is het St. Willibrordus College overgeplaatst naar Den Haag. De gebouwen te Katwijk zijn thans overgegaan aan het Missie-college St. Willibrord voor de opleiding van jongelui voor de Zending.

Alvorens mijne mededeelingen over de lotgevallen van 'het Zant en zijne bewoners te eindigen, wil ik er nog op wijzen, dat ook de namen van twee beroemde letterkundigen van ons vaderland aan het Zant verbonden zijn. Ik noem vooreerst den dichter Willem Bilderdijk, die in Januari 1808 den Haag verliet en zich in Katwijk vestigde, vermoedelijk op „Zant en Rijnlust”.

Zijn oudste dochter Louise is tijdens zijn verblijf te Katwijk getrouwd met Dokter Burckhardt, arts te Noordwijk, zwager van Professor Tijdeman. Bilderdijk was met dit huwelijk niet ingenomen; de vader had zich gansch andere uitzichten voor zijn dochter gevormd, en in een brief aan een zijner vrienden schreef hij: „Gave God dat ik Katwijk nooit gezien had”. De huwelijksvoltrekking had plaats te Valkenburg 4 April 1808. In Mei daar-aanvolgende verliet hij Katwijk.

De ander, dien ik te noemen heb, is Elias Annes Borger, die op 't Zant heeft gewoond in het latere huisje van Pater de Sonnaville. Wij durven het haast niet meer aanwijzen als woonplaats van zoo'n bekend man; in den loop der jaren is er veel aan veranderd en verbouwd en er van afgenomen,

maar wij verheugen ons toch de plek waar Borger in 1820 zijn beroemde Ode aan den Rijn kan hebben gedicht nog te kennen. Wanneer hij er precies gewoond heeft en hoe lang, is mij niet bekend. De mededeeling berust op de overlevering van oude achtenswaardige Katwijkers.

De lezer verwacht ten slotte ook nog iets te vernemen omtrent den huidige toestand ter plaatse waar eertijds het kasteel ten Zande heeft gestaan. Van de ruïne, die in de 18de eeuw nog overeind stond, is thans niets meer in wezen. De bouwvallen zijn in de 19de eeuw (opgeruimd, en met gebruikmaking van puin en afbraak is het tolhuisje aan de Zantlaan gebouwd, dat tot 1876 als zoodanig 'heeft dienst gedaan en dat nu het laatste overblijfsel is van het kasteel op welks terrein het staat. Het gebouwtje met den daarbij gelegen grond is nog steeds in het bezit van de Heeren van 't Zant en behoort thans aan den Heer Mr. O. J. E. Baron van Wassenaer 'van Catwijck, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, aan wiens groote wellillendheid ik het dank, dat ik voor deze studie gebruik heb mogen maken van zijn belangrijk huisarchief.

M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN.

Katwijk aan den Rijn.

INHOUD.

	Blz.
Een woord vooraf	v
Vereeniging „Oud-Leiden”. Verslag over de jaren 1928 en 1929	VII
Statuten, bestuur en ledenlijst	x
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland	XVII

IN MEMORIAM :

Dr. W. J. Lente, door P. D. Tjalsma	XXXIII
G. van der Valk Bouman, door W. P. van Rhijn Jr.	XXXIV
M. R. Beuth	XXXVII
A. Mulder.	XXXVIII
A. J. van Achterberg.	XXXIX
Mr. W. van der Vlugt, door Mr. H. B. Greven	XL
M. van Wamelen, door C. W. Huibregtsen.	XLIX
D. J. J. de Koster, door Mr. E. C. Wiersma	LIII
W. H. van der Nat, door A. Coert.	LVI
Dr. P. J. Blok, door Dr. L. Knappert.	LVIII
K. Sijtsma.	LXI
P. L. Dessens, door Fel. Driessen	LXIV
H. Th. van Steeden, door Dr. L. Knappert.	LXVIII

	Blz.
De ontwikkeling van de grenzen van Leiden, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	1
Eenige bladzijden uit de vóórgeschiedenis van het klooster Marienpoel, door Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland	31
De Stadhuisbrand van 12 Februari 1929, door G. F. E. Kiers (met 3 afbeeldingen). . . .	41
De Leidsche monumenten, door G. F. E. Kiers	50
De Ramp van Leiden op 12 Januari 1807 (bladvulling), door L. P.	57
De oudste molen „de Valk”, door G. C. Helbers	58
De Van de Velde in de Lakenhal, door Mr. D. van Blom en A. Coert (met 1 afbeelding) .	60
Jan van Brouhoven, Rentmeester van Rijnland (1540—1588), door Mr. S. J. Fockema Andreae (met 4 portretten en 1 kaart)	74
Het Zant en zijne bewoners, door M. L. H. Eerdbeek-Claasen (met 6 afbeeldingen) . .	105

